

Staat van Zeeland 2013

Zeeland in tijden van crisis

Colofon

© SCOOP 2014

Samenstelling

Dick van der Wouw
Nadet Somers
Peter van Kooten
Nico Out

Met dank aan de leescommissie

George van Heukelom (voorzitter), Antoine de Ceuster (Zeeuwend), Letty Demmers (Gemeente Vlissingen), Frank van Dam (Planbureau voor de Leefomgeving), Anja Steenbekkers (Sociaal Cultureel Planbureau), Arnold Schelfhout (Zorgzaam), Barbara Oomen (UCR), Dick ten Voorde (Impuls Zeeland), Dick van den Bout (SCOOP), Bregina Allewijn (Provincie Zeeland), Marian Kral (Provincie Zeeland) en Bert Zanting (Provincie Zeeland)

Speciaal dank ook aan de deelnemers aan de dossierdiscussies.

SCOOP

Zeeuws instituut voor sociale
en culturele ontwikkeling
Kousteensedijk 7
Postbus 407 Middelburg
Telefoon (0118) 682500
www.scoopzld.nl
scoop@scoopzld.nl

Foto's

Eddy Westveer (foto's: SCALDA/CIOS gebouw in Goes, HZ University of Applied Sciences in Vlissingen)
Felice Buonadonna (foto: De Vossenkuil in Oud-Vossemeer)

Veldwerkcoördinatie

Ankie Smit

Lay-out

SCOOP

Ontwerp

SCOOP

Drukwerk

SCOOP

*Deze uitgave is tot stand gekomen in opdracht van de Provincie Zeeland.
De Provincie Zeeland streeft naar een goede sociale en culturele infrastructuur in Zeeland,
in samenwerking met anderen. Als sociaal-cultureel kennis- en ontwikkelingsinstituut
ondersteunt SCOOP de Provincie bij haar taken in het sociaal-cultureel beleid.*



Inhoudsopgave

Samenvatting en beleidssignalering

De leefsituatie in Zeeland 5

ECONOMIE	5
Ondernemen, werken en leren	5
Beleidssignalen	6
RUIMTE	6
Wonen, verplaatsen, beleven	6
Beleidssignalen	7
SOCIAAL	7
Zorgen, participeren, bewegen	7
Beleidssignalen	8

Inleiding 11

Leefbaarheid	8
Beleidssignalen	9
De leefsituatie in Zeeland	12
Vergrijzing, ontgroening, wegtrek	12
Bevolkingsprognose	13

1. ECONOMIE, Ondernemen, werken en leren 15

ONDERNEMEN	15
Conjunctuurbeeld	15
Sociaaleconomisch regioprofiel	16
Verwachtingen voor 2014	16
Macro economie	17
Bedrijvigheid	18
WERKEN	19
Banen en inkomen	19
Beroepsbevolking en arbeidsparticipatie	19
Werkloosheid	20
LEREN	21
Basisonderwijs	21
De ontwikkeling in Zeeuwse kleine kernen	22
Schoolkeuzemotieven	23
Ontwikkeling van de kleine kern	23

2. RUIMTE, Wonen, verplaatsen, beleven 25

WONEN	25
Stedelijkheid	25
Waardering van het landschap	25
Woningmarkt	26
De woningmarktcrisis	27
Leegstand	28
Woningkwaliteit	28

VERPLAATSEN 29 |

Dagpaden	29
Kinderopvang	30
Pendel	30
Voorzieningengebruik over de grens	30
Voorzieningengebruik in de eigen kern	31
Bereikbaarheid	31
Mobiliteitsprofielen	32
BELEVEN	32
Tevredenheid met woning en woonomgeving	32
Veiligheid	33
Geregistreerde misdrijven	34
Veiligheidsbeleving in het algemeen en in de eigen kern of wijk	34
Aspecten van veiligheidsbeleving	35
Ervaren incidenten	35
Verkeersveiligheid	36
Veiligheidsbeleving bij jongeren (Jeugdmonitor VO-klas 3 2011)	36

3. SOCIAAL, Zorgen, participeren, bewegen 37

ZORGEN	37
Gezondheidszorg	37
Ervaren gezondheid	38
Eenzaamheid	39
Verandering in de zorg	40
Informele zorg en collectieve redzaamheid	40
PARTICIPEREN	41
Vrijwilligerswerk	41
Deelname aan het verenigingsleven	41
Cultuurbezoek	42
Actieve cultuurdeelname	43
Uitgaan	43
Digitale mobiliteit	43
Participatie in kernen en wijken	44
BEWEGEN	44

4. LEEFBAARHEID 45

Inleiding	45
Lokale ervaren leefbaarheid	45
Leefbaarheid in kleine kernen: de maat der dingen ...	46
Regionale leefbaarheid	47

Bronnen 49

Samenvatting en beleidssignalering

De leefsituatie in Zeeland

Beleid moet inspelen op ontwikkelingen. Voor Zeeland zijn in dit rapport belangrijke ontwikkelingen beschreven vanaf 2009. Dat is de tijd waarin Zeeland werd meegezogen in een economische crisis die ons land en de landen om ons heen heeft getroffen. Economische voorspellingen geven nu weer een gunstiger beeld. Het lijkt er op dat we het dieptepunt zijn gepasseerd en de balans kan worden opge maakt.

Als gevolg van de economische ontwikkelingen raakte de woningmarkt in het slop, daalden inkomens, werden bestedingen minder en kreeg het consumentenvertrouwen een ernstige knauw. Het aantal mensen in de bijstand groeide veel sterker dan de jaren er voor. Het aantal mensen met een uitkering naderde de 30.000 en de werkloosheid onder jongeren explodeerde in 2013.

De ontgroening zet versterkt door. Het aantal basisschoolleerlingen daalt met ruim 3.000 en een groot aantal jongeren verlaat de provincie om elders te studeren en komt niet meer terug. Veel 60-plussers zijn terechtgekomen in de levensfase van actieve ouderdom.

De levensverwachting is in de afgelopen jaren blijven stijgen: de druk op voorzieningen voor ouderen neemt daarom toe. Veranderende wetgeving heeft grote gevolgen voor de manier waarop ouderen met gezondheidsklachten hun leven (kunnen) inrichten.

Het aantal éénpersoonshuishoudens neemt toe. Het gaat vooral om de middenleeftijden, de babyboomers en ouderen. Alle verwachte demografische ontwikkelingen bij elkaar leveren voor de komende jaren een dalende bevolkingsomvang op.

ECONOMIE

Ondernemen, werken en leren

Zeeland is een kleine regionale economie waarin de zorg, industrie en handel de meeste werkgelegenheid bieden. De industrie draagt met 20% het meest bij aan het bruto regionaal product. De zorg en de handel zijn elk goed voor een bijdrage van 10%.

Bedrijven in de specialistische zakelijke dienstverlening maken slechts 13% uit van het totaal aantal bedrijven in de provincie. Landelijk is dat 20%. Ten opzichte van Nederland zijn er in Zeeland dubbel zoveel horecabedrijven. De handel is de economische sector met de meeste bedrijfsvestigingen. Eén op de vijf bedrijven wordt geschaard onder deze kop.

Het aantal winkels in Zeeland neemt sterk af, met leegstand in centra als gevolg. Van de beschikbare miljoen vierkante meters winkelvloeroppervlak wordt in 2013 ruim 10% niet gebruikt.

In het sociaaleconomisch regioprofiel van Zeeland zit een aantal sterke en zwakke punten. Sterk zijn de hoge bruto toegevoegde waarde per inwoner en de ruimte voor bedrijven om zich te vestigen. Zwak zijn het innovatiepotentieel, demografie, ligging en infrastructuur, arbeidsmarkt en woonaantrekkelijkheid.

In Zeeland en vooral in Zeeuws-Vlaanderen is het volgens het Planbureau voor de Leefomgeving slecht gesteld met de economische veerkracht. Onze provincie is daarvoor te veel afhankelijk van enkele grote chemische bedrijven en de mogelijkheid om naar banen elders in Nederland te pendelen is problematisch. Grenspendel met België is door de verschillen in wet- regelgeving en cultuurbarrières eveneens een groot probleem.

Zowel de Rabobank als de ING rekenen er op dat de economie in 2014 aantrekt. De verwachting is dat de export nog verder gaat stijgen en de binnenlandse vraag gaat groeien. Men voorziet stabilisatie op de woningmarkt, een stijgende koopkracht en herstel van het consumentenvertrouwen, dat in Zeeland overigens lager ligt dan in Nederland als geheel. Het aantal banen is sinds het begin van de economische crisis gedaald. Het werkzame deel van de beroepsbevolking is met 6.000 afgenomen, terwijl de werkloze beroepsbevolking met 4.000 steeg.

De potentiële beroepsbevolking in Zeeland is in vergelijking met Nederland veel sterker vergrijsd en minder hoog opgeleid. Het aandeel hoog opgeleiden in de Zeeuwse beroepsbevolking stabiliseert, terwijl landelijk sprake is van een stijging. Zeeland verliest in toenemende mate haar 'high potentials'. Het aantal universitaire studenten dat in Zeeland woont is tussen 2009 en 2013 maar liefst met 14% gedaald.

In 2013 steeg het aantal werklozen naar 10.000. Dat is met 5,8% van de beroepsbevolking lager dan het landelijk gemiddelde. Het inkomen van personen ligt in Zeeland onder het landelijk gemiddelde.

Beleidssignalen

De analyses van de economische ontwikkelingen in Zeeland maken duidelijk dat de kracht van Zeeland uitgedrukt in een hoog bruto regionaal product per inwoner en een lage werkloosheid samengaat met problemen op het gebied van innovatiekracht, de ligging en de infrastructuur en woonaantrekkelijkheid. Dat zijn problemen die met stedelijke aantrekkelijkheid samenhangen.

Middelburg en Vlissingen zijn met afstand de meest stedelijke gemeenten van Zeeland, de andere gemeenten hebben een landelijk karakter. Stedelijke aantrekkelijkheid is een belangrijke voorwaarde voor economische ontwikkeling, innovatiekracht en het scheppen van een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Jongeren trekken naar de steden omdat daar voor hen opleidingen zijn en baanperspectieven. Zeeland heeft stedelijkheid, maar weet dat door gebrek aan krachtenbundeling onvoldoende te benutten. De economische, ruimtelijke en sociale ontwikkelingen vragen urgent om meer eenheid in beleidsvoering. De bestuurlijke verhoudingen in Zeeland moeten om die reden worden herzien.

In de huidige economische agenda van de provincie zijn veel speerpunten benoemd, maar de ontwikkeling van stedelijke aantrekkingskracht als autonome economische motor ontbreekt. Meer mogelijkheden voor hogere opleidingen in Zeeland zal de stedelijke aantrekkelijkheid sterk bevorderen.

RUIMTE

Wonen, verplaatsen, beleven

Zeeland kent volgens het CBS 127 woonplaatsen. Dat zijn vooral kleine sterk landelijke dorpen. Middelburg en Vlissingen zijn de twee enige woonplaatsen in Zeeland met een sterk stedelijk karakter. Gezamenlijk hebben ze voldoende massa voor een stad van enig formaat.

De Zeeuwse woningmarkt wijkt behoorlijk af van de landelijke. Dat heeft met de perifere geografische ligging te maken, de geringe mate van stedelijkheid, de vergrijsde bevolkingssamenstelling, het relatief geringe carrièreperspectief voor jongeren en de ontwikkelingen in mobiliteit en bereikbaarheid naar grote steden om ons heen. Ook de aard van de woningvoorraad – relatief veel koopwoningen in Zeeland – speelt een rol.

Zeeuwen zijn het minst verhuisgeneigd van alle provincies. Doorstromers - vooral huishoudens in de levensfase na het vijfenveertigste levensjaar – willen wel verhuizen naar een beter passende woning, maar raken de oude niet kwijt. Starters hebben weinig problemen. Veel Zeeuwse jongeren verlaten de provincie. De instroom van gezinnen met jonge kinderen is sinds 2006 gestaag afgenomen. De mate van verstedelijking speelt een belangrijke rol bij het aantal verhuizingen en woningverkoop. De stedelijke woningmarkt is veel dynamischer dan de woningmarkt in de dorpen.

Er staan in Zeeland 16.000 woningen leeg, los van recreatiewoningen, inclusief 2e woningen. Ook als de 2e woningen niet worden meegenomen is de leegstand in Zeeland het hoogst van alle provincies. Dat wordt mede veroorzaakt door een mismatch tussen woningbouw en woonwensen. Er is geen woningnood. Er is in Zeeland meer gebouwd dan aan de woningmarkt onttrokken terwijl de groei in het aantal huishoudens stabiliseert.

Een analyse van de relatie tussen woningwaarde en inkomen in Nederlandse regio's laat zien dat met name in Zeeuws-Vlaanderen het gemiddeld inkomen veel hoger is dan de gemiddelde woningwaarde in die regio zou doen vermoeden. Dit suggereert dat er kapitaal in de regio aanwezig is waarmee een kwaliteitsslag in bebouwde omgeving gemaakt zou kunnen worden.

Zeeuwen wonen gemiddeld 2 kilometer verder van hun werk af dan de gemiddelde Nederlander. In 2011 pendelden 28.000 mensen uit Zeeland naar elders in het land of naar België. Dat zijn er enkele honderden meer dan twee jaar ervoor.

De pendel naar België is beperkt, maar is de laatste jaren sterk gestegen, mede als gevolg van de Belgen die in Zeeuws-Vlaanderen zijn komen wonen en in België blijven werken. Inwoners van Zeeland zijn in 2013 nog meer dan in 2009 te bestempelen als autogebruikers. Het aandeel inwoners dat hoofdzakelijk gebruiker is van openbaar vervoer is sterk gedaald en bedraagt nog maar 3%.

Regulier meer dan enkele uren per dag reizen is voor de meeste Zeeuwen een te grote opgave. Bij eenmalige of tijdelijke activiteiten zijn mensen bereid om verder of langer te reizen. Internet en snel vervoer rekken de actieradius op. Ondanks alle mogelijkheden die moderne vervoers- en communicatiemiddelen bieden om ook in minder bevolkte gebieden een goed bestaan te hebben, verliezen de kleine dorpen het van de stad.

Hoewel het voorzieningenniveau in de dorpen van Zeeland gedurende de economische crisis niet wezenlijk is aangetast, maken inwoners van Zeeland in 2013 over het algemeen minder gebruik van voorzieningen in de eigen kern of wijk dan in 2009. Vooral de kleinere dorpen zijn daarmee nog meer woondorpen geworden. Landsgrenzen vormen een extra obstakel bij voorzieningen. Afgezien van de grensdorpen, hebben inwoners van Zeeuws-Vlaanderen voor lokale voorzieningen slechts een beperkte oriëntatie op België. In de grensdorpen is die oriëntatie dubbel zo sterk, maar nog steeds erg gering.

Het algemene oordeel van de Zeeuwen over de ontwikkeling van hun woonomgeving is de afgelopen vier jaar iets verbeterd. Er zijn wel grote verschillen tussen gemeenten. De verbetering is vooral op het conto van de Walcherse gemeenten te schrijven. Vlissingen voert de lijst aan. In de andere twee regio's van Zeeland overheerst een negatieve ontwikkeling.

Het aandeel inwoners van Zeeland, dat tevreden is met de kern of wijk als woonplaats is in 2013 en 2009 in vrijwel alle gemeenten teruggelopen. Die daling zien we vooral bij de jongeren én bij de alleroudsten. Voor hen is de match met de omgeving verslechterd.

Beleidssignalen

De analyses van de ruimtelijke ontwikkelingen in Zeeland maken duidelijk dat er in de provincie belangrijke opgaven liggen. De hoogst gewaardeerde ruimtelijke kwaliteit van Zeeland ligt in het buitengebied. Door de crisis op de woningmarkt en de toenemende leegstand van woningen dreigt verpaupering van belangrijke delen van de woningvoorraad. Daarmee komt het aanzien van de woonkernen in Zeeland onder druk te staan. Het hoge aandeel particuliere koopwoningen maakt het moeilijk voor gemeenten

om via corporaties in de woningvoorraad een kwaliteits-slag te realiseren. De Provincie heeft met haar 'Provinciale Impuls Wonen' daarom terecht ingezet op het stimuleren van particuliere woningbezitters om hun woonomgeving te verbeteren. Gemeenten zouden hierbij aan moeten haken. Tegelijkertijd zal duidelijk moeten worden of woningeigenaren in hun dorpsgemeenschappen deze problematiek gezamenlijk weten op te pakken. Een strategie van bewustwording en het geven van goede voorbeelden kan hiertoe ingezet worden.

SOCIAAL

Zorgen, participeren, bewegen

De economische crisis heeft weinig negatieve invloed gehad op de deelname van Zeeuwen aan het openbare leven. Inwoners van Zeeland verrichten in 2013 vaker vrijwilligerswerk dan in 2009 en ook de collectieve redzaamheid is toegenomen. De bezoeken aan culturele voorstellingen zijn toegenomen en in tegenstelling tot het landelijke beeld is van een terugval in actieve cultuurdeelname geen sprake in Zeeland. Ook het uitgaan zit duidelijk in de lift. Driekwart van de Zeeuwen bezoekt maandelijks één of meer uitgaansgelegenheden. In 2009 was dit nog 60%.

De Nederlandse samenleving beweegt zich van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving. De leuze is dat de 'burgerkracht' beter benut moet worden. De beperktere vangnetfunctie van de overheid wordt vooral een taak van de gemeenten. Er zal op weg naar die participatiesamenleving zorgvuldig gekeken moeten worden naar de mogelijkheden en de grenzen van burgers en overheden.

Eén van de gebieden waar burgers actiever op zouden moeten worden is de zorg voor de minder gezonde medemens. In 2013 geeft één op de vijf Zeeuwen regelmatig mantelzorg aan mensen in hun omgeving. Opmerkelijk is dat de mantelzorgers minder dan in 2009 behoren tot de groep actieve ouderen. Minstens zo actief als mantelzorger is de groep in de levensfase tussen 30 en 60 jaar. Dit betekent dat een bredere laag van de bevolking zich inspant om anderen tot steun te zijn.

Gezondheid is het vermogen om je aan te passen en een eigen regie te voeren in het licht van de fysieke, emotionele en sociale uitdagingen van het leven. Mensen kunnen – naast dat zij een ziekte hebben- dus gezond zijn. Gezondheid is in deze visie een middel om een zinvol leven te leiden. Deze definitie benadrukt de *veerkracht* van mensen. Een gezonde bevolking is beter in staat een economische crisis te overwinnen. Gezondheid is ook een belangrijke randvoorwaarde voor participatie en leefbaarheid.

De algemene beleving van de eigen gezondheid is in Zeeland tussen 2009 en 2013 verschoven van *goed* naar *gaat wel*. Er zijn aanwijzingen dat een economische crisis mensen bezorgder maakt over hun gezondheid. Het gezondst voelen zich meestal de mensen die werken of naar school gaan. En juist onder hen is de ervaren gezondheid tussen 2009 en 2013 teruggelopen. In alle levensfasen, behalve de actieve ouderen is de afgelopen jaren de ervaren gezondheid afgenomen. Vooral onder de 80+ers ervaart men nu veel vaker gezondheidsproblemen dan in 2009. Ook in de "actieve beroepsbevolking" (30-59jr) wordt de beleefde gezondheid minder vaak als (zeer) goed gewaardeerd. 18 % van de totale Zeeuwse bevolking voelde zich in 2012 *psychisch* ongezond. Een gezonde levensstijl heeft een positieve invloed op de veerkracht van mensen. Het aantal dagen waarop Zeeuwen matig intensief bewegen is echter afgenomen.

Gevoelens van eenzaamheid zijn tussen 2009 en 2013 licht toegenomen. In 2013 gaf ruim 21% van de Zeeuwse bevolking aan zich soms of vaker eenzaam te voelen. De eenzaamheid in Zeeland is hoger dan gemiddeld in Nederland. Bij ouderen is er nauwelijks een verandering te zien, maar bij volwassenen is het aantal (zeer) ernstig eenzamen gestegen naar 10%. De verschillende indicatoren voor de ervaren gezondheid (algemeen, psychisch en sociaal) laten een negatieve ontwikkeling zien in de crisisjaren.

Met de vergrijzing neemt de druk op voorzieningen voor ouderen toe. Overheidsbeleid zet in op verschuiving van instellingszorg naar zorg in de eigen omgeving. Deze scheiding van wonen en zorg heeft gevolgen voor het professionele aanbod, de informele zorg en de huisvesting in alle sectoren: verpleging en verzorging, gehandicaptenzorg en geestelijke gezondheidszorg. Er ontstaat overcapaciteit en dus leegstand in de verblijfs capaciteit, maar door de sterke groei van het aantal 75-plussers verwacht men in 2025 toch weer te weinig capaciteit.

Beleidssignalen

De zorgsector is in Zeeland een omvangrijke bedrijfstak, waar veel mensen in werkzaam zijn. Rijksbeleid zet in op een verschuiving van professionele zorg naar zorg voor elkaar. Dit betekent dat er veel beweging komt in de manier waarop de zorg (professioneel) wordt gegeven. De Zeeuwse zorginfrastructuur is vrijwel geheel bovengemeentelijk georganiseerd, terwijl de zorgtoewijzing meer een gemeentelijke taak wordt. Voor het behoud van een gezonde bevolking is de aanwezigheid van een kwalitatief goed en bereikbaar stelsel van zorgvoorzieningen in Zeeland noodzakelijk. Als het gaat om de bereikbaarheid, de kwaliteit en betaalbaarheid van de zorg zullen keuzes onvermijdelijk zijn.

Er is daarom regionale regie nodig om voor Zeeland deze economische zo belangrijke sector te borgen. Gezien de toenemende vergrijzing en de veranderende overheids-taken is het een steeds grotere opgave om goede zorg tot op hoog niveau in Zeeland te kunnen blijven leveren. Zeeuwse gemeenten doen er goed aan de provincie als ware het één gemeente deze regiefunctie te geven.

Leefbaarheid

Leefbaarheid komt voort uit wat mensen individueel en samen ervaren en doen. Afgemeten aan de tevredenheid van inwoners met hun woonplaats is de leefbaarheid in Zeeland afgenomen. Tussen 2009 en 2013 is het aandeel inwoners dat niet helemaal tevreden is gestegen tot 20%.

De belangrijkste doelstelling van het provinciaal leefbaarheidsbeleid zoals verwoord in de nota 'Nieuwe wegen' is om Zeeland als leefomgeving optimaal te laten aansluiten bij de behoefte van de (potentiële) inwoners. Het duurzaam versterken en op peil houden van leefbaarheid is daarmee een integrale opgave voor de provincie.

Leefbaarheid zoals mensen dat ervaren is op twee niveaus te bekijken. Dat is op het niveau van het dagelijks leven (dagpaden) en op het niveau van de levensloop van mensen (leefpaden). Hoe leefbaar een omgeving voor iemand is, hangt namelijk van verschillende zaken af en de waardering daarvan kan per individu verschillen. Voor ouders met jonge kinderen is het bijvoorbeeld van belang dat kinderen veilig buiten kunnen spelen, terwijl voor ouderen die niet erg mobiel zijn het belang van zorgvoorzieningen in de buurt een belangrijke rol speelt. Voor jongeren is de aanwezigheid van goede studiemogelijkheden en mogelijkheden om een onderneming te starten of een baan te vinden van belang.

Leefbaarheid wordt tot nu toe vrijwel uitsluitend afgemeten aan wat er op een heel laag schaalniveau gebeurt: de wijk, de buurt, het dorp. Dat sluit hooguit aan op de dagpaden, maar zeker niet meer op de leefpaden van mensen. De analyses van de ontwikkelingen in de afstemming van de leefomgeving op de behoeften van mensen in Zeeland geven aanleiding om nadrukkelijk te kijken naar leefbaarheid op regionale schaal. Daarvoor dienen we definitief afscheid te nemen van het kleine dorp als de maat der dingen.

Het gegeven van de krimpende bevolking en veranderende samenstelling van de Zeeuwse bevolking is voor een belangrijk deel het gevolg van leefbaarheid en heeft tegelijkertijd ook weer effect op de leefbaarheid. Veel jongeren trekken na hun middelbare schoolopleiding niet alleen weg uit de dorpen, maar ook uit de steden van Zeeland.

Kort door de bocht geformuleerd is heel Zeeland voor hen 'onleefbaar' geworden. Het wegtrekken van de jongeren en de verminderde terugkeer naar Zeeland is daarom een directe bedreiging voor het vestigingsklimaat en daarmee de leefbaarheid van Zeeland.

Beleidssignalen

De ontwikkelingen in de leefsituatie van (potentiële) inwoners van Zeeland geven een duidelijk signaal om de ingezette neerwaartse spiraal te keren. Er liggen grote opgaves die nopen om krachten niet alleen met woorden, maar ook met daden te bundelen. Het is noodzakelijk om afscheid te nemen van het kleine dorp als de maat der dingen. Gemeenten en Provincie hebben een gezamenlijke leefbaarheidsagenda.

De opgaves zijn:

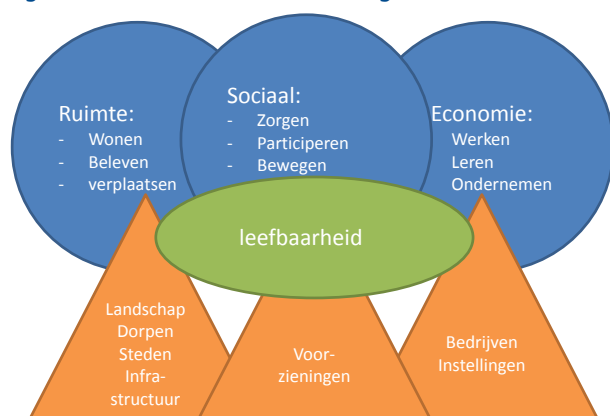
- Het ontwikkelen van meer stedelijke aantrekkelijkheid en daarmee de versterking van de economische veerkracht
- Het versterken van de ruimtelijke kwaliteiten in de bebouwde omgeving
- Werken aan een kwalitatief goed, betaalbaar en bereikbaar voorzieningenniveau in onderwijs, zorg en cultuur

Inleiding

Zeeland is een provincie met 381.000 inwoners. Vanuit landelijk perspectief wordt Zeeland als een van de perifere gebieden beschouwd. Vanuit Zeeland zelf bekeken is het een weinig stedelijk gebied dooraderd met brede wateren, centraal gelegen tussen grootstedelijke agglomeraties Rotterdam en Antwerpen en de West-Brabantse steden. In de Nederlandse ruimtelijke planning maakt Zeeland deel uit van de Zuidwestelijke Delta.

“De Zuidwestelijke Deltaprovincies Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Brabant kiezen in Kracht van de Delta voor een delta die economisch vitaal, ecologisch veerkrachtig, klimaatbestendig en veilig is. Speerpunten zijn versterking van havens en scheepvaart, water en landbouw, recreatie en toerisme en een aantrekkelijke delta om te wonen en verblijven, evenals herstel van een natuurlijk ecosysteem met estuariene dynamiek, in een veilige delta die ook op langere termijn is beschermd tegen overstromingen” (PBL, 2013, p.3).

Figuur 0.1 Leefbaarheid, ontwikkelingen 2009-2013



De Provincie Zeeland heeft SCOOP de opdracht gegeven om 'De Staat van Zeeland' uit te brengen. Het is een brede analyse van hoe Zeeland er voor staat. In deze Staat van Zeeland is er voor gekozen om zoveel mogelijk de gegevens uit 2013 te vergelijken met die uit 2009. Dat laat zien hoe Zeeland zich de afgelopen vier jaren door de crisis heeft gemanoeuvreerd. Wat is er gebeurd met de leefbaarheid?

Het brede begrip leefbaarheid verwijst naar de relatie tussen wat mensen nodig hebben en willen en wat er in een omgeving voorhanden is. Hoe beter deze 'match' tussen mensen en hun omgeving hoe leefbaarder een omgeving. Bijvoorbeeld voor mensen die een baan willen, betekent het dat er in de omgeving banen voorhanden moeten zijn. De kenmerken van de banen en de kenmerken van werkzoekenden dienen ook nog te 'passen' zodat een match daadwerkelijk gemaakt kan worden. Werkloosheid, criminaliteit, een negatief migratiesaldo, faillissementen, woningprijzen, leegstand van woningen, kantoren en scholen, wachttijden en wachttijden in de zorg, files, etc. zijn allemaal indicatoren die iets zeggen over de frictie tussen behoeften en de aanwezigheid van een passend aanbod om aan die behoeften te voldoen.

In deze Staat van Zeeland analyseren we hoe het in Zeeland is gesteld en hoe Zeeland is veranderd op de verschillende levensdomeinen voor de leefbaarheid. We kijken naar ondernemen, leren en werken, wonen, beleven en verplaatsen, zorgen, participeren en bewegen. Wat doen en ervaren inwoners en wat is er aan infrastructuur, bedrijven, instellingen en voorzieningen voorhanden om hun activiteiten en passies vorm te geven?

Centraal in de analyses in dit rapport staan de bevindingen van inwoners van 16 jaar en ouder van Zeeland. We maken daarbij vooral gebruik van de gegevens van ons onderzoek onder 15.000 inwoners uit 2009 en de gegevens van 11.000 inwoners uit ons onderzoek uit 2013.

Inwoners hebben in beide jaren een grotendeels identieke vragenlijst ingevuld, waardoor tot op laag geografisch niveau vergelijkingen tussen 2009 en 2013 kunnen worden gemaakt. Daarnaast maken we gebruik van allerlei gegevens die de omgeving van Zeeland kenmerken. Dat geeft zicht op de ruimtelijke en sociaaleconomische infrastructuur.

De demografische ontwikkelingen in Zeeland maken een belangrijk deel uit van de analyses, omdat daarmee trends kunnen worden beschreven en inschattingen gemaakt voor de toekomst. Daarmee willen we voor het beleid belangrijke lijnen zichtbaar maken voor de beleidsopgaven van de Zeeuwse overheden.

De leefsituatie in Zeeland

De jaren tussen 2009 en 2013 worden gekenmerkt als jaren van economische crisis. Door de crisis die in 2008 begon raakte de woningmarkt in het slop, inkomens daalden, bestedingen werden minder en het consumentenvertrouwen kreeg een ernstige knauw. Inmiddels lijken we op een aantal fronten langzaam weer uit het dal te kruipen en kan in zekere zin ook een balans worden opgemaakt.

De economische crisis waar Nederland en Europa in verzeild zijn geraakt, had voor de leefsituatie in Nederland in 2011 nog weinig gevolgen voor de meeste burgers (SCP, 2013). Economische veranderingen werken immers vertraagd door naar de leefsituatie. Het begint bij bedrijven, daarna de overheid en pas daarna krijgen de burgers vooral via bezuinigingen het voor de kiezen.

In 2013 is voor veel mensen in Nederland de leefsituatie verslechterd. Het aantal mensen in de bijstand groeide veel sterker dan de jaren er voor. In Zeeland is het aantal mensen met een uitkering fors gegroeid en nadert de 30.000. De werkloosheid onder jongeren explodeert in 2013.

Vergrijzing, ontgroening, wegtrek

In 2009 had Zeeland nog een geboorteoverschot, dat is inmiddels omgeslagen in een sterfteoverschot. Opvallend daarbij is dat het aantal niet-natuurlijke doodsoorzaken in Nederland steeg tussen 2009 en 2012, terwijl dat in Zeeland juist is afgenomen.

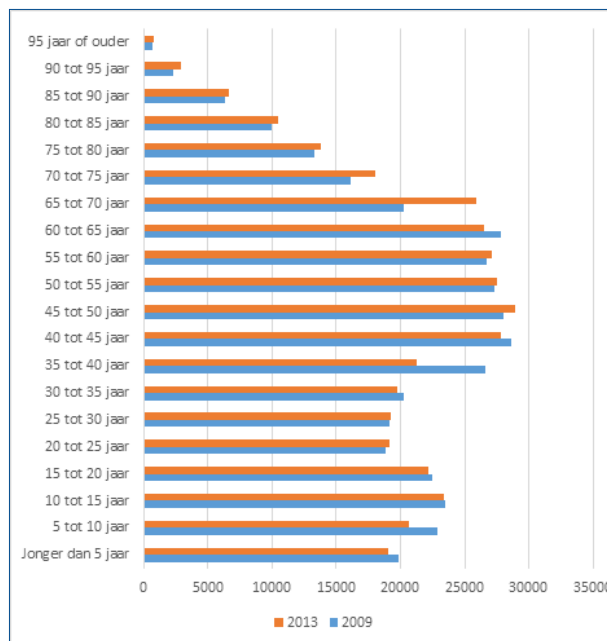
Zeeland had een vestigingsoverschot in 2009. In 2012 is dat omgeslagen in een vertrekoverschot. Samen met het sterfteoverschot betekent dit dat de Zeeuwse bevolking overgegaan is van groei naar krimp.

Daarnaast traden grote veranderingen op in de samenstelling van de bevolking. De ontgroening zette versterkt door met behoorlijke gevolgen voor de voorzieningen voor kinderen. Zo is het aantal basisschoolleerlingen gedaald met ruim 3.000. Het aantal basisscholen nam met 19 af van 242 naar 223.

Jongeren verlaten voor een belangrijk deel de provincie om elders te studeren en komen minder vaak terug om in Zeeland te wonen en te werken. We zien dat het meest terug in de daling van het aantal 35-40 jarigen in Zeeland. Een groot deel van de omvangrijke bevolkingsgroep van babyboomers heeft de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. Ondanks een forse stijging van de gemiddelde leeftijd waarop mensen met pensioen gaan (van 61 naar 64 jaar) zijn veel 60-plussers terechtgekomen in de levensfase van actieve ouderdom.

De levensverwachting van mensen is in de afgelopen jaren blijven stijgen met als gevolg dat de druk op voorzieningen voor ouderen is toegenomen. In 2009 waren er 2.940 Zeeuwen met een leeftijd van 90 jaar of ouder. In 2013 is dat met een kwart gestegen tot 3.655.

Figuur 0.2 Bevolking van Zeeland



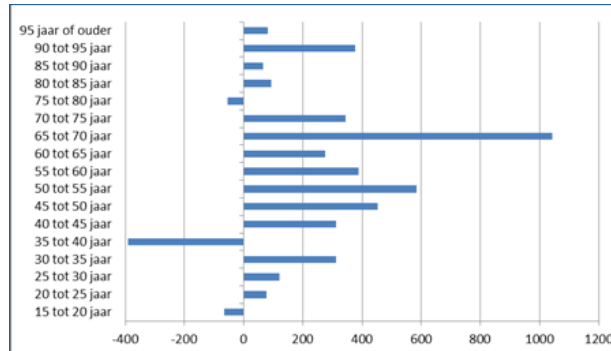
Bron: CBS

Tussen 2009 en 2013 is het aantal huishoudens in Zeeland gegroeid met 4.100 tot een totaal van 170.584. Het aantal huishoudens met kinderen is gedaald met 650.

De huishoudensgroei is volledig toe te schrijven aan de toename van eenpersoonshuishoudens. Alleen wonen in een eengezinswoning is de normaalste zaak van de wereld geworden. In 2013 wordt 34% van alle woningen in Zeeland door één persoon bewoond.

In Vlissingen is het aandeel huishoudens dat slechts uit één persoon bestaat met 42% het hoogst, in Kapelle is dat met 25% het laagst. De toename van de eenpersoonshuishoudens is niet het gevolg van verweeduwing. Dat is in Zeeland zelfs gedaald.

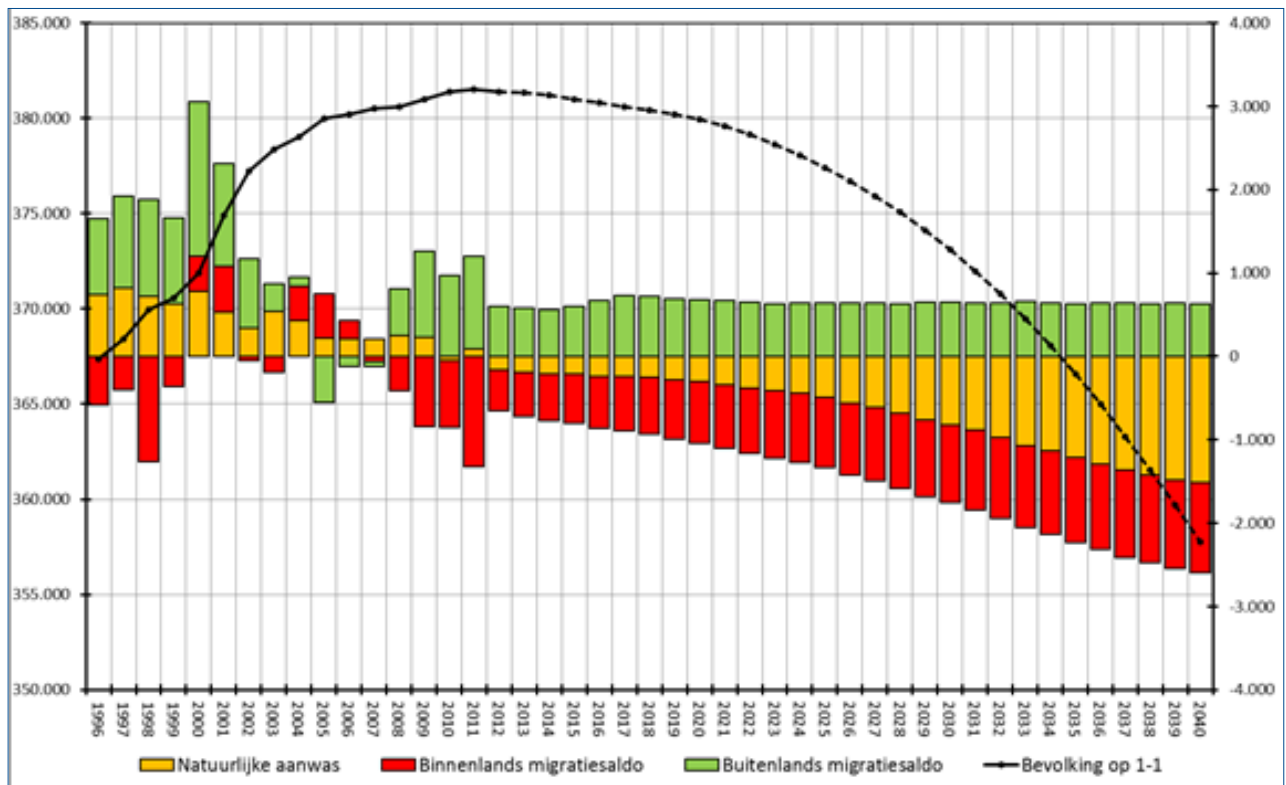
Figuur 0.3 Toename eenpersoonshuishoudens



Bron: CBS

Bij de jongeren (de starters op de woningmarkt) is weinig sprake van toename van het aantal alleenwonenden geweest. Het blijken vooral de middenleeftijden, de baby-boomers en ouderen te zijn die vaker alleen zijn gaan wonen. Dat lijkt evenwel niet het gevolg te zijn van een toename van het aantal scheidingen. Dat blijft immers al jarenlang redelijk stabiel rond de 700 per jaar te liggen (periode 2007-2011).

Figuur 0.4 Bevolkingsprognose provincie Zeeland



Bron: Provincie Zeeland/bewerking Etil

Bevolkingsprognose

De Provinciale bevolkingsprognose gaat uit van een stijgend sterfteoverschot. Dat is gezien de aanhoudende vergrijzing en ontgroening onvermijdelijk. De binnenlandse migratie is vanaf 2009 onafgebroken en toenemend negatief. De verwachting voor de toekomst is dat dit saldo negatief blijft. De migratie van en naar het buitenland wordt ingeschat op een positief saldo in de toekomst. Gezien de open grenzen voor werken in Europa en het hogere welvaartspeil in Nederland ten opzichte van een aantal Oost-Europese landen is dat erg waarschijnlijk. Alle verwachte demografische ontwikkelingen bij elkaar leveren voor de komende jaren een dalende bevolkingsomvang op.



1. ECONOMIE

Ondernemen, werken en leren

ONDERNEMEN

Conjunctuurbeeld

In 2009 was het Nederlandse conjunctuurbeeld ronduit slecht. De productie en consumptie zaten diep in de min, de uitvoer stagneerde, investeringen daalden evenals het aantal vacatures. De conjunctuur in Nederland is aan het begin van 2014 duidelijk aan het herstellen. Er is weer economische groei. De orderportefeuilles bij bedrijven nemen toe en zijn inmiddels weer boven het langjarige gemiddelde. Er wordt voorzichtig weer iets meer geïnvesteerd. Het aantal banen is echter nog steeds aan het dalen en de werkloosheid neemt nog toe.

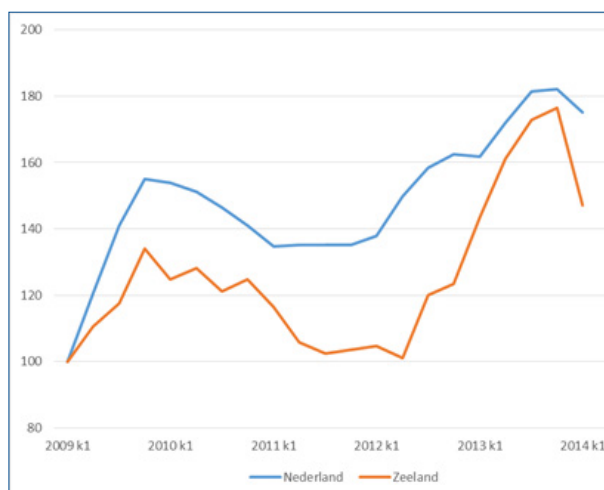
Het CBS bepaalt het landelijke economische conjunctuurbeeld maandelijks aan de hand van een groot aantal indicatoren. Van de meeste indicatoren zijn ook op het niveau van de provincie de gegevens beschikbaar en is ook een Zeeuws conjunctuurbeeld te bepalen.

Het oordeel over het economisch klimaat is onder Zeeuwse ondernemers de afgelopen twee jaren overwegend negatiever dan het landelijke beeld. Maar de trend in het oordeel over het economisch klimaat was bij hen gedurende 2013 optimistischer. Vooral het aantal ondernemers dat ziet dat de economie verslechtert is in Zeeland sterker afgenomen. Aan het eind van 2013 hebben de Zeeuwse ondernemers weer meer vertrouwen in de economie en zijn beduidend minder negatief over hun concurrentiepositie dan enkele jaren geleden.

Ondernemers in Zeeland zijn pessimistischer dan in Nederland over het investeringsklimaat in Zeeland. De verwachte investeringen voor 2013 zijn in Zeeland in het vierde kwartaal van 2013 minder gunstig vergeleken met Nederland. Aan het begin van de crisis gingen in Zeeland relatief weinig bedrijven failliet. In 2012 en 2013 liep dat

aantal versneld op, maar daalt aan het eind van 2013 en begin 2014 weer sterker dan in Nederland.

Figuur 1.1 Faillissementen (driemaands gemiddelden, index: 1e kwartaal 2009=100).



Bron: CBS

Opdrachten/orders worden uitgedrukt in maanden werk. In het 4e kwartaal van 2013 was er in Nederland voor 4.2 maanden werk, in Zeeland lag dat op 3,9. De industriële portefeuille is in Zeeland wel beter gevuld dan de Nederlandse als geheel, namelijk 4.2 maanden ten opzichte van 3.2 maanden. In de bouwrijverheid was het juist veel lager, namelijk 3.6 in Zeeland ten opzichte van 5.3 maanden in Nederland.

Door verschillende oorzaken zoals de economische crisis, maar ook veranderend winkelgedrag van consumenten en de opkomst van webshops stijgt al zeven jaar achtereen het percentage leegstand van winkelpanden. In Zeeland zijn ruim 3.500 winkels en is bijna 1 miljoen vierkante meter

als winkelruimte beschikbaar of in gebruik. Daarvan staan begin 2014 bijna 500 winkelplanden leeg (14%). Gerekend in winkelvloeroppervak wordt 11% niet gebruikt (bron: Locatus).

Sociaaleconomisch regioprofiel

Zeeuwse gemeenten doen het lang niet gek als het gaat om economische prestaties. Goes behoort zelfs tot de 20 best presterende gemeenten van Nederland in de periode van 2000-2013 (Louter, 2014). In 2013 heeft Zeeland in de Louter-ranglijst van economische prestaties zelfs drie gemeenten in de top 50 staan en doet de meerderheid van de Zeeuwse gemeenten het bovengemiddeld goed.

In de regionale sociaaleconomische profilering doet Zeeland het echter beduidend minder. Als één van de landelijk dunbevolkte perifere regio's bungelt het op de ranglijsten vaak aan de staart.

Het innovatiepotentieel is er volgens het laatste regionale kwartaalbericht van de ING Zeeland zelfs het laagst van alle provincies. Belangrijkste oorzaak is het geringe aantal hoger opgeleiden in de beroepsbevolking. Ook op woon-aantrekkelijkheid, demografie, ligging en infrastructuur scoort Zeeland volgens de analyse van Bureau Louter erg laag in vergelijking met andere regio's in Nederland.

Tabel 1.1 Sociaal-economisch regioprofiel Zeeland

indicator	plaats op de ranglijst van 46 regio's in Nederland
Economie	12
Innovatiepotentieel	45
Demografie	38
Welvaart	28
Ruimte	3
Ligging en infrastructuur	39
Arbeidsmarkt	43
Woon aantrekkelijkheid	37

Bron: Bureau Louter

De hoge bruto toegevoegde waarde per inwoner van 15-65 jaar geeft de Zeeuwse economie echter een grote plus. De kapitaalintensieve industrie in Zeeland draagt daar het meest toe bij. Daarnaast wordt als een groot pluspunt gezien het zeer grote areaal aan bedrijventerreinen in Zeeland. Er is meer dan genoeg ruimte voor die economische bedrijvigheid die juist veel ruimte nodig heeft.

In het midden van het vorige jaar gaf ING in haar regiovisie Zeeland aan dat die provincie meegolft op de conjunctuur. De aantrekkende export is ook voor Zeeland met landbouwproducten en maakindustrie belangrijk geweest.

De Zeeuwse arbeidsmarkt is meer dan in andere provincies afhankelijk van de seizoenen. De goede zomer van 2013 heeft de horecasector en de detailhandel in Zeeland dan ook bijzonder geholpen. Na drie minder goede jaren is dat een opsteker voor de economie.

Door de crisis in de woningmarkt in 2008, waardoor de nieuwbouw vrijwel tot stilstand kwam, maakt de bouwsector een slechte tijd door. Ook in de industrie in Zeeland zijn in 2013 rake klappen gevallen. Grote bedrijven als Zalco en Thermphos reddden het niet. En ook in de industrie in Zeeuws-Vlaanderen was er banenverlies. Delta verkeerde in zwaar weer vanwege de ontwikkelingen op de energiemarkt.

De vraag is hoeveel veerkracht de Zeeuwse economie bezit om te herstellen van de gevolgen van de economische crisis. Veerkracht is nodig, omdat mensen over het algemeen weinig geneigd zijn om voor een baan over langere afstand te verhuizen.

In veerkrachtige regio's kunnen mensen die werkloos worden weer makkelijk aan het werk komen in sectoren waar de kennis en vaardigheden van deze mensen toepasbaar zijn. En anders kunnen ze gemakkelijk pendelen naar andere regio's. In Zeeland en met name in Zeeuws-Vlaanderen is het volgens het Planbureau voor de Leefomgeving slecht gesteld met de economische veerkracht (PBL, 2014). Daarvoor is zij enerzijds te veel afhankelijk van enkele grote chemische bedrijven en anderzijds zijn de mogelijkheden om naar andere banen elders in Nederland te pendelen problematisch. Hoewel Belgische steden goed bereikbaar zijn, is grenspendel door de verschillen in wet- regelgeving en cultuurbarrières nog steeds voor veel werknemers een te groot probleem.

Verwachtingen voor 2014

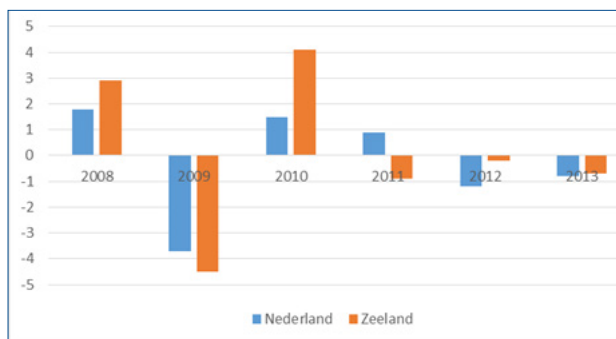
Zowel de Rabobank als de ING rekenen er op dat de economie in 2014 aantrekt. ING verwacht dat de wereldeconomie in een hogere versnelling gaat komen. Het Nederlandse exportvolume is vanaf het tweede kwartaal van 2009 al met bijna 25% toegenomen tot een recordomvang van bijna 470 miljard euro (op jaarbasis). De verwachting is dat de export nog verder gaat stijgen. De prognose voor de groei van het bruto regionaal product voor Zeeuws-Vlaanderen is daarom ook bijzonder gunstig. Maar een houdbaar economisch herstel heeft een breder fundament nodig dan alleen export.

De binnenlandse vraag moet ook groeien. Daar zijn beide banken eveneens positief over. Men voorziet stabilisatie op de woningmarkt, een stijgende koopkracht en herstel van het consumentenvertrouwen. Door lastenverzwaringen leidt dit echter in 2014 nog niet tot verhoogde bestedingen. De Rabobank verwacht dat de particuliere consumptie dit jaar nog met 1½ % zal dalen.

Macro economie

Datgene wat we met zijn allen in Nederland verdienen wordt uitgedrukt in het bruto binnenlands product (bbp). De volumeontwikkeling van het bbp is de maatstaf voor de economische groei. De volumeontwikkeling van het bbp is ook beschikbaar voor Zeeland.

Figuur 1.2 Economische groei, Bbp volumemutaties (%)



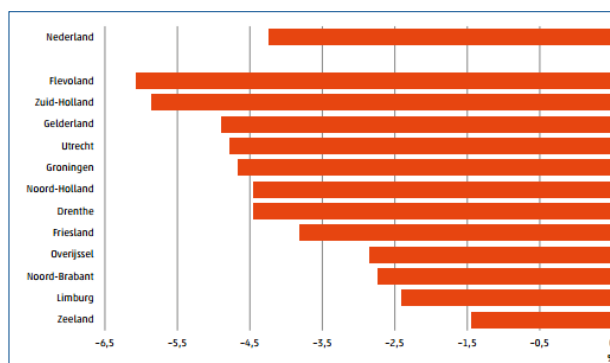
Bron: CBS

Zeeland heeft in de Nederlandse verhoudingen een kleine regionale economie. De beroepsbevolking in Zeeland maakt 2,1% uit van de Nederlandse beroepsbevolking. De omvang van de Zeeuwse economie is gerekend in bruto toegevoegde waarde ook net iets meer dan 2% van Nederland. Door de geringe omvang is de economie ook gevoeliger voor fluctuaties.

De ontwikkeling van het bbp laat zien dat de jaarlijkse mutaties in Zeeland in de periode 2008-2010 groter zijn dan in Nederland. Dat geldt zowel in jaren van economische groei (2008 en 2010) als in 2009 waarin de economie fors krimpt. In 2011 laat de Nederlandse economische ontwikkeling nog een plusje zien, terwijl Zeeland in de min schiet voor drie opeenvolgende jaren.

Door de goede ontwikkeling in 2010 is de provincie Zeeland economisch gemiddeld genomen goed door de crisis gemanoeuvreerd. In de crisisjaren 2008-2012 kromp de Zeeuwse economie per inwoner (BBP) zelfs het minst van alle provincies. Dat komt door een relatief kleine totale economische krimp in die jaren, terwijl tegelijkertijd een stagnatie van de bevolkingsgroei optrad. De welvaart hoeft daardoor over niet meer mensen te worden verdeeld. Het bruto regionaal product per inwoner ligt in 2012 wel nog steeds onder het landelijke cijfer.

Figuur 1.3 Ontwikkeling bbp per inwoner 2008-2012 (excl. delfstoffenwinning).

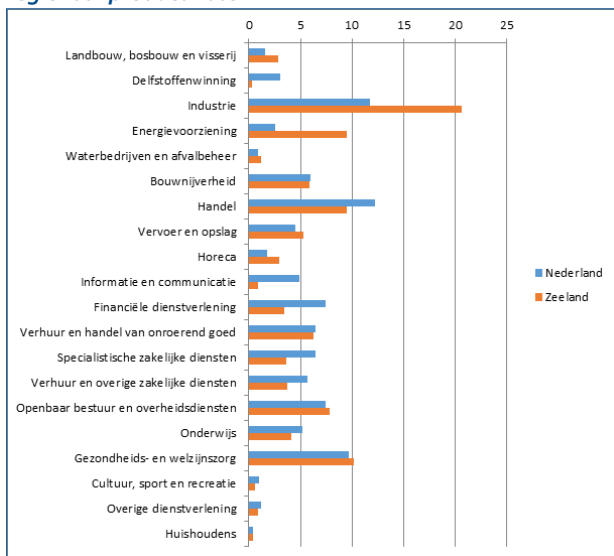


Bron: CBS

Bij regionale vergelijkingen van de economische situatie is het volgens de Rabobank altijd goed op te letten wat de gegevens wel en niet vertellen. Veel bedrijvigheid is geen garantie voor een hoog huishoudinkomen en een hoog huishoudinkomen kan prima voorkomen in regio's met relatief weinig economische activiteit. Zo heeft Groningen door de aardgasbaten het hoogste bruto regionaal product, maar toch het laagste huishoudensinkomen van het hele land. In Zeeuws-Vlaanderen genereert de kapitaalintensieve industrie ook een hoog bruto regionaal product, maar zijn de huishoudensinkomens niet navenant hoog. De revenuen van economische bedrijvigheid in een regio slaan immers lang niet allemaal neer in diezelfde regio. Dat betekent dat wanneer het goed gaat met de Zeeuwse economie het nog niet direct goed hoeft te gaan met de portemonnee van de inwoners van Zeeland. Dat geldt zeker voor grote industriële multinationals. In Zeeland is het aandeel van de toegevoegde waarde van de industrie veel groter dan in Nederland als geheel.

Opmerkelijk hoog is het aandeel van de sector energievoorziening aan de toegevoegde waarde. Delta levert een substantiële bijdrage aan de economie van Zeeland. De revenuen daarvan komen direct ten goede aan de Zeeuwse gemeenschap. Financiële en specialistische zakelijke dienstverlening en informatie en communicatie leveren in vergelijking met Nederland een zeer bescheiden bijdragen aan de regionale welvaart.

Figuur 1.4 Aandeel van economische sectoren aan bruto regionaal product 2009



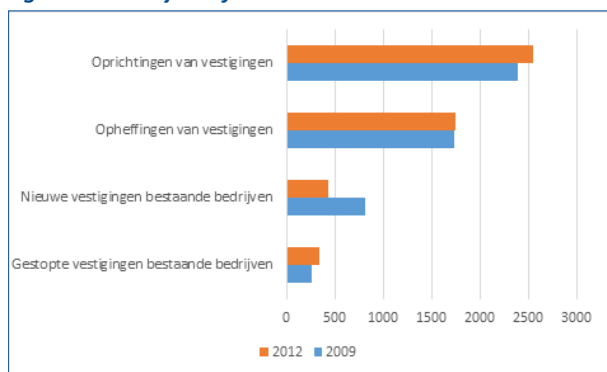
Bron: CBS

Bedrijvigheid

Het particuliere bedrijfsleven in Zeeland is goed voor 72% van de banen in de provincie (RIBIZ). De collectieve sector (openbaar bestuur en overheidsdiensten, onderwijs, gezondheids- en welzijnszorg) levert 28% van de banen. Deze verdeling komt overeen met het landelijke beeld.

Jaarlijks komen er in Zeeland ongeveer 2.500 nieuwe bedrijven bij en stoppen er 1.700. Deze positieve balans was er in 2009 en ook in 2012, zij het dat het aantal nieuwvestigingen iets terug is gelopen. Ook bij bestaande bedrijven is het saldo van oprichting en opheffing van nieuwe vestigingen positief. In 2012 is de balans bij bestaande bedrijven wel een stuk minder gunstig dan in 2009.

Figuur 1.5 Bedrijvendynamiek in Zeeland

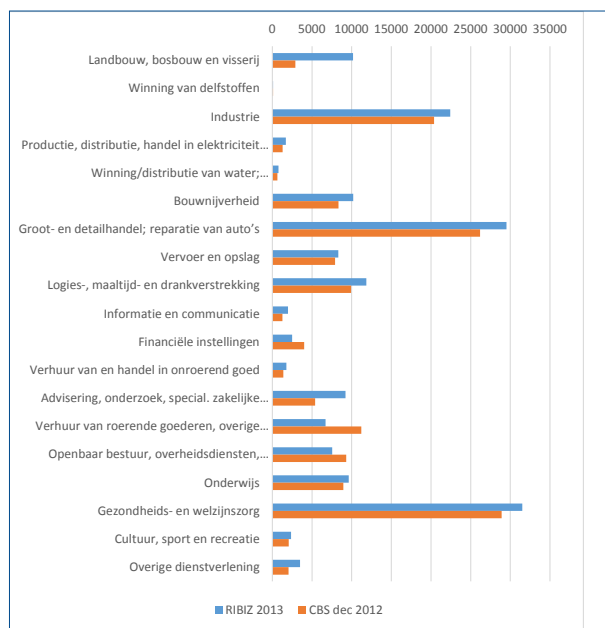


Bron: CBS

In de jaren van economische crisis is het aantal bedrijven in de marktsector in Nederland en in Zeeland gegroeid. Het aantal Zeeuwse bedrijfsvestigingen in de marktsector groeide volgens het CBS van 25.280 in 2010 naar 28.055 in 2013.

Deze groei (11%) ligt 1% lager dan de groei van bedrijven in Nederland. Opmerkelijk is dat het aantal landbouw- en visserijbedrijven in Zeeland is gestegen met 75, terwijl in Nederland het aantal bedrijven in deze sector juist is gedaald met 1320 bedrijven. De agrarische bedrijfsvestigingen maken 10% uit van het totaal. Dat is twee keer zo groot als het aandeel bedrijven in deze sector in Nederland. Ten opzichte van Nederland zijn in Zeeland ook dubbel zoveel horecabedrijven.

Figuur 1.6 Aandeel bedrijven per sector in 2013



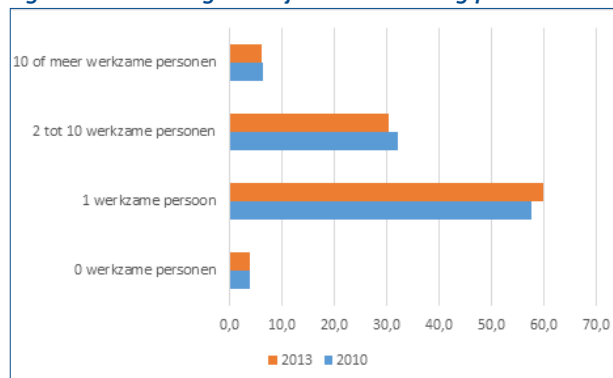
Bron: CBS

De handel is de economische sector met de meeste bedrijfsvestigingen. Eén op de vijf bedrijven wordt geschaard onder deze kop. Daaronder vallen de groot- en detailhandel (verkoop zonder aanbrengen van veranderingen) in alle soorten goederen en de diensten die bij de verkoop van goederen worden verleend; de tussenhandel/handelsbemiddeling en de reparatie van auto's en motoren.

In Nederland is het aantal bedrijven in de specialistische zakelijke dienstverlening met 20% het grootst. Deze sector omvat bedrijven die zich bezig houden met advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening. In Zeeland maken zij slechts 13% uit van het totaal aantal bedrijven in de provincie. De sector Informatie en communicatie is in Zeeland eveneens sterk ondervertegenwoordigd. Relatief weinig bedrijven houden zich hier bezig met de productie en distributie van informatie, de voorziening van de infrastructuur om die informatie door te geven, of activiteiten op het gebied van data- en communicatie-informatietechnologie en het bewerken van data en andere informatie.

In Zeeland zijn relatief veel kleine bedrijven met één medewerker. Sinds 2009 is het aandeel eenmansbedrijven toegenomen.

Figuur 1.7 Percentage bedrijven naar omvang personeel.



Bron: CBS

WERKEN

Banen en inkomen

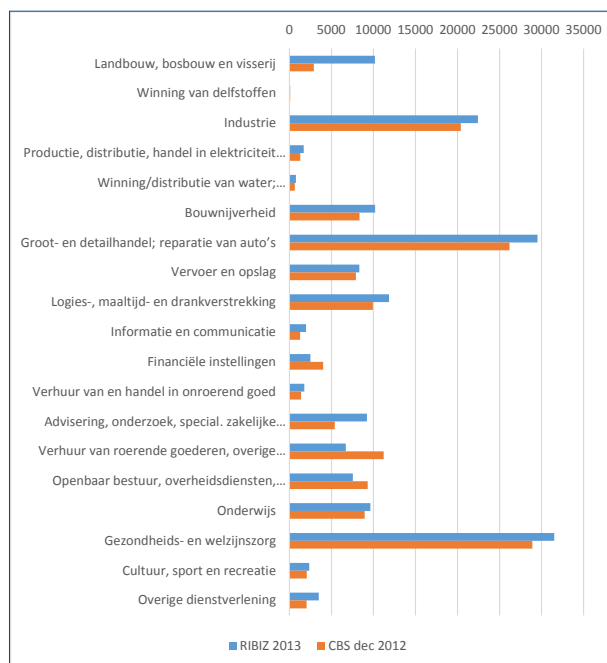
Het CBS telt in Zeeland 152.300 banen in december 2012. LISA, het andere register waarin werkgelegenheid Nederland wordt bijgehouden, telt in 2013 in Zeeland 171.800 banen¹. Het verschil tussen de twee tellingen komt vooral omdat het CBS 'kleine' banen van minder dan twaalf uur per week niet meetelt. De verdeling van banen over de verschillende economische sectoren volgens beide tellingen is weergegeven in de grafiek. Zorg, industrie en handel bieden de meeste werkgelegenheid in Zeeland.

Het grootste verschil zit in de landbouwsector. De grote meerderheid van de mensen dat werkzaam is in de landbouw, werkt daar minder dan twaalf uur. Werken in de landbouw is daarmee vooral een bijbaan. Beide tellingen laten een daling van het aantal banen zien sinds het begin van de economische crisis. Bij LISA is de afname enkele duizenden banen, bij het CBS bedraagt de daling enkele honderden banen.

Het gemiddelde inkomen van personen² ligt in Zeeland structureel onder het landelijk gemiddelde. Het grootste verschil is er in de leeftijdscategorie 34-45 jaar. In Zeeland verdient men dan gemiddeld 3.000 euro per jaar minder. Het aandeel van de huishoudens in Zeeland onder de lage inkomensgrens is in 2011 met 7,2% iets minder dan landelijk (8,3%). In steden vinden we meer uitersten in de inkomensverdeling dan op het platteland.

Er zijn naar verhouding meer rijken en ook meer huishoudens onder de armoedegrens. Door het weinig stedelijk karakter van Zeeland zijn inkomens hier minder ongelijk verdeeld.

Figuur 1.8 Banen naar sectoren in Zeeland volgens RIBIZ en CBS



Bron: CBS en RIBIZ

Beroepsbevolking en arbeidsparticipatie

De bevolking in de leeftijd van 15-65 jaar is tussen 2009 en 2013 met 4.000 gedaald. Van de potentiële beroepsbevolking is 71% werkend of werkzoekend. Het werkzame deel van de beroepsbevolking is met 6.000 afgenomen, terwijl de werkloze beroepsbevolking met 4.000 is gestegen.

De bruto arbeidsparticipatie in Zeeland is vergelijkbaar met Nederland. Bij mannen is die iets hoger en bij vrouwen iets lager dan het landelijke cijfer. De arbeidsparticipatie bij mannen is in 2012 enigszins gedaald ten opzichte van 2009. Bij vrouwen is die juist toegenomen. Door de relatief lage werkloosheid is in Zeeland het verschil tussen bruto arbeidsparticipatie en netto arbeidsparticipatie kleiner dan in Nederland.

¹ Er zijn twee statistische bronnen die de werkgelegenheid in kaart brengen. Het CBS en LISA (voor Zeeland is dat RIBIZ). Het CBS telt een baan als er een arbeidsovereenkomst tussen een persoon en een economische eenheid is. De banen van werknemers per bedrijf worden bepaald via de Belastingdienst, UWV, het algemene bedrijvenregister en aanvullend bedrijvenonderzoek. LISA telt banen op basis van regionaal onderzoek onder bedrijven (in Zeeland is dat de RIBIZ enquête). De banen zijn van arbeidskrachten die beroepsmatig (een) betaalde activiteit(en) verrichten op of vanuit de vestiging: meewerkende ondernemer/eigenaar (directeur, bedrijfschef), meewerkend gezinslid, zelfstandig beroepsbeoefenaar, werknemer, uitzendkracht.

² Personen die een heel jaar inkomen hebben genoten.

Het aandeel mensen dat als zelfstandige werkt in Nederland neemt gestaag toe en in 2012 bedraagt deze 14,8% van de werkzame bevolking. In Zeeland is die stijging geringer en bedraagt deze 14% van alle werkzame personen in 2012 (CBS, Statline).

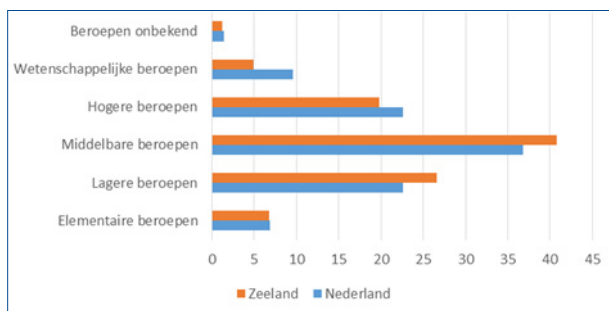
Tabel 1.2 Beroepsbevolking Zeeland

	2009	2013
Bevolking (15 tot 65 jaar)	244.000	240.000
Totaal beroepsbevolking	173.000	170.000
Werkzame beroepsbevolking	166.000	160.000
Werkloze beroepsbevolking	6.000	10.000

De potentiële beroepsbevolking in Zeeland is in vergelijking met Nederland veel sterker vergrijsd. Het deel van de beroepsbevolking dat meer dan 12 uur per week werkt of wil werken is opmerkelijk genoeg niet veel sterker vergrijsd. Het aandeel van de beroepsbevolking dat jonger is dan 25 jaar is in Zeeland zelfs 20% groter in vergelijking met Nederland. Het geeft aan dat de jongeren die verder studeren dit vaak buiten Zeeland doen en dat lager opgeleide jongeren blijven om te werken.

De beroepenstructuur in Zeeland kenmerkt zich door het grote aandeel lagere en middelbare beroepen. Het aandeel hogere en wetenschappelijke beroepen is in Zeeland relatief gering. Dit illustreert het ontbreken van passend werk voor hoger opgeleiden.

Figuur 1.9 Beroepsniveau werkzame beroepsbevolking 2011



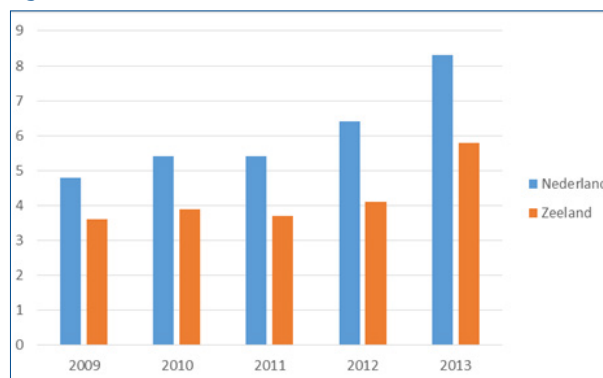
Bron: CBS

Werkloosheid

Zeeland heeft al jaren het laagste werkloosheidspercentage van alle provincies. Dat is vooral het effect van de leeftijdsverdeling in Zeeland. Door de sterker vergrijsde beroepsbevolking is het natuurlijk verloop veel groter geweest dan in Nederland. Tegenover 10 personen in Zeeland die in de periode tussen 2009 en 2014 de pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar bereikten, dienden zich slechts 7 ‘instromers’ van 27 jaar aan. Landelijk is die verhouding tussen instroom van jongeren en uitstroom van ouderen vrijwel gelijk. Dit betekent dat er in Zeeland voor duizenden mensen minder een baan beschikbaar hoefde te zijn.

In de eerste jaren na de economische crisis stijgt de werkloosheid ook nauwelijks. In 2013 stijgt de werkloosheid echter fors, zij het dat het niveau nog steeds naar verhouding erg laag is. In 2013 zijn er dan 10.000 werklozen in Zeeland. Dat is 5,8% van de beroepsbevolking. Begin 2014 zijn er in Zeeland ongeveer 1.400 jongeren werkloos. Het dempende effect van de extra vergrijzing op de stijgende werkloosheid is voor een belangrijk deel uitgewerkt.

Figuur 1.10 Werkloosheid (%)



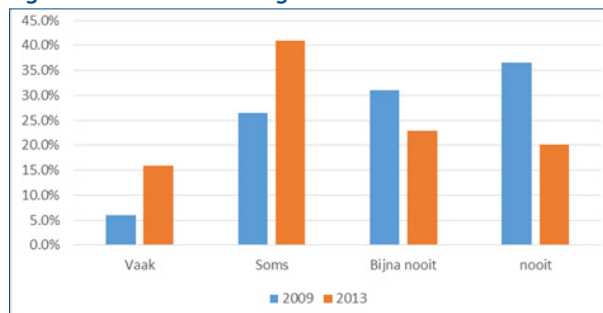
Bron: CBS

Het consumentenvertrouwen in Zeeland ligt lager dan in Nederland als geheel. Dat was in 2009 zo, dat is in 2013 nog steeds. Het effect van de crisis is nu ook duidelijk bij consumenten te merken. Het is geen gunstige tijd voor grote aankopen. Dat vinden in 2013 beduidend meer mensen in Zeeland dan in 2009.

Ook heeft de Zeeuw als consument minder vertrouwen in de economie, vooral als het gaat om de economische ontwikkeling en financiële situatie in de komende 12 maanden. Het oordeel is vaker negatief. De pessimisten overtreffen de optimisten met een kwart van het totaal. Dat is pessimistischer dan in 2009.

Meer dan de helft van de inwoners van Zeeland maakt zich in 2013 soms of vaak bezorgd over de eigen financiële situatie. Dat is veel meer dan in 2009.

Figuur 1.11 Maakt zich zorgen over de financiële situatie



Bron: SCOOP, SvZ

LEREN

Zeeland heeft een kennisinfrastructuur die er op gericht is kennis en vaardigheden aan te leren die nodig zijn om inwoners goede mogelijkheden te bieden om deel te nemen aan de samenleving en het arbeidsproces.

Daarvoor zijn kinderopvanginstellingen, basisscholen, scholen voor voortgezet onderwijs, middelbaar en hoger beroepsonderwijs en universitair onderwijs tot bachelorniveau in de provincie aanwezig. Het onderwijsgebouw van Zeeland is daarmee tot en met het voortgezet onderwijs goed gevuld. Het is echter niet mogelijk om in Zeeland alle mogelijke beroepsopleidingen te volgen. Het universitair onderwijs is in omvang beperkt en voor masteropleidingen moeten studenten de provincie uit. Het onderwijs in Zeeland staat bovendien onder druk vooral vanwege de dalende aantallen leerlingen in het basisonderwijs en de verwachte daling van leerlingen en studenten in de vervolgopleidingen.

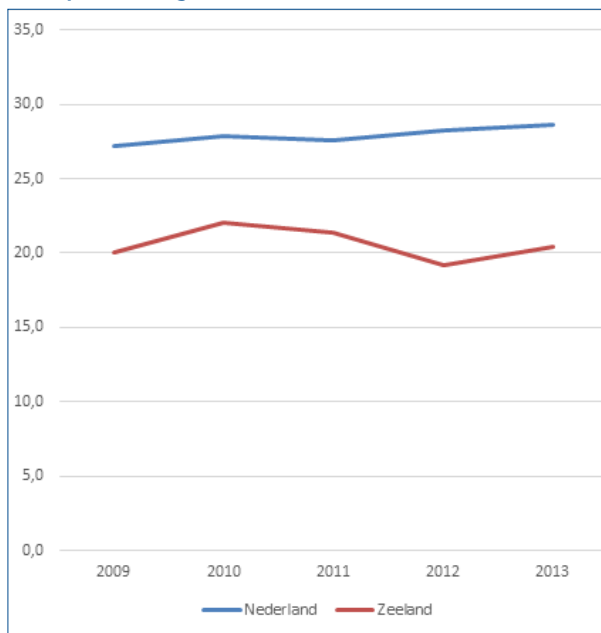
Kwaliteit van onderwijs en aansluiting op de arbeidsmarkt hebben daarom speciaal aandacht gekregen door de instelling van een onderwijsautoriteit in Zeeland. De onderwijsautoriteit streeft er naar om het onderwijs in Zeeland blijvend te laten aansluiten op de vraag van de regionale arbeidsmarkt en dat tegelijkertijd recht wordt gedaan aan variëteit in denominatie, dat de bereikbaarheid is gegarandeerd en dat het onderwijs betaalbaar blijft.

In de SCOOP-rapportages ‘Onderwijs ons goed, 2011’ en ‘Goed voortgezet, 2012’ zijn de ontwikkelingen gekwantificeerd. In de Sociale Atlas van Zeeland 2013 is een aantal actuelere cijfers opgenomen. Dieper gaande actuele analyses zijn nog niet uitgevoerd. SCOOP werkt aan een onderwijs-arbeidsmarktmonitor die discrepanties tussen de vraag van ondernemers en instellingen naar gekwalificeerd personeel en het aanbod dat het Zeeuwse onderwijs aflevert in beeld brengt.

Landelijk en ook in Zeeland is een trend van avo-isering zichtbaar. Jongeren volgen in toenemende mate hogere vormen van onderwijs. Een van de effecten is dat, vanwege de beperkte mogelijkheden in Zeeland, jongeren steeds vaker de provincie verlaten om elders te gaan studeren. Het aantal universitaire studenten dat in Zeeland woont is tussen 2009 en 2013 maar liefst met 14% gedaald.

Het lijkt er daarmee op dat het volgen van universitair onderwijs buiten de provincie vaker daadwerkelijk leidt tot verhuizen. Ook het aandeel hoog opgeleiden in de Zeeuwse beroepsbevolking stabiliseert, terwijl landelijk sprake is van een stijging. Zeeland verliest in toenemende mate haar ‘high potentials’.

Figuur 1.12 Aandeel hoger opgeleiden (potentiële beroepsbevolking)

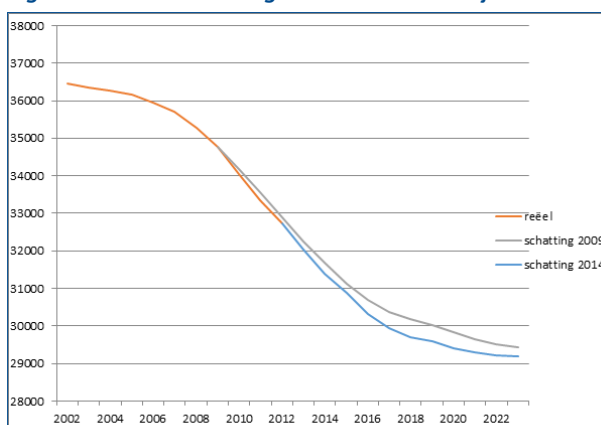


Bron: CBS

Basisonderwijs

De afgelopen jaren is het aantal basisschoolleerlingen vooral in plattelandsgebieden drastisch afgenomen en daarmee het draagvlak voor deze basisvoorziening. De komende tien jaar zal deze daling verder doorzetten. De leerlingprognoses voor Zeeland zijn recentelijk nog weer negatief bijgesteld (Van der Wouw, 2014).

Figuur 1.13 Aantal leerlingen het basisonderwijs in Zeeland



Bron: Duo/CBS/Bevolkingsprognose 2009, 2014 Provincie Zeeland

Door de leerlingendaling is het basisonderwijs sterk in beweging gekomen. Kleine scholen worden opgeheven, bestuurlijke samenwerkingen en fusies worden voorbereid of zijn al realiteit in krimpgebieden. Er wordt daarbij gestreefd om zoveel mogelijk de kwaliteit, bereikbaarheid en denominatieve diversiteit van het onderwijs op het platteland te behouden.

Het landschap van scholen verdeeld over dorpen en wijken zal hoe dan ook drastisch veranderen. De daling van het aantal leerlingen is zo fors dat een goed doordachte schaalsprong nodig is die kwaliteit en bereikbaarheid optimaliseert. De opgave is hoe het basisonderwijs op het platteland opnieuw in te richten, zodat vanuit alle dorpen goed basisonderwijs bereikbaar blijft. Dat biedt het meest perspectief ook voor de leefbaarheid van het platteland. Er zullen dus meer kernen komen zonder basisschool.

Het advies van de Onderwijsraad over grenzen aan kleine scholen (Onderwijsraad, 2013) om de opheffingsnorm voor basisscholen van 23 leerlingen op te trekken naar 100 leerlingen heeft daarbij voor veel ophef gezorgd. Het zou een kaalslag van scholen op het platteland betekenen. Vanuit besturenkoepels wordt vooral gevreesd voor het verlies van identiteit. In lokale politieke discussies speelt het behoud van de leefbaarheid van dorpen een dominante rol.

Het dreigende verdwijnen van dorpscholen veroorzaakt veel onrust in dorpen. De leefbaarheid staat op het spel volgens velen. De stelling is dat de basisschool een onmisbare basisvoorziening is voor de vitaliteit van een dorp. Toch is er ook onderzoek dat uitwijst dat de leefbaarheid helemaal niet zo sterk afhankelijk is van een basisschool. Kernen zonder basisscholen vergrijzen niet sterker dan andere kernen en de ervaren leefbaarheid is er hoog (Van der Wouw en Den Adel 2002; Van der Wouw e.a. 2009; Van der Wouw e.a. 2010, Van der Wouw, 2011, Van der Wouw, De Kraker en Schellekens, 2012).

Ook wijst onderzoek van de inspectie er op dat kleine scholen het moeilijk hebben om goede onderwijskwaliteit te blijven leveren (inspectie van het onderwijs, 2013).

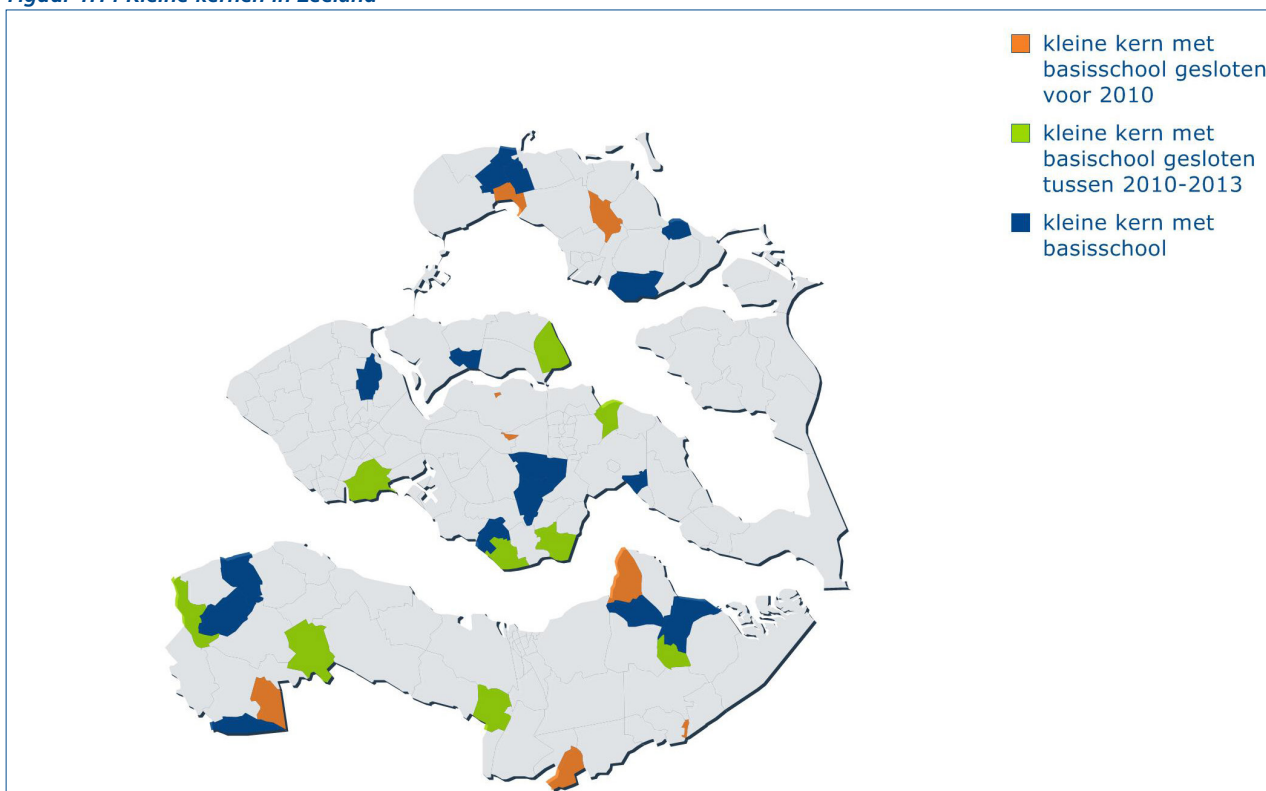
In het onderzoek 'Sluit de basisschool, sluit het dorp' (Van der Wouw e.a., 2012) kon geen relatie worden aangetoond tussen aanwezigheid van een basisschool in een dorp en de leefbaarheid en economische vitaliteit. Dit resultaat is nog eens bevestigd in vergelijkbaar onderzoek in Friesland (Van Ruijven, 2012).

De betaalbaarheid van de onderwijsstructuur op het platteland staat door de sterke daling van leerlingen onder toenemende druk. Er worden wel wettelijke mogelijkheden gecreëerd om samenwerking en fusies te bevorderen en ook de inzet van de kleine scholentoeslag, die werkte als rem op samenwerking wordt mogelijk vervangen door een samenwerkingsbonus. De dominante roep vanuit de lokale gemeenschappen blijft echter vooral gericht op het behoud van de eigen kleine dorpschool.

De ontwikkeling in Zeeuwse kleine kernen

Het primaire onderwijs in Zeeland heeft zich in de kleine kernen decennia lang gevormd vanuit het idee dat het beter is om een enkele school in het dorp te behouden, dan een denominatieve strijd met elkaar aan te gaan. Vooral daardoor zijn in de periode 1995-2010 in Zeeland slechts twee kleine kernen waar de basisschool moest sluiten.

Figuur 1.14 Kleine kernen in Zeeland



Bron: Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO)

In 2010 waren er in totaal 8 kernen zonder basisschool. In de periode 2010-2013 zijn er 9 kernen bijgekomen die hun school verloren. Het komende decennium zal de leerlingendaling zich versneld doorzetten is de verwachting.

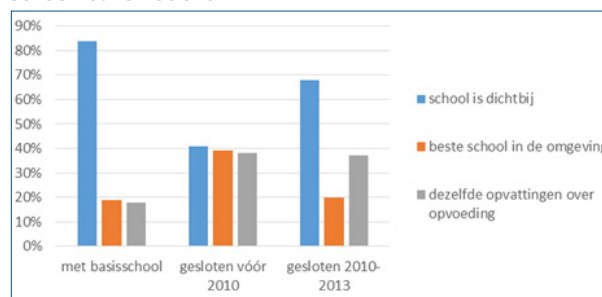
De in 2013 nog aanwezige basisscholen in de kleine kernen hebben een gemiddeld leerlingenaantal van 35. Er zijn twee kernen waar het leerlingenaantal inmiddels al ver onder de grens van 23 leerlingen is gezakt en die ook hun deuren zeker zullen moeten sluiten (s-Heer Abtskerke en Noordwelle).

Het aandeel huishoudens met kinderen is in alle kernen gedaald als we kijken naar de afgelopen 10 tot 15 jaar. De laatste vier jaar is de terugloop alleen nog zichtbaar in kernen met een basisschool. Dat is tegen de verwachting in als we ervan uitgaan dat een kern met een basisschool aantrekkelijker is voor een gezin met kinderen om er te gaan of blijven wonen.

Schoolkeuzemotieven

De Jeugdmonitor Zeeland vraagt vierjaarlijks ouders van jonge kinderen (2001,2005,2009,2013) naar hun motieven om een basisschool te kiezen. Figuur 1.15 laat zien dat in kernen met een basisschool, de nabijheid van die school het dominante motief is. In kernen zonder basisschool is die dominantie verdwenen. De kwaliteit van de school en de aansluiting bij de eigen opvoeding worden dan minstens zo belangrijk gevonden. Het keuzepatroon bij de kernen die recentelijk hun school zijn kwijtgeraakt blijkt daar tussen in te zitten.

Figuur 1.15 Behoort tot een van de twee belangrijkste schoolkeuzemotieven



Bron: Jeugdmonitor Zeeland

Op het platteland is nabijheid vooral belangrijk als er een school in het eigen dorp is. Het is gemakkelijk als je je kind zonder veel zorgen vanuit huis te voet of op de fiets naar de school kunt laten gaan. De schoolkeuzemotieven van ouders met jonge kinderen veranderen als de school uit het dorp verdwijnt. Je kiest dan eerder voor de beste school in de omgeving, of de school met dezelfde opvatting over opvoeding. Kwaliteit en pedagogisch klimaat worden duidelijk belangrijkere keuzemotieven.

Ontwikkeling van de kleine kern

Een meerderheid van de inwoners van kleine kernen vindt dat hun kern er in het laatste jaar niet op vooruit of achteruit is gegaan. Tussen 2009 en 2013 is die meerderheid geslonken. Het aandeel inwoners dat de kern achteruit ziet gaan is gegroeid. In kernen waar de basisschool recentelijk is gesloten vindt in 2013 zelfs 35% dat de kern er op is achteruitgegaan.

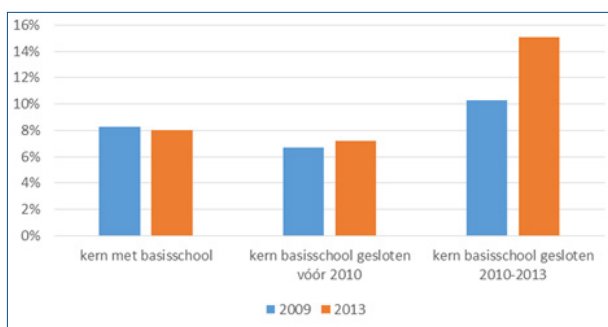
Toch is de tevredenheid met de kern als woonplaats in de kleine kernen van Zeeland waar de school sloot tussen 2010 en 2013 in zijn algemeenheid nauwelijks veranderd. Opmerkelijk genoeg zien we dat juist in de kleine kernen waar de basisschool al langer geleden gesloten is, de tevredenheid met de kern als woonplaats wel significant is gedaald. Dit duidt er op dat in de jaren van de economische crisis niet zozeer het verdwijnen van de basisschool de ervaren leefbaarheid beïnvloedt, maar andere zaken.

Tabel 1.3 Oordeel over ontwikkeling van de kleine kern

Is de kern er afgelopen jaar op vooruit of achteruit gegaan?	met basisschool		basisschool gesloten vóór 2010		basisschool gesloten vóór 2010	
	2009	2013	2009	2013	2009	2013
op vooruit	10%	14%	11%	7%	17%	15%
gelijk gebleven	65%	60%	62%	64%	55%	44%
op achteruit	13%	14%	14%	17%	18%	35%
weet niet/geen mening	13%	12%	13%	12%	10%	6%

Inwoners van kleine kernen hebben weinig voorzieningen in hun kern. Dat is voor de meeste inwoners van deze kernen ook weinig problematisch. Een klein deel van de inwoners van kleine kernen is wel ontevreden. In de kernen waar de basisschool recentelijk is gesloten is de ontevredenheid sterk toegenomen (Figuur 1.16).

Figuur 1.16 *Ontevreden met de voorzieningen in de kleine kern*



Bron: SvZ



2. RUIMTE

Wonen, verplaatsen, beleven

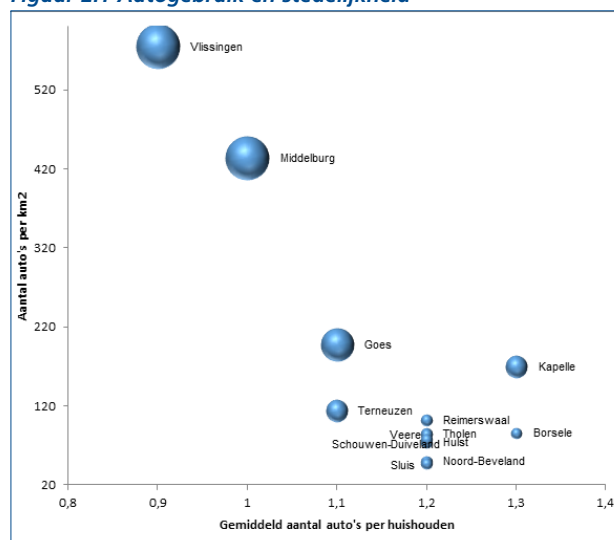
WONEN

Stedelijkheid

Steden zijn de centra van een leefomgeving en hun aantrekkelijkheid bepaalt in belangrijke mate de leefbaarheid van een breder gebied. Stedelijkheid is een belangrijke vestigingsfactor voor huishoudens en bedrijven. Zeeland kent volgens het CBS 127 woonplaatsen. Dat zijn vooral kleine sterk landelijke dorpen met minder dan 500 adressen per km². De wat grotere kernen Heinkenszand, Hulst, Kapelle, Arnemuiden, Yerseke, Bruinisse, Breskens, Oostburg, Axel, Sas van Gent en Tholen hebben alle een adressendichtheid tussen de 500-1000 per km². Zij hebben ook een weinig stedelijk karakter.

Goes, Terneuzen en Zierikzee hebben met 1.000 tot 1.500 adressen per km² een matige stedelijkheid. Middelburg en Vlissingen zijn de twee enige woonplaatsen in Zeeland met een sterk stedelijk karakter met tussen de 1.500 en 2.500 adressen per km². De omgeving van Walcheren heeft daarmee een veel stedelijker woonmilieu dan de rest van Zeeland.

Figuur 2.1 Autogebruik en stedelijkheid



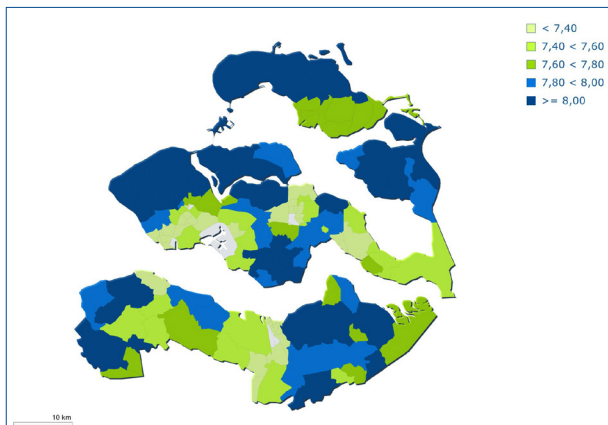
Bron: CBS

Stedelijkheid heeft allerlei effecten ook op het gedrag van mensen. Bijvoorbeeld op het autobezit. In Nederland is er per huishouden gemiddeld één auto en zijn er 235 auto's per km². In figuur 2.1 is voor de Zeeuwse gemeenten het gemiddeld aantal auto's per huishouden afgezet tegen het aantal auto's per vierkante kilometer. De omvang van de bollen geeft de mate van stedelijkheid van een gemeente aan. Wonen op het platteland gaat samen met een groter autobezit per huishouden. De dunbevolktheid van het landelijk wonen resulteert desalniettemin in een lage ruimtelijke autodruk. Het compactere stedelijk wonen leidt juist tot een groter aantal auto's per vierkante kilometer, maar vermindert 'de noodzaak' om meerdere auto's per huishouden te bezitten. Middelburg en Vlissingen zijn met afstand de meest stedelijke gemeenten van Zeeland, de andere gemeenten hebben een landelijk karakter.

Waardering van het landschap

Het landelijke karakter van Zeeland heeft grote invloed op de waardering van de omgeving. Het planbureau voor de leefomgeving, CBS en de Universiteit van Wageningen hebben een belevingskaart van het Nederlandse landschap samengesteld. Uit onderzoek blijkt dat mensen een landschap aantrekkelijk vinden als het natuurlijkheid uitstraalt, historische kenmerken heeft, weinig stedelijk is en er geen horizonvervuiling optreedt. Leeftijd blijkt ook een rol te spelen bij de beleving van de omgeving. Ouderen blijken mooie landschappen iets hoger te waarderen dan jongeren.

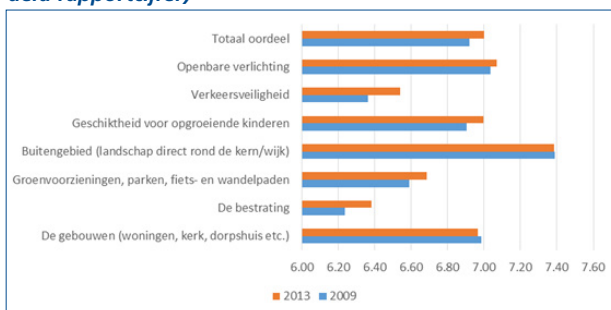
Figuur 2.2 Omgevingswaarde



Bron: Alterra

Zeeland kent veel plaatsen waar het landschap voldoet aan de kenmerken van hoge aantrekkelijkheid. Bijvoorbeeld langs de kust of de kleinschalige landschappen in de Zak van Zuid-Beveland. In het bevolkingsonderzoek naar de Staat van Zeeland wordt het landschap direct buiten de kern of wijk het hoogst gewaardeerd van alle omgevingskenmerken van de woonplaats. De bestrating en de verkeersveiligheid krijgen de laagste waardering van de inwoners. De waardering van juist deze zwakste punten is wel het sterkst gestegen de afgelopen jaren.

Figuur 2.3 Tevredenheid met de woonomgeving (gemiddeld rapportcijfer)



Bron: SvZ

De omgevingen van Nisse, Kwadendamme, Veere, Sint Kruis en Cadzand worden door de inwoners het hoogst gewaardeerd. Het Middengebied in Vlissingen is de hekkensluis, gevolgd door de Terneuzense wijken Triniteit en Lievenspolder. Ook Sas van Gent en de Middelburgse wijk Dauwendaele krijgen een lage omgevingswaardering.

In zijn algemeenheid is er een grote overeenkomst tussen de belevingswaarde van de omgeving zoals uit het landelijke onderzoek naar voren komt³ en de waardering van het buitengebied van de kern of wijk door de inwoners zelf. Opvallend is dat inwoners van de Boulevard en Paauwenburg en omgeving in Vlissingen een veel hogere waardering geven aan hun woonomgeving dan de landelijk vastgestelde belevingswaarde.

Omgekeerd zijn de inwoners van Renesse, Ellemeet en Noordwelle juist minder enthousiast over hun woonomgeving dan de (hoge) landschapswaarde zou vermoeden. Hier lijkt het verschil in stedelijkheid een belangrijke rol te spelen in de manier waarop bewoners naar het buitengebied rond hun woonomgeving kijken en als leefomgeving waarderen en hoe 'buitenstaanders' deze landschappen waarderen. Veere en Oostkapelle zijn kernen waar zowel de algemeen vastgestelde belevingswaarde van de omgeving alsook de waardering van het buitengebied door de inwoners erg hoog is.

Woningmarkt

De slechte economische situatie en de crisis op de woningmarkt hebben zichtbaar effecten op de verhuisdynamiek in Nederland: minder verhuizingen, lagere woningprijzen, afnemende nieuwbouw, terwijl het aantal huishoudens nog steeds gestaag blijft groeien. Ook het beleid dat inzet op het langer thuis zelfstandig wonen van ouderen heeft een remmende werking op de verhuisdynamiek.

Het vergrijsde en niet stedelijke karakter van Zeeland, doet de dynamiek op de woningmarkt nog veel sterker verdampen dan elders. Met name de koopmarkt is op slot geraakt en Zeeland is de provincie met het grootste aandeel koopwoningen van Nederland (70%). Het aantal verkooptransacties in Zeeland is na 2009 met 150 woningen per maand gedaald. Het aantal doorstromers op de woningmarkt in Zeeland is ten opzichte van 2009 gedaald met 40%.

Mensen willen wel verhuizen maar kunnen het vaak niet. Ze zitten vast aan hun woning. Je ziet het aan de redenen die genoemd worden door de mensen die wel zijn verhuisd na het uitbreken van de crisis. Dat is verhuizen als het echt moet (huwelijk of samenwonen, scheiden of beëindigen van de relatie) en minder als het kan (betere woning of woonomgeving, dichterbij werk of familie gaan wonen). In Zeeland wordt bovendien relatief vaak verhuisd vanwege gezondheid of behoefte aan zorg.

Landelijk stijgt de verhuiscapaciteit nog steeds. Ze is zelfs groter dan ooit. Maar in Zeeland neemt deze juist af. Men is honkvaster of meer gekluisterd. De Zeeuwen blijken het minst verhuiscapaciteit te zijn van alle provincies. De Bevelanden is de enige regio in Zeeland waar de verhuiscapaciteit nog wel is gestegen.

Toch is ook in Zeeland het verschil tussen verhuiscapaciteit en realisering sinds de start van de crisis in 2009 een stuk groter geworden. Maar dat geldt uitsluitend voor doorstromers op de woningmarkt. Starters hebben weinig problemen. Bij de huishoudens in de levensfase na het vijfenveertigste levensjaar is de frictie het grootst.

³ Gebruikt is de door Alterra berekende belevingswaarde van het landschap drie kilometer vanuit het centrum van de wijk of kern

Juist dan willen veel huiseigenaren de stap zetten naar een beter passende woning. Maar men raakt de oude woning niet kwijt. Deze groep is dan ook het vaakst ontevreden met hun eigen woning.

Belangrijk voor Zeeland is dat het aantal huishoudens geringer is dan de woningvoorraad. Er is geen woningnood. Landelijk is dat juist andersom (Van der Wouw en Somers, 2013). Elders in Nederland, vooral in de stedelijke gebieden vinden huishoudens die geen zelfstandige woning hebben nu vaker - wellicht noodgedwongen - een plekje op kamers, inwonend bij anderen of iets soortgelijks. In Zeeland is sprake van leegstand van bijna 16.000 woningen. Landelijk spreekt men over het ontstaan van een stuwmeer aan mensen die eigenlijk wel willen verhuizen maar het niet doen. Dat lijkt in Zeeland mee te vallen.

De meeste verhuisbewegingen worden gemaakt op jonge leeftijd. Veel Zeeuwse jongeren verlaten daarbij de provincie. De instroom van gezinnen met jonge kinderen die Zeeland jarenlang een positief migratiesaldo bezorgde is sinds 2006 gestaag afgenomen. Zij kan niet meer compenseren voor de meer dan 1.000 uitstromende jongeren per jaar. Ook dit draagt bij aan een minder krappe woningmarkt in Zeeland.

De inkomens in Nederland zijn gedaald terwijl de woonlasten zijn gestegen. Dat heeft effect op het deel van het inkomen dat mensen aan wonen kwijt zijn. In Zeeland is het gemiddelde inkomen niet gedaald, maar gestegen. Toch is de woonquote ook hier gestegen. Het zijn de doorstromers op de woningmarkt die deze toename voor hun rekening nemen. Starters en huishoudens die niet zijn verhuisd zagen hun woonlasten ten opzichte van hun inkomen juist verminderen.

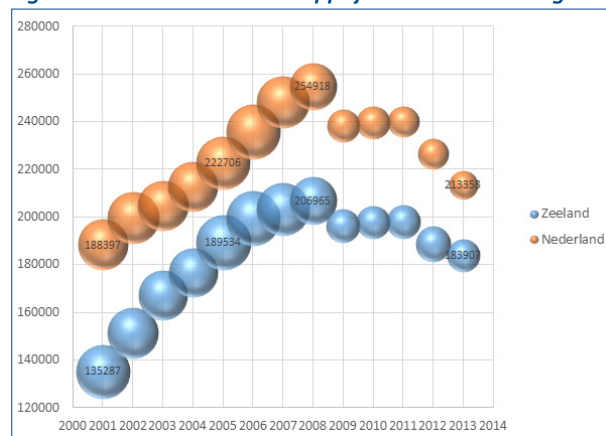
De woningmarktcrisis

In 2008 kreeg de woningmarkt in Nederland een grote klap te verwerken. De zeepbel van almaar stijgende huizenprijzen klapte. De prijzen duikelden naar beneden en ook het aantal woningen dat werd verkocht viel 30% terug. Daarna stabiliseerde de gemiddelde woningprijs, om in 2012 en 2013 weer te dalen. Gemiddeld verwisselden in 2013 de woningen in Nederland voor ruim 40.000 euro minder van eigenaar dan in 2008. Ook het aantal verkochte woningen daalde met 40%. De woningmarkt viel stil, mensen kregen hun huizen steeds moeilijker verkocht.

De huizenprijzen in Zeeland hebben altijd fors onder het niveau van Nederland gelegen. In 2001 was het verschil gemiddeld ruim meer dan 50.000 euro. In de eerste jaren na de eeuwwisseling kroop de gemiddelde verkoopprijs langzaam naar het landelijk prijspeil. Het verschil bedroeg

in 2005 nog maar 33.000 euro. Vanaf 2005 begon het verschil echter weer fors op te lopen tot 48.000 euro toen in 2008 de zeepbel uiteenspatte. De prijsdaling in Zeeland was echter duidelijk minder dramatisch in vergelijking met het landelijke beeld. Ook het aantal verkopen is minder sterk gedaald in Zeeland. In de grafiek is dat zichtbaar gemaakt in de omvang van de bellen. Het aantal verkopen is tussen 2008 en 2013 in Zeeland met 'slechts' 31% gedaald. In een steeds slechter functionerende woningmarkt is de ontwikkeling in Zeeland relatief gunstig.

Figuur 2.4 Gemiddelde verkoopprijs bestaande woningen



Bron: CBS

De Rabobank verwacht dat de prijsdaling niet veel verder zal doorzetten en dat de prijsbodem in 2014 zal zijn bereikt (kwartaalbericht woningmarkt, 13 februari 2014).

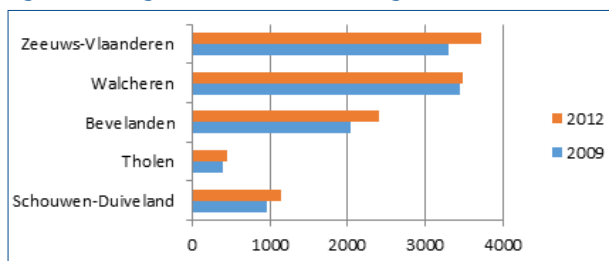
De Zeeuwse woningmarkt wijkt echter behoorlijk af. Dat heeft met de perifere geografische ligging te maken, de geringe mate van stedelijkheid, de vergrijsde bevolkings-samenstelling, het relatief geringe carrièreperspectief voor jongeren en de ontwikkelingen in mobiliteit en bereikbaarheid naar grote steden om ons heen. Ook het beleid dat inzet op de scheiding van wonen en zorg zal extra effect hebben voor de Zeeuwse woningmarkt.

De mate van stedelijkheid speelt een belangrijke rol bij het aantal verhuizingen en woningverkopen. Stedelingen zijn minder tevreden met hun woning en woonomgeving en zijn meer tot verhuizen geneigd. Ze verhuizen ook daadwerkelijk vaker dan inwoners van landelijke gemeenten. "De stedelijke woningmarkt is daardoor relatief groot en die in het landelijke gebied juist relatief klein" (Overing, 2014).

Leegstand

In Zeeland is de leegstand toegenomen, vooral in de regio's Zeeuws-Vlaanderen, de Bevelanden en Schouwen-Duiveland. Op basis van nieuwe berekeningen van het CBS staan in Zeeland op 1 januari 2013 zelfs bijna 16.000 woningen leeg. Daarbij zijn recreatiewoningen buiten beschouwing gelaten, maar het is wel inclusief 2e woningen. Het CBS rekent bijna 3.000 woningen in Zeeland tot (leegstaande) 2e woning. Noord-Beveland, Sluis en Veere hebben relatief de meeste leegstand. Leegstand wordt mede veroorzaakt door een mis match tussen woningbouwplannen en woonwensen.

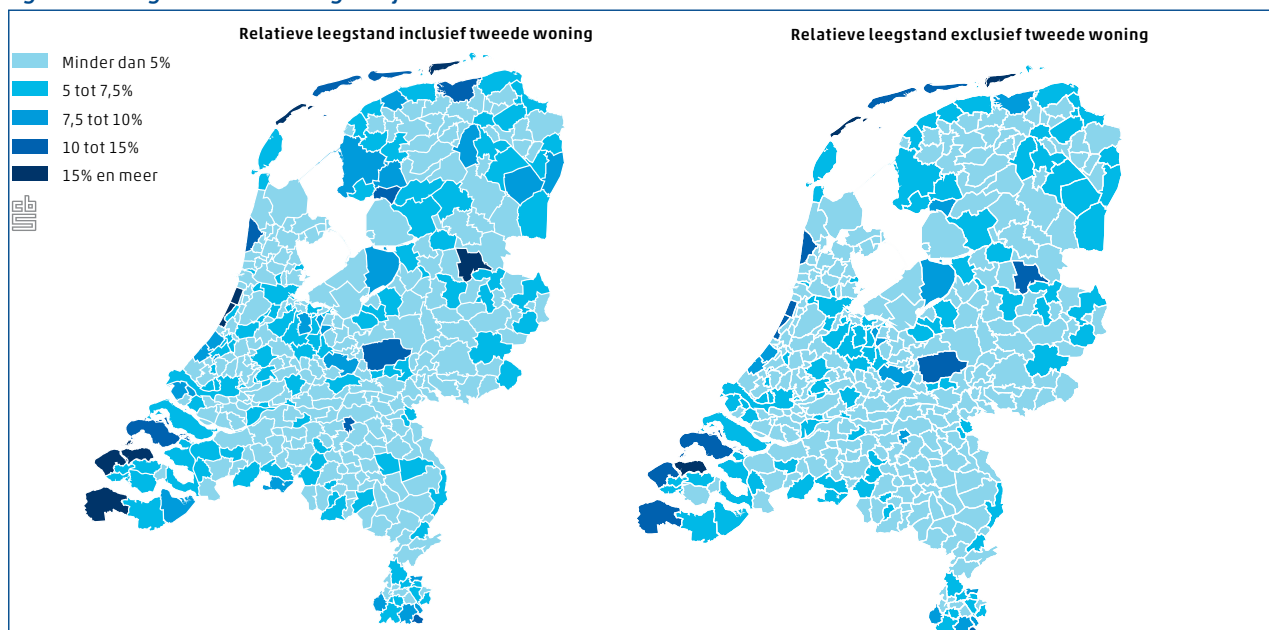
Figuur 2.5 leegstand in de Zeeuwse regio's



Bron: CBS

De Rabobank (Oevering, 2014) heeft voor Nederlandse gemeenten de verhouding tussen woningen en huishoudens in kaart gebracht. Zeeland springt er uit als het grootste aaneengesloten gebied met forse woningoverschotten. Het CBS becijfert voor Zeeland de hoogste leegstand van alle provincies. Zeeland kent daarbij wel veel 2e woningen. Dat zijn woningen zonder dat er iemand is ingeschreven in de burgerlijke stand, maar die wel delen van het jaar worden bewoond. Maar ook als de 2e woningen niet worden meegenomen is de leegstand in Zeeland het hoogst van alle provincies.

Figuur 2.6 Leegstand van woningen 1 januari 2013



Bron: CBS.

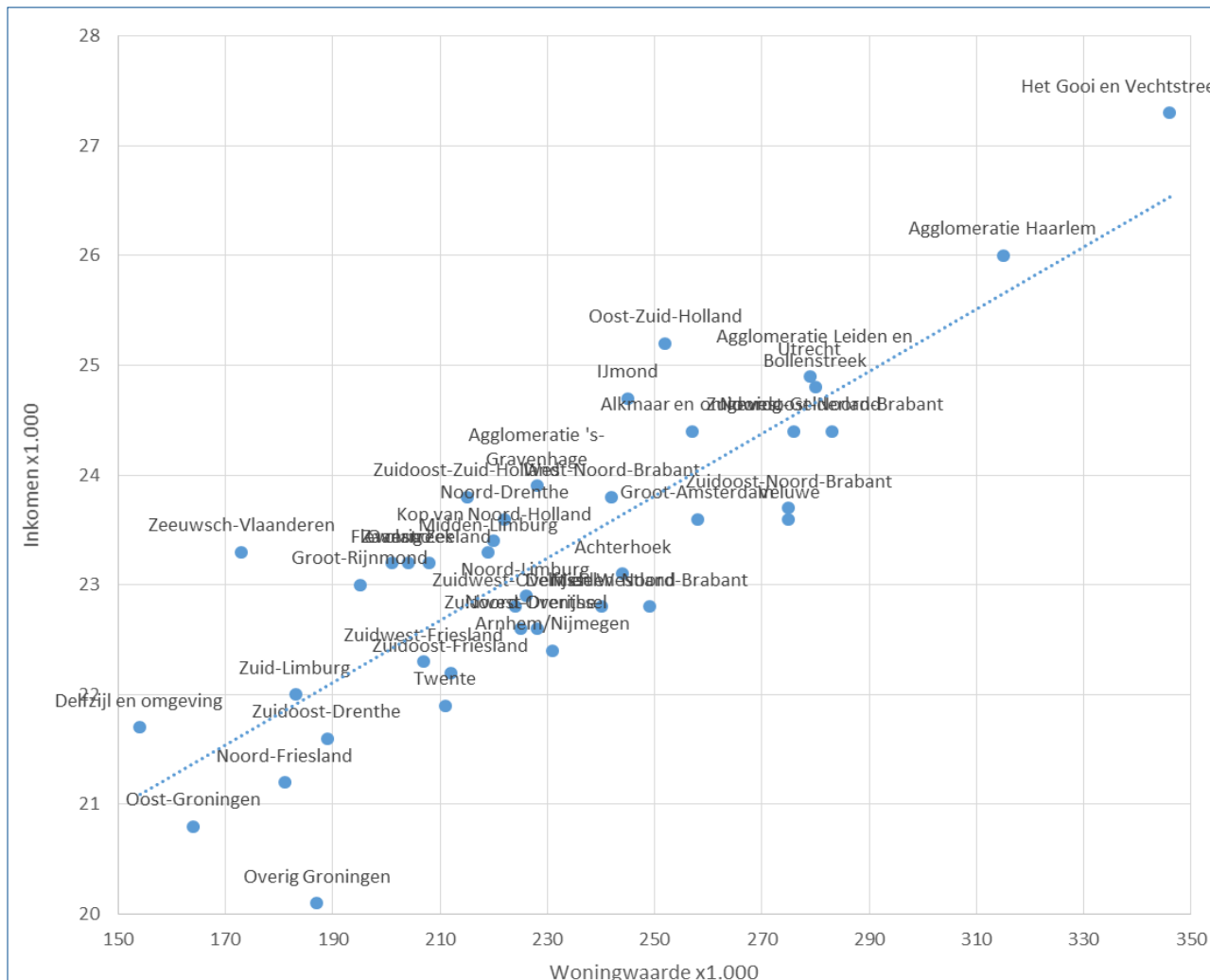
Woningkwaliteit

Bij de bepaling van de aantrekkelijkheid en de prijs van woningen wordt altijd geroepen locatie-locatie-locatie. De plek bepaalt hoeveel een baksteen waard is. Het Gooi is een aantrekkelijker woonomgeving dan Oost-Groningen of Zeeuws-Vlaanderen. En daarom zijn de woningprijzen er zo hoog. Niet waar zegt de Rabobank (Van Dalen, 2014). De hoogte van de woningprijs wordt vooral bepaald door de hoogte van het inkomen en in (veel) mindere mate door de natuurlijke kwaliteit van de omgeving en de krapte op de woningmarkt. In een rijke regio staan veel dure huizen. In een regio waar weinig wordt verdiend staan ook veel goedkope huizen.

Vergelijken we per regio de gemiddelde WOZ-waarde van woningen met het gemiddelde inkomen, dan blijkt die relatie inderdaad erg sterk te zijn. De verschillen in de prijs van huizen tussen de regio's kunnen maar liefst voor 70% verklaard worden uit de verschillen in inkomens. Bijvoorbeeld in Het Gooi en Vechtstreek is het (gestandaardiseerd) gemiddeld inkomen 31% hoger en de gemiddelde WOZ-waarde ruim twee keer zo hoog als in Oost-Groningen.

Zeeuws-Vlaanderen is een regio met zeer lage woningprijzen. Dus je verwacht dat daar het gemiddeld inkomen ook erg laag zal zijn. Dat is niet zo. Het gemiddeld gestandaardiseerd inkomen van 2011 in Nederland is € 23.900. Het gemiddeld inkomen in Zeeuws-Vlaanderen ligt daar met € 23.100 net iets onder.

Figuur 2.7 Gemiddelde WOZ-waarde en gemiddeld (gestandaardiseerd) inkomen van huishoudens 2011



Bron: CBS

De gemiddelde woningprijs in de regio Overig-Groningen is vergelijkbaar met die in Zeeuws-Vlaanderen, maar het inkomensverschil is bijzonder groot. Gemiddeld verdient een huishouden in Zeeuws-Vlaanderen maar liefst € 3.000 meer dan een vergelijkbaar huishouden in Oost-Groningen. Zeeuws-Vlamingen wonen dus in veel goedkopere woningen dan hun inkomen doet vermoeden. Dit suggereert dat er nog veel kapitaal in de regio is waarmee een kwaliteitsslag in bebouwde omgeving gemaakt zou kunnen worden.

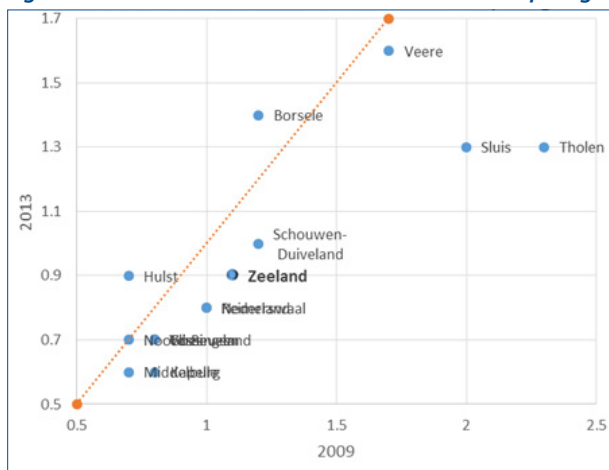
**VERPLAATSSEN
Dagpaden**

Mensen hebben een beperkte dagelijkse actieradius. Door internet en snel vervoer is die actieradius behoorlijk op te rekken. Zeker bij eenmalige of tijdelijke activiteiten zijn mensen bereid om verder of langer te reizen, maar regulier meer dan enkele uren per dag reizen is voor velen een te grote opgave. Zoekgedrag van mensen naar een school, een baan, een sportclub etc. start met een bereikbaarheidsbepaling. Zeeuwen blijken ook nog eens vrij honkvast. Dan is het erg gemakkelijk als je de voorzieningen voor jezelf en je gezin, het werk etc. op bereikbare afstand hebt.

Kinderopvang

Als je werkt en kleine kinderen hebt is het gemakkelijk wanneer je ze dicht bij huis naar de opvang kunt doen. In Nederland woon je gemiddeld 900 meter van het dichtstbijzijnde kinderdagverblijf vandaan. In Zeeland woon je er gemiddeld slechts 100 meter verder vandaan. De bereikbaarheid van de kinderopvang is tussen 2011 en 2013 in alle gemeenten van Zeeland sterk verbeterd. Veel sterker dan landelijk. In 2009 moest je in Zeeland voor de kinderopvang gemiddeld nog 1,7 km reizen. Gemiddeld is de reisafstand dus bijna met de helft verminderd. Ook de bereikbaarheid van buitenschoolse opvang is gedaald in die periode en is in Nederland en Zeeland minder dan 1 kilometer. De daling is niet zo spectaculair als bij kinderdagverblijven. Dat komt omdat buitenschoolse opvang meestentijds aan een basisschool is gekoppeld.

Figuur 2.8 Gemiddelde afstand tot buitenschoolse opvang



Bron: CBS

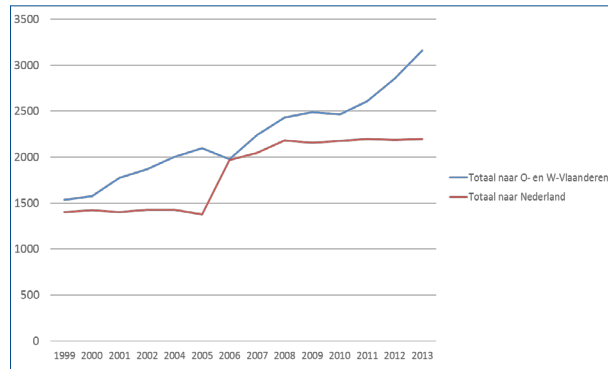
Pendel

Zeeuwen wonen gemiddeld 2 kilometer verder van hun werk af dan de gemiddelde Nederlander. De gemiddelde Nederlander woont 13,7 km van het werk vandaan in 2011. In Zeeland is de gemiddelde woon-werkafstand 15,6 km (CBS, statline). De gemiddelde reisafstand is daarmee voor Zeeuwen 300 meter korter geworden sinds 2009. In 2011 pendelen 28.000 mensen uit Zeeland naar elders in het land of naar België. Dat zijn er enkele honderden meer dan twee jaar ervoor.

De pendel naar België is erg beperkt, maar is de laatste jaren sterk gestegen. Dat is zeker ook mede het gevolg van de Belgen die in Zeeuws-Vlaanderen zijn komen wonen en in België hun werk hebben.

Wanneer er geen grensbarrières zouden zijn voor werken en België en Nederland er in zouden slagen hun arbeidsmarkten volledig te integreren, dan zou dat voor Zeeuws-Vlaanderen betekenen dat het aantal beschikbare banen met 600.000 zou toenemen (Atlas voor gemeenten, 2013).

Figuur 2.9 Grensoverschrijdende pendel



Bron: Werkservicepunt Zeeuws-Vlaanderen

Voor veel voorzieningen geldt dat de mogelijkheid om nabijheid te organiseren, afhankelijk is van het aantal mensen dat van de voorziening gebruik maakt. Een winkel, een school, een pinautomaat, een bibliotheek kan alleen renderen in een omgeving met voldoende (potentiële) klanten. Zeeland kent, net als andere plattelandsgebieden in Nederland, een lange traditie in de strijd voor het behoud van kwijnende voorzieningen. Met als doembeeld de spookdorpen op het Franse en Italiaanse platteland en met een beroep op de leefbaarheid wordt gestreden voor elke voorziening. Soms met succes voor een aantal jaren, maar steeds vaker tevergeefs en altijd gepaard met het gevoel van verlies. We leven bovendien in een tijdsgewricht waarin de stad 'triumfeert'. De stad trekt jonge mensen en houdt gezinnen steeds vaker vast. Werkgelegenheid concentreert zich in steden. Ondanks alle mogelijkheden die moderne vervoermiddelen en communicatiemediën bieden om ook in minder bevolkte gebieden een goed bestaan te hebben, verliezen de kleine dorpen het van de stad.

Voorzieningengebruik over de grens

Landsgrenzen vormen een extra obstakel bij voorzieningen. Inwoners van Zeeuws-Vlaanderen hebben slechts een beperkte oriëntatie op België. In de grensdorpen is die oriëntatie dubbel zo sterk, maar nog steeds erg gering. De niet alledaagse boodschappen worden doorgaans door 15% van de inwoners van grensdorpen in België gedaan en 7% heeft er een huisarts van over de grens.

Tabel 2.1 Voorzieningengebruik over de grens

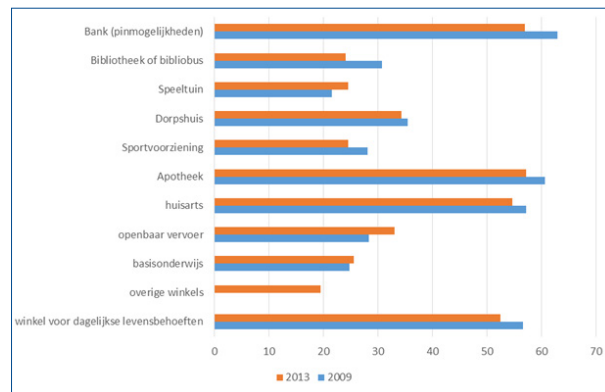
Inwoner bezoekt de voorziening meestal in België (%)	Zeeuws-Vlaanderen	Grensdorpen
Winkels dagelijkse boodschappen	3	7
Overige winkels	8	15
Basisonderwijs	1	2
Huisarts	3	7
Apotheek	2	6
Sport	3	6
Bibliotheek	2	6
Pin/bank	2	4
Openbaar vervoer	1	2
Dorpshuis/ dienstencentrum	0	1
speeltuin	1	3
Bibliotheek of bibliobus	3	6

Bron: SvZ 2013

Voorzieningengebruik in de eigen kern

Inwoners van Zeeland maken in 2013 over het algemeen wel minder gebruik van voorzieningen in de eigen kern of wijk dan in 2009. Speeltuin, basisonderwijs en openbaar vervoer zijn daarop de uitzonderingen.

Figuur 2.10 Gebruik voorzieningen in eigen kern

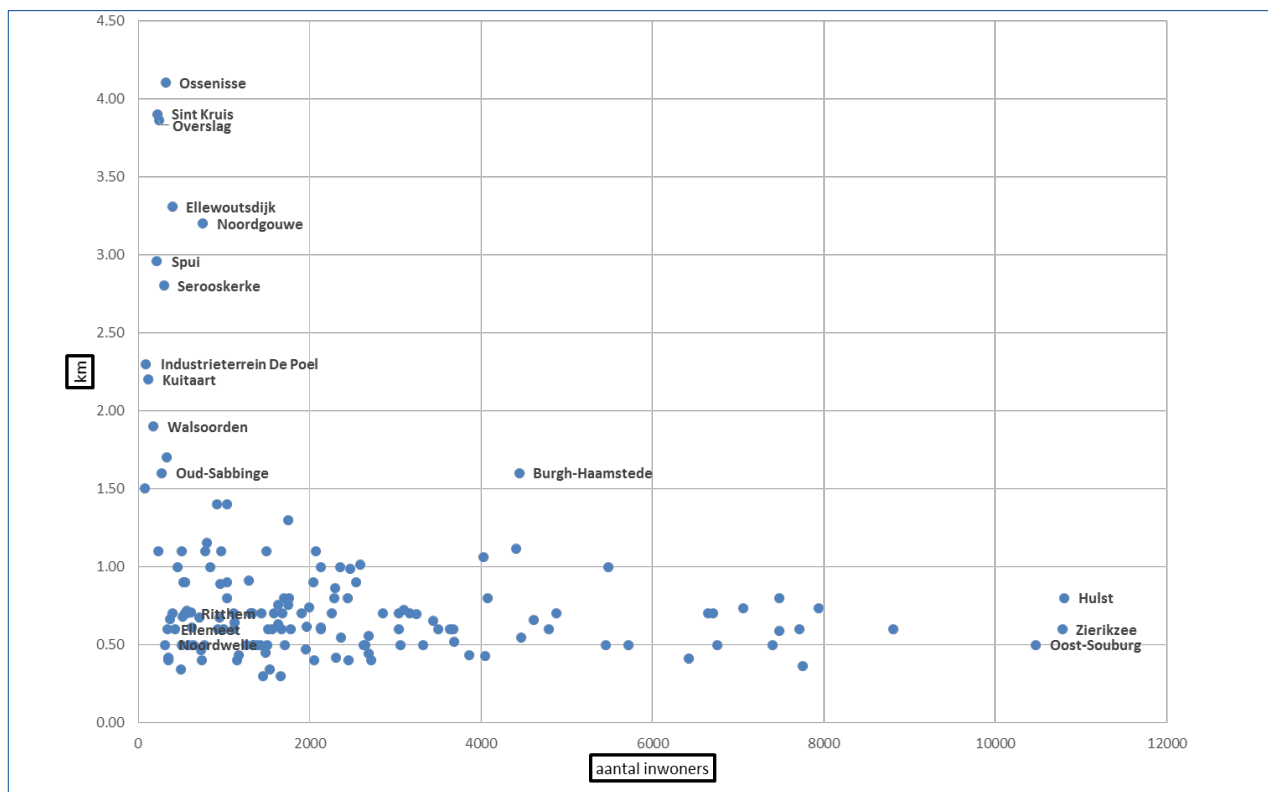


Bron: SvZ

Bereikbaarheid

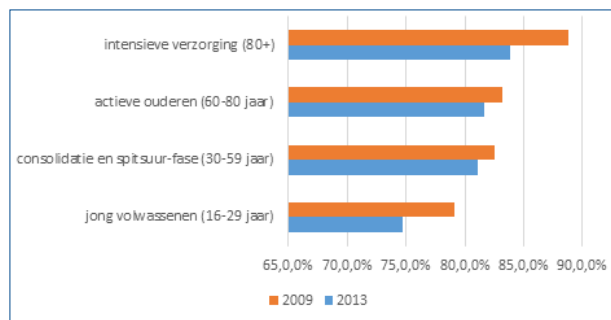
Voor een plattelandsprovincie als Zeeland is de bereikbaarheid van voorzieningen een vast onderwerp van gesprek en beleid. In dunbevolkte gebieden is het draagvlak voor voorzieningen in kleine kernen relatief beperkt. Over sluiting van basisscholen is veel discussie. Daar wordt een direct verband gelegd met de leefbaarheid. De daling van het aantal basisschoolleerlingen in Zeeland heeft nog niet tot een grote verslechtering van de bereikbaarheid van basisscholen geleid. Er is veel weerstand tegen het sluiten van kleine basisscholen. Dit maakt een goede planning van de bereikbaarheid van scholen op gemeentelijke of regionale schaal niet gemakkelijk. Gezien de forse daling van leerlingen die er de afgelopen jaren is geweest, een daling die de komende jaren nog versterkt zal doorgaan, is een structurele aanpassing van het basisonderwijs onvermijdelijk.

Figuur 2.11 Bereikbaarheid van basisscholen in kernen en wijken van Zeeland in 2011 (gemiddelde afstand tot basisschool)



Bron: CBS Statline.

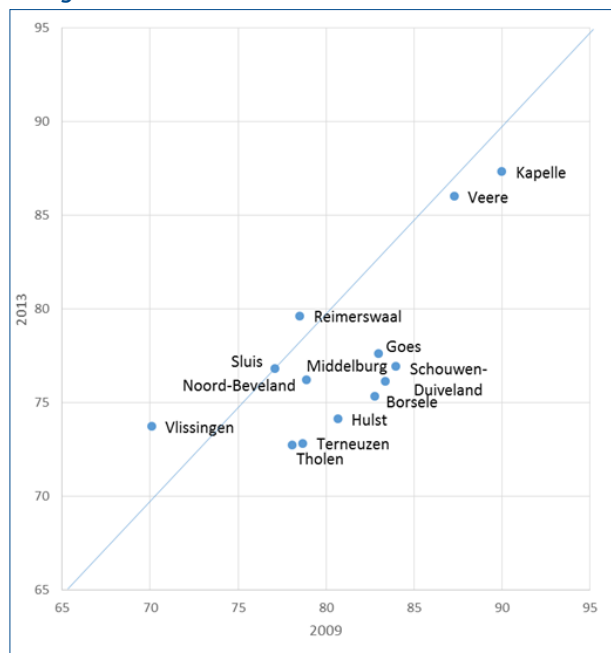
Figuur 2.13 *Tevredenheid met kern/wijk als woonplaats naar levensfase*



Bron: SvZ

Het aandeel inwoners van Zeeland dat tevreden is met de kern/wijk als woonplaats is in 2013 en 2009 in vrijwel alle gemeenten teruggelopen. Alleen in Vlissingen en Reimerswaal steeg het aandeel tevreden inwoners. In Borsele is het aandeel tevreden inwoners het meest gedaald (van 83% naar 75%). Het leefbaarheidsonderzoek in Vlissingen (Lemon 2013) meldt eveneens een verbetering van de leefbaarheid in deze gemeente.

Figuur 2.14 *Tevredenheid met kern/wijk als woonplaats naar gemeente*



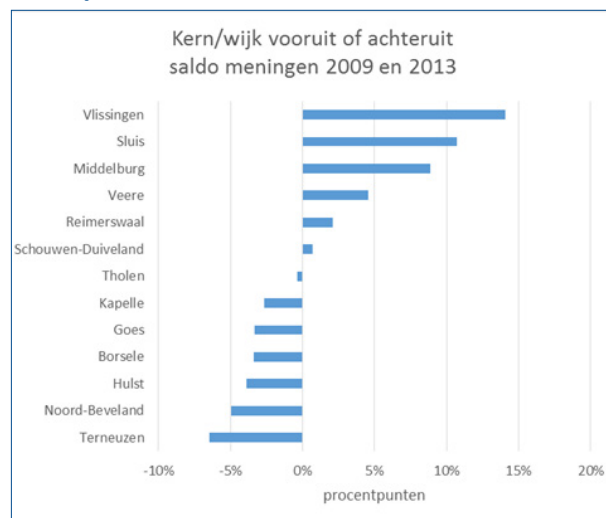
Bron: SvZ

Naast een algemeen tevredenheidsoordeel over de directe omgeving is inwoners ook gevraagd of zij vinden dat hun kern of wijk er het afgelopen jaar op vooruit dan wel achteruit is gegaan. Een kleine meerderheid ziet geen verandering. De groep inwoners van Zeeland die een negatieve ontwikkeling ziet, overtreft de groep die juist zegt dat de omgeving er op vooruit is gegaan met 4%.

In vergelijking met 2009 is dit een kleiner negatief saldo. Het algemene oordeel van de Zeeuwen over de ontwikkeling van hun directe woonomgeving is de afgelopen vier jaar daarmee iets verbeterd. Er zijn wel grote verschillen tussen gemeenten.

De verbetering is vooral op het conto van de Walcherse gemeenten te schrijven. Vlissingen voert de lijst aan. In de andere twee regio's van Zeeland overheerst een negatieve ontwikkeling. Sluis is voor Zeeuws-Vlaanderen de grote uitzondering.

Figuur 2.15 *oordeel over de ontwikkeling van de eigen kern/wijk*



Bron: SvZ

Veiligheid

Een belangrijk deel van hoe mensen hun omgeving ervaren wordt bepaald door de mate van veiligheid van deze omgeving. Veiligheid is een basisbehoefte voor iedereen en een belangrijk thema voor burgers en bestuurders. Het is echter geen eenduidig thema, want de veiligheid zoals die uit politieregistraties blijkt en de door burgers beleefde veiligheid lopen soms uit de pas. Veilig zijn (objectief) betekent niet altijd dat men zich ook veilig voelt (subjectief).

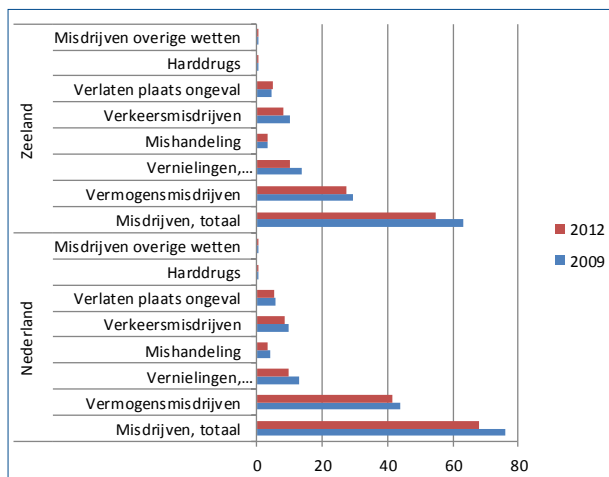
Veiligheidsbeleving hangt samen met verschillende factoren. Zo is er een fysieke en een sociale component. Fysieke onveiligheid wordt veroorzaakt door factoren als natuur(rampen), ongevallen met gevaarlijke stoffen, luchtvaartongevallen, verkeersongevallen, etc. Sociale onveiligheid wordt veroorzaakt door wat mensen elkaar aandoen. In negatieve zin valt hieronder: huiselijk geweld, gevoelens van onveiligheid in de openbare ruimte, discriminatie op het werk en (cyber)pesten op school. Ook spelen de leefbaarheid van de buurt waarin men woont en de inschatting van de economische situatie waarin men zich bevindt een rol in de veiligheidsbeleving.

Geregistreerde misdrijven

Het aantal geregistreerde misdrijven in Zeeland is afgenomen: van 23.985 in 2009 naar 20.850 in 2012 (Bron: CBS). Per 1000 inwoners is dit een afname van 63 in 2009 naar 54,7 in 2012. De afname geldt voor alle Zeeuwse gemeenten met uitzondering van Noord-Beveland: daar steeg het aantal geregistreerde misdrijven van 355 in 2009 naar 405 in 2012. De stijging in deze gemeente is vooral toe te schrijven aan de toename in het aantal vermogensmisdrijven en in mindere mate in de toename bij mishandeling.

De afname van het aantal geregistreerde misdrijven is niet uniek voor Zeeland, maar het is een landelijke trend. Daarnaast is het wel zo dat Zeeland gunstig afsteekt bij Nederland als geheel voor wat de vermogensmisdrijven betreft. Vermogensmisdrijven omvatten onder meer oplichting, fraude, verduistering, bedrog, heling, diefstal en inbraak.

Figuur 2.16 Geregistreerde misdrijven per 1000 inwoners



Bron: CBS

Veiligheidsbeleving in het algemeen en in de eigen kern of wijk

Inwoners van Zeeland voelen zich in het algemeen en in de buurt waar zij wonen een stuk veiliger dan de gemiddelde Nederlander. De tabel geeft weer hoe er in de landelijke veiligheidsmonitor geantwoord is op de vragen over veiligheidsbeleving. In zijn algemeenheid geldt dus dat de objectief veiligere omgeving van Zeeland samengaat met een groter veiligheidsgevoel bij de inwoners.

Tabel 2.3 Veiligheidsbeleving

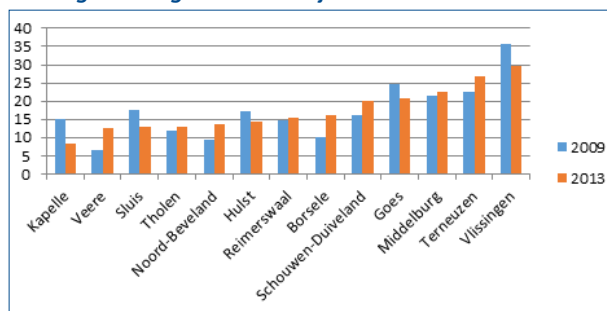
	Nederland	Zeeland
Voelt zich wel eens onveilig in het algemeen	36,7%	31,2%
Voelt zich vaak onveilig in het algemeen	1,9%	1,6%
Voelt zich wel eens onveilig in de buurt	18,8%	14,4%
Voelt zich vaak onveilig in de buurt	1,8%	1,1%
Rapportcijfer veiligheid	7,1	7,4

Bron: CBS

De afname in geregistreerde misdrijven in Zeeland, laat echter geen overeenkomstige afname in de onveiligheidsbeleving zien. 78% van de Zeeuwen geeft aan zich in het algemeen zelden of nooit onveilig te voelen, een percentage dat niet veranderd is sinds 2009. Het percentage Zeeuwen dat aangeeft zich in de eigen kern of wijk zelden of nooit onveilig te voelen is met 1% gedaald: van 84% in 2009 naar 83% in 2013.

Opmerkelijk is dat jongeren zich niet meer of minder onveilig voelen dan ouderen. Vrouwen voelen zich wel vaker onveilig dan mannen, ook in de eigen kern of wijk. In Goes en Vlissingen is de veiligheidsbeleving van vrouwen verbeterd, in Terneuzen en Middelburg is die juist verslechterd.

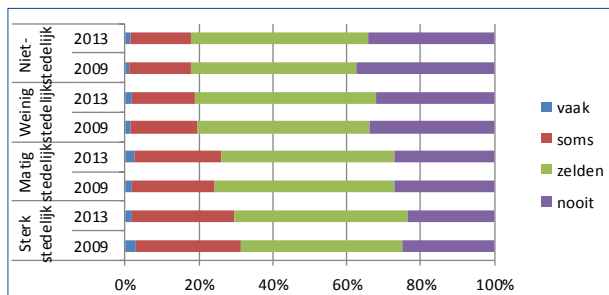
Figuur 2.17 % vrouwen dat aangeeft zich soms of vaak onveilig in de eigen kern of wijk te voelen



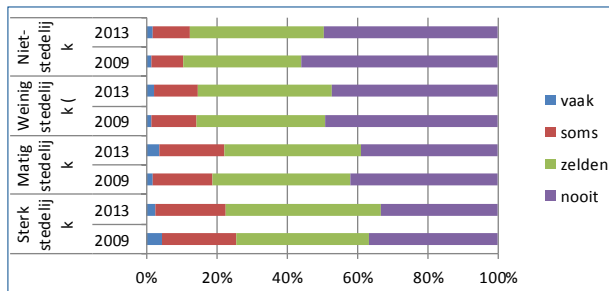
Bron: SvZ

Verschillen in veiligheidsbeleving tussen gemeenten hebben te maken met de mate van verstedelijking, een factor die niet alleen in Zeeland, maar ook landelijk een belangrijke indicator is voor de veiligheidsbeleving. Zo blijkt uit de landelijke Veiligheidsmonitor dat inwoners van grootste stedelijke politieregio's gemiddeld minder positief zijn over de leefbaarheid en overlast in de buurt en zich ook onveiliger voelen. Ook in Zeeland zien we dat de veiligheidsbeleving op het platteland positiever is dan in de (sterk) stedelijke gebieden. Veiligheidsbeleving heeft dus meer met het soort omgeving te maken dan met de objectieve veiligheid van die omgeving.

Figuur 2.18 Onveiligheidsbeleving in het algemeen



Figuur 2.19 Onveiligheidsbeleving in de eigen kern of wijk



Bron: SvZ

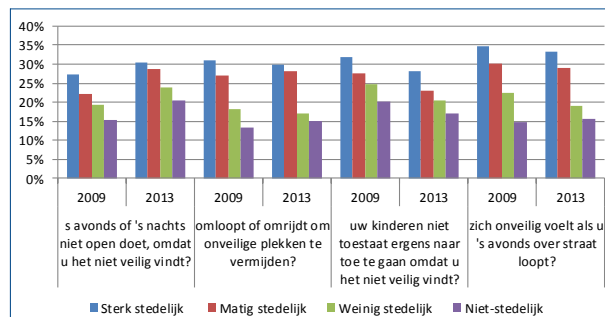
Aspecten van veiligheidsbeleving

In het bevolkingsonderzoek de Staat van Zeeland is gevraagd of men zich zorgen maakt over verschillende aspecten die van invloed zouden kunnen zijn op de veiligheidsbeleving en over gedragingen om onveiligheid te vermijden. Men voelt zich 's avonds alleen thuis beduidend minder vaak op het gemak. Problemen dichtbij nemen de overhand op verder weg gelegen vraagstukken: men maakt zich minder zorgen over de veiligheid in de wereld.

Vrouwen zeggen vaker dan mannen dat zij zich onveilig voelen als zij 's avonds over straat lopen. Ook geven zij vaker aan om te lopen of te rijden om gevaarlijke plekken te vermijden. Vrouwen voelen zich vaker onveilig dan mannen, ook in hun eigen kern of wijk. Actieve ouderen maken zich vaak zorgen over de criminaliteit in Nederland, de onderlinge verdraagzaamheid van mensen, de veiligheid in de wereld en de toekomst van Nederland. Ook voelen zij zich, samen met de jongvolwassenen, het minst op hun gemak als zij 's avonds over straat lopen; beide levensfasegroepen vermijden ook het liefst risicovolle plekken. Actieve ouderen en 80-plussers zijn daarnaast geneigd om 's avonds niet open te doen omdat zij dat niet veilig achten.

Dat de mate van stedelijkheid en rol speelt in de veiligheidsbeleving komt duidelijk tot uiting in de beantwoording van vragen die gaan over het vermijden van risico's. Inwoners van stedelijke gebieden vermijden risicovolle handelingen en voelen zich 's avonds op straat minder veilig dan inwoners van plattelandsgebieden.

Figuur 2.20 Komt vaak of soms voor dat u ...



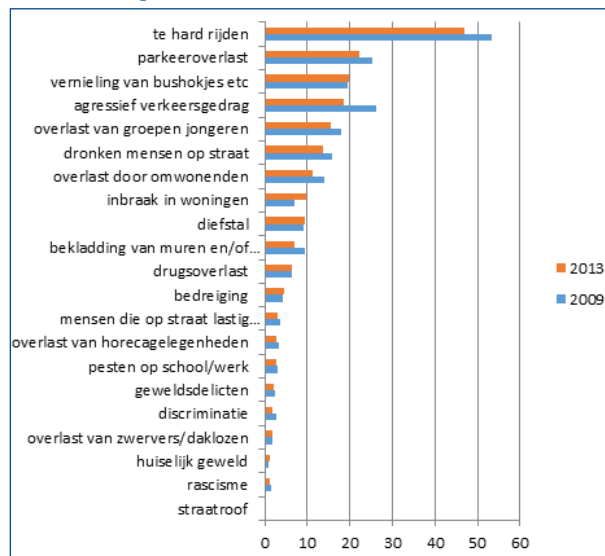
Bron: SvZ

Ervaren incidenten

In 2013 gaven minder Zeeuwen aan een specifiek incident te hebben meegemaakt dan in 2009. In 2009 meldde 24,3% van de Zeeuwen een specifiek incident te hebben meegemaakt, in 2013 was dit 17,3%. Voor bijna alle incidenten geldt dat ze in 2013 minder zijn ervaren dan in 2009. Inbraak in woningen is het enige incident dat in 2013 beduidend vaker is meegemaakt dan in 2009.

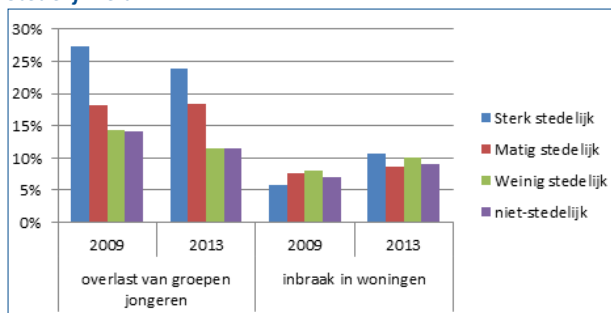
Na verkeersgerelateerde incidenten is overlast van groepen jongeren een belangrijk onderwerp dat gevoelens van onveiligheid oproept. Het zijn vooral jongeren die overlast van groepen jongeren ervaren. Gegevens uit de Staat van Zeeland 2013 wijzen er op dat vooral jongvolwassenen minder overlast van groepen jongeren hebben ervaren dan in 2009. Verder wordt uit figuur 2.22 duidelijk dat overlast van groepen jongeren vooral een stedelijk probleem is. Inbraak in woningen komt in alle stedelijkheidsgebieden voor, maar is vooral in de sterk stedelijke gebieden sterk gestegen.

Figuur 2.21 Heeft dit zelf de afgelopen 12 maanden in Zeeland meegemaakt (%)



Bron: SvZ

Figuur 2.22 Overlast van jongeren en woninginbraak, naar stedelijkheid



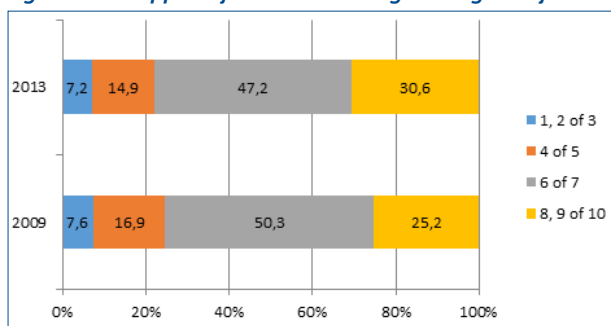
Bron: SvZ

Verkeersveiligheid

De ervaren verkeersveiligheid in de eigen wijk blijkt in een aantal wijken te zijn verbeterd: er wordt in 2013 vaker een hoger rapportcijfer gegeven dan in 2009. Echter, het percentage inwoners dat een zeer laag rapportcijfer geeft is niet veranderd.

Vlissingen is de gemeente met de laagste rapportcijfers voor verkeersveiligheid in de eigen wijk en daar is het percentage dat een diepe onvoldoende geeft zelfs toegenomen: van 12% in 2009 naar 15% in 2013. Kapelle scoort het beste voor verkeersveiligheid en heeft tussen 2009 en 2013 zelfs nog een verbetering doorgemaakt. De verbeterde scores voor verkeersveiligheid zijn in alle soorten omgeving waar te nemen. Tussen de levensfasen en geslachten zijn geen significante verschillen voor wat de beoordeling van de verkeersveiligheid betreft.

Figuur 2.23 Rapportcijfer verkeersveiligheid eigen wijk



Bron: SvZ

Veiligheidsbeleving bij jongeren (Jeugdmonitor VO-klas 3 2011)

Voor een leeftijdsgroep die niet vertegenwoordigd is in het bevolkingsonderzoek de Staat van Zeeland, zijn gegevens voorhanden in de Jeugdmonitor. Voor de jongeren die rond de 15 jaar oud zijn (Voortgezet Onderwijs klas 3) lijkt een verbetering te zijn opgetreden in de veiligheidsbeleving. Echter, de enige situatie waar een verslechtering heeft plaatsgevonden is juist daar waar jongeren zich veilig zouden moeten voelen: thuis.

Tabel 2.4 Veiligheidsbeleving

	2007	2011
Voelt zich overdag nooit onveilig	73%	77%
Voelt zich 's nachts nooit onveilig	49%	54%
Voelt zich wel eens onveilig op straat in de eigen woonbuurt	20%	15%
Voelt zich wel eens onveilig buiten de eigen woonbuurt	43%	37%
Voelt zich wel eens onveilig in het winkelcentrum	11%	9%
Voelt zich wel eens onveilig thuis	7%	10%
Voelt zich wel eens onveilig op school	10%	9%
Voelt zich wel eens onveilig tijdens het uitgaan	22%	16%
Voelt zich wel eens onveilig in de trein, tram, bus, metro	24%	21%
Voelt zich wel eens onveilig op het station (trein, bus, metro)	30%	28%

Bron: Jeugdmonitor VO-klas3

Het pesten is afgenomen tussen 2011 en 2007: minder jongeren geven aan gepest te worden. Dit geldt zowel voor op school als buiten school. Tegelijkertijd geven minder jongeren aan zelf anderen te pesten. Ook zijn significante afnames zichtbaar in strafbare feiten die jongeren plegen, variërend van met een opgevoerde brommer gereden tot ergens ingebroken of iemand beroofd te hebben. Tegelijkertijd rapporteren jongeren dat zij minder vaak slachtoffer zijn geworden van criminaliteit.



3. SOCIAAL

Zorgen, participeren, bewegen

ZORGEN

De Nederlandse samenleving beweegt zich van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving. Allerlei arrangementen die de afgelopen decennia als welhaast vanzelfsprekend tot de taak van de overheid werden gerekend, worden door de overheid afgebouwd en in toenemende mate ondergebracht in het private domein. De 'burgerkracht' moet beter benut worden. De beperktere vangnetfunctie van de overheid wordt vooral een taak van gemeenten, de overheidslaag die het dichtst bij de burgers staat.

Wat mensen in de participatiesamenleving voor elkaar doen en betekenen is afhankelijk van de eigen identiteit (waar hoor ik bij), de eigen vaardigheden, de afweging van persoonlijke en collectieve belangen en de inpasbaarheid in het dagelijkse leven. Er zal zorgvuldig gekeken moeten worden naar de mogelijkheden en de grenzen van de burgers, kwetsbaar of niet, hoeveel en welke solidariteit er van hen verwacht mag worden in een participatiesamenleving (SCP, Sociale staat van Nederland, 2013).

Burgers met sociale, gezondheids- of financiële problemen bevinden zich in een kwetsbare maatschappelijke situatie. Een economische crisis zet voor hen de mogelijkheden onder druk en daarmee de leefbaarheid. Draagt bijvoorbeeld de door inwoners van Zeeland ervaren gezondheid kenmerken van de crisisjaren 2009-2013 en wat zijn de ontwikkelingen in participatie?

Gezondheidszorg

Gezondheid is het vermogen om je aan te passen en een eigen regie te voeren, in het licht van de fysieke, emotionele en sociale uitdagingen van het leven (Huber, 2011). Deze definitie benadrukt de *veerkracht* van mensen. In een dynamische, op *veerkracht* gerichte benadering kunnen

mensen met een ziekte leren omgaan en daarnaast toch nog behoorlijk gezond in het leven staan. Mensen kunnen - naast dat zij een ziekte hebben - dus gezond zijn. Huber stelt ook dat gezondheid geen doel is en ook meer is dan afwezigheid van ziekte. Het is een middel om een zinvol leven te leiden. Huber spreekt daarom ook van positieve gezondheidszorg.

Gezondheidszorg in het begin van de 21 eeuw richt zich op de opbouw van weerstand (preventie) en de vorming van veerkracht (resilience) om uit een verstoring te komen of zich daaraan aan te passen. Dit sluit aan bij de verschuiving van de aandacht naar het omgaan met chronische klachten op basis van de waargenomen groei van het aantal mensen met een chronische aandoening (rVTV, 2012 en Sociale Staat van Nederland, 2013).

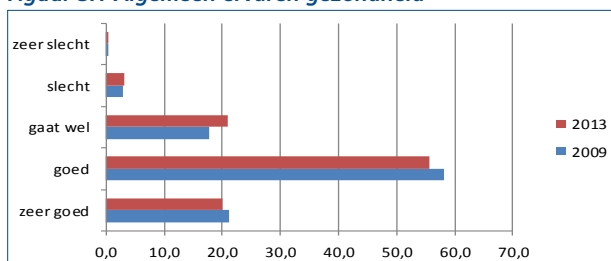
De vergrijzing zet door. De levensverwachting van mensen is in de afgelopen jaren blijven stijgen (rVTV, 2012) met als gevolg dat de druk op voorzieningen voor hulpbehoevende ouderen is toegenomen. De ingezette transformatie op het terrein van de (langdurige)gezondheidszorg en maatschappelijke ondersteuning heeft vooral grote gevolgen voor de manier waarop zorgbehoevende ouderen hun leven (kunnen) inrichten. Het accent verschuift van instellingszorg naar zorg in de eigen omgeving. Het scheiden van zorg en wonen wordt verder doorgevoerd voor verscheidene categorieën mensen met beperkingen. Ook op het terrein van eerstelijnszorg en ziekenhuiszorg voltrekken zich belangrijke ontwikkelingen. Specialistische zorg wordt vaker buiten de muren van het "traditionele" ziekenhuis aangeboden, zoals in behandelcentra, zorgboulevards en binnen de eerstelijns (anderhalflijns zorg). Speciaal van betekenis voor de regio Zeeland is de mogelijkheid gebruik te maken van academische of topvoorzieningen over de landsgrens (Gent, Brugge, Antwerpen) waardoor kwaliteit en bereikbaarheid niet elkaars tegengestelde hoeven te zijn.

Van de generatie voor de 80+ zijn veel Zeeuwen terechtgekomen in de levensfase van actieve ouderdom (60-80 jaar), waarin vooral informele zorg een belangrijke rol speelt.

Ervaren gezondheid

De algemene beleving van de eigen gezondheid is in Zeeland tussen 2009 en 2013 veranderd. In de categorie (zeer) goed zien we in 2013 een significant lagere uitkomst dan in 2009 en men antwoordt in 2013 vaker dan in 2009 "gaat wel". Hoewel men dus niet rechtstreeks aangeeft dat men vaker de gezondheid als (zeer) slecht ervaart, verschuiven de antwoorden van goed naar gaat wel. Die verschuiving blijft ook zichtbaar als we corrigeren voor het gegeven dat de bevolking sterker is vergrijsd in 2013.

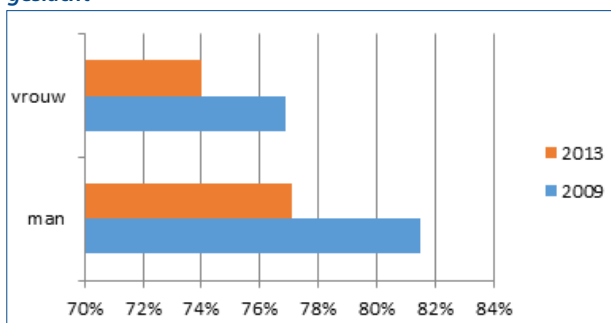
Figuur 3.1 Algemeen ervaren gezondheid



Bron: SvZ

Vrouwen zeggen vaker te kampen te hebben met gezondheidsproblemen dan mannen, maar bij mannen is het aandeel dat hun gezondheid als (zeer) goed ervaart teruggelopen van 82% naar 77%. Zoals hierna uiteen wordt gezet moet dit mogelijk in verband worden gebracht met de effecten van een economische crisis met o.a.(dreigend) verlies van werk. De Gezondheidsmonitor Volwassenen van GGD Zeeland laat zien dat de psychische gezondheid juist bij vrouwen in 2012- het laatste jaar van meting- lager was dan in 2009. 18% van de totale Zeeuwse bevolking voelt zich psychisch ongezond in 2012. Dit geldt voor 14% van de mannen en voor 21% van de vrouwen en bij vrouwen is dit ook significant vaker het geval dan in 2009 (bron: GGD Volwassenen).

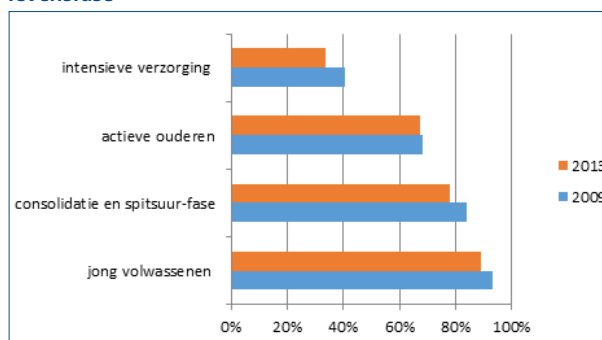
Figuur 3.2 Ervaart de gezondheid als (zeer) goed, naar geslacht



Bron: SvZ

In alle levensfasen, behalve in de actieve ouderdom is de afgelopen jaren de ervaren gezondheid afgenomen. Vooral onder de 80+ers ervaart men nu veel vaker gezondheidsproblemen dan in 2009. De dubbele vergrijzing maakt dat we niet alleen meer ouderen zien in de bevolking maar ook dat de levensverwachting van ouderen nog is toegenomen. Dit zijn zeker niet altijd gezonde jaren.

Figuur 3.3 Ervaart de gezondheid als (zeer) goed, naar levensfase



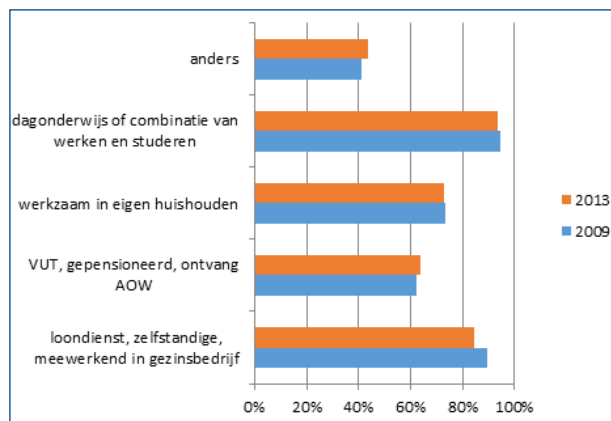
Bron: SvZ

Ook 30-59 jarigen (consolidatie en spitsuur) ervaren hun gezondheid minder vaak als (zeer) goed. Er zijn aanwijzingen dat een economische crisis mensen bezorgder maakt over hun gezondheid en mogelijk ook werkelijk invloed heeft op de gezondheid⁴. Gedurende een crisis blijken er volgens Amerikaans onderzoek opvallend veel internetzoekopdrachten te worden gegeven die samenhangen met stress en gezondheid. Tijdens deze periode wordt er opvallend vaak gezocht op stressgerelateerde onderwerpen als hoofdpijn (41% vaker), hernia (37%), pijn op de borst (35%) en hartritmestoornissen (32%). Ook op rugpijn, maagklachten, kiespijn en gewrichtsaandoeningen wordt vaker gezocht gedurende de recessie. "Zonder twijfel bereikte The Great Recession onze lichamen via onze gedachten, namelijk door stress," stelt onderzoeksleider John W. Ayers⁵. "De ervaringen van een werkloze zijn bijvoorbeeld zeer stressvol. Maar ook iemand die zelf niet ontslagen is, gaat zich zorgen maken om het verliezen van zijn baan." Dit soort zorgen leidt weer tot lichamelijke klachten. Dit beeld zien we mogelijke ook terug in Zeeland. Er is een belangrijke relatie tussen wat mensen doen en hoe gezond ze zich voelen. Het gezondst voelen zich de mensen die werken of naar school gaan. En juist onder de werkenden is de ervaren gezondheid tussen 2009 en 2013 teruggelopen.

⁴ <http://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMp0809122>.

⁵ O.a. Novel surveillance of psychological distress during the great recession, John W. Ayers, Journal of Affective Disorders Volume 142, Issues 1-3, 15 December 2012, Pages 323-330

Figuur 3.4 Ervaart de gezondheid als (zeer) goed, naar hoofdactiviteit

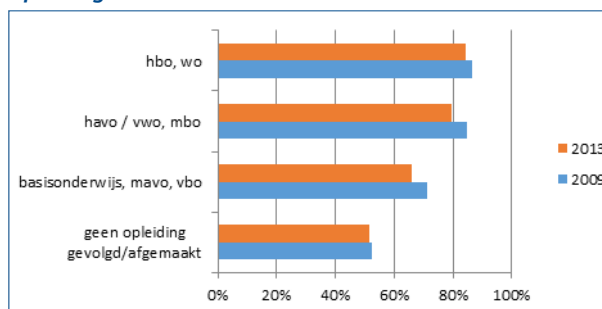


Bron: SvZ

Uit de rVTV en landelijke onderzoeksuitkomsten is duidelijk gebleken dat de gezondheid en levensverwachting van de bevolking samenhangen met de factoren inkomen en opleiding. In de Sociale Staat van Nederland (SCP, 2014) en de gezondheidsmonitor (GGD Zeeland, 2012) zien we zich een tweedeling aftekenen tussen mensen met lage inkomens en een lagere opleiding en zij waarbij dat niet het geval is. Totaal 20% van de Zeeuwse volwassenen ervaart de eigen gezondheid in het GGD-onderzoek als *gaat wel*, *slecht of zeer slecht*, maar met een lager inkomen (< €15.200) en lagere opleiding (lager dan HAVO) is dit resp. 33 % en 27% tegenover 16 en 18%. Beide verschillen zijn significant. Een zelfde beeld zien we bij de ervaren psychische gezondheid en bij het antwoord op de vraag of men zich wellicht niet zo gelukkig voelt. Als we kijken naar de gezinssamenstelling en ervaren gezondheid (*gaat wel*, *slecht of zeer slecht*) blijkt dit te gelden voor 27% van de eenoudergezinnen (die ook altijd als kwetsbaar naar voren komen in de diverse armoedemonitoren) en voor 19 % bij overige gezinssamenstellingen. Ook dit is een betekenisvol verschil.

Uit de Sociale Staat van Nederland (2013) blijkt dat laag-opgeleiden een lagere levensverwachting hebben dan hoger opgeleiden. Bekend is dat over het algemeen hoger opgeleiden er een gezondere levensstijl op na houden dan lager opgeleiden, wat leidt tot een verschil in ervaren gezondheid. Dat zien we ook in Zeeland. Bij de mensen zonder opleiding en de hoogst opgeleiden is de ervaren gezondheid het minst terug gelopen.

Figuur 3.5 Ervaart de gezondheid als (zeer) goed, naar opleidingsniveau



Bron: SvZ

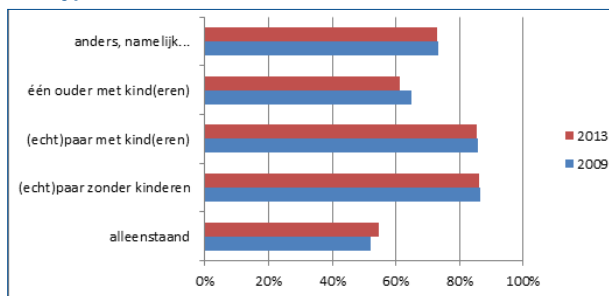
Eenzaamheid

De mate van eenzaamheid kan men zien als maat voor sociale ongezondheid. In andere onderzoeken onder de Zeeuwse bevolking zien we in de afgelopen periode een stijging van eenzaamheid. Uit de Gezondheidsmonitor 2012 (GGD Zeeland) blijkt dat 42% van de volwassenen en 49% van de ouderen zich eenzaam voelt (matig, ernstig of zeer ernstig). 10% van de volwassenen en 9% van de ouderen is ernstig of zeer ernstig eenzaam. De eenzaamheid in Zeeland is hoger dan gemiddeld in Nederland, daar is namelijk 37% van de volwassenen en 45% van de ouderen eenzaam. Bij ouderen is er nauwelijks een verandering te zien in het aantal eenzamen. Bij volwassenen is het aantal (zeer) ernstig eenzamen gestegen van 7% (2009) naar 10% (GGD, Gezondheidsmonitor 2012).

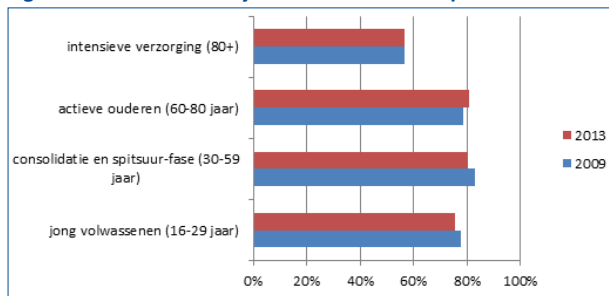
In het bevolkingsonderzoek voor de Staat van Zeeland gaf in 2013 2% van de Zeeuwse bevolking aan zich (bijna) altijd eenzaam te voelen en 19,1% soms. In 2009 bedroegen deze percentages 1,7% en 19,1%. Mannen voelen zich in het algemeen vaker eenzaam dan vrouwen en de 80-plusers voelen zich vaker eenzaam dan mensen in de andere levensfasen. Opvallend is dat gevoelens van eenzaamheid onder jongvolwassenen zijn toegenomen en onder actieve ouderen afgenomen. Voor zover eenzaamheid zich verder verspreid over de verschillende levensfasen, geldt dit dus niet voor de categorie actieve ouderen.

Onder de huishoudtypes zien we (uiteraard?) in de categorie van de alleenstaanden de meeste eenzamen.

Figuur 3.6 Voelt zich (bijna) nooit eenzaam, per huishoudenstype



Figuur 3.7 Voelt zich (bijna) nooit eenzaam, per levensfase



Bron: SvZ

Samengevat laten de verschillende indicatoren voor de ervaren gezondheid (algemeen, psychische en sociaal) een negatieve ontwikkeling zien in de crisisjaren.

Verandering in de zorg

Veranderende wet- en regelgeving op het terrein van de gezondheidszorg heeft grote gevolgen voor de manier waarop ouderen met gezondheidsklachten hun leven (kunnen) inrichten. In de periode van 2009 naar 2013 is een duidelijke transitie in de (langdurige) zorg en ondersteuning afgekondigd door het Kabinet Rutte. Mensen willen zo lang mogelijk in de eigen omgeving blijven wonen en daar ook de regie voeren over het eigen bestaan. Het beleid is erop gericht om dit sterk te faciliteren. Met voorbijgaan aan de nuances kan worden gesteld dat het verzorgingshuis verdwijnt en de scheiding van wonen en zorg voor alle sectoren (verpleging en verzorging, gehandicapten zorg en geestelijke gezondheidszorg) voortgaat. Dit heeft gevolgen voor zowel het formele/professionele zorgaanbod als de informele zorg en het huisvestingsaanbod. In het eerste hoofdstuk van deze Staat is de betekenis van zorg in de economie of werkgelegenheid weergegeven, ook hierin zullen wijzigingen zichtbaar worden.

Tot kort geleden werd in de planvorming voor de benodigde capaciteit aan zorg met verblijf (zonder behandeling) gerekend met 5,3% van het aantal 75-jarigen in de bevolking. Dit is inmiddels bijgesteld tot 2%. Overigens wordt op termijn (2025) door de sterke groei van het aantal 75-plussers toch weer rekening gehouden met tekorten in de verblijfs capaciteit in verschillende Zeeuwse gemeenten (bron: Zorgkantoor Zeeland).

In het themarapport Wonen en Gezondheid (Van der Wouw en Somers, 2013) schetsen de auteurs een aantal relevante ontwikkelingen voor Zeeland. Zo blijven Zeeuwse ouderen relatief lang in hun eigen woning wonen en als ze moeten verhuizen is (verminderde) gezondheid een belangrijk verhuismotief. Wel is het zo dat Zeeuwse 75-plussers hun eigen gezondheid vaker als (zeer) goed beoordelen dan gemiddeld in Nederland het geval is. Vanwege demografische ontwikkelingen is een groei te verwachten in oudere 1-persoonshuishoudens: dit vraagt om aanpassingen in de woningbouw. Er is een kwalitatieve omslag nodig in het huisvestingsaanbod voor ouderen. Tenslotte komt in het themarapport naar voren dat in Zeeland de hulp aan huis vaker bestaat uit mantelzorgers en vrijwilligers dan gemiddeld in Nederland.

De gezondheid van de bevolking in zogenaamde krimpregio's wordt in het algemeen als minder goed gekwalificeerd. Een mogelijke oorzaak is dat het gezonde bevolkingsdeel uit de regio wegtrekt. In Zeeuws-Vlaanderen wordt momenteel in proeftuinverband gezien of door samenwerking tussen zorgaanbieders, verzekeraars, patiëntenorganisaties en gemeenten en door populatiebepoortiging toch de noodzakelijke zorg kan blijven worden geboden (zie: www.goedleven.nl en TSG-Spectrum, mei 2014).

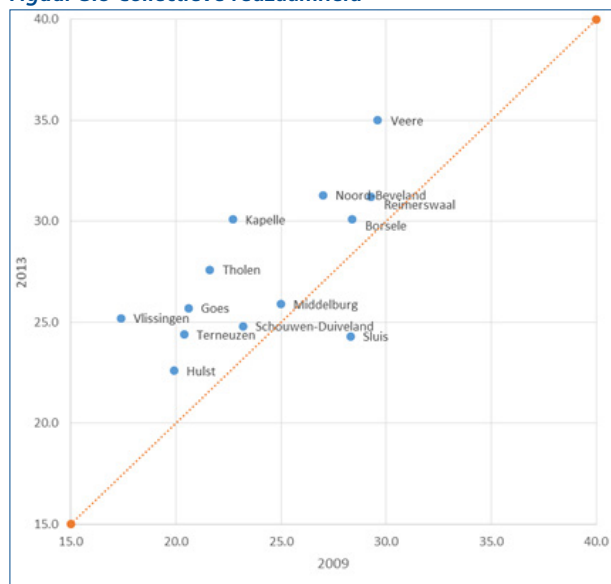
Informele zorg en collectieve redzaamheid

In Zeeland groeit vooral het aantal mensen in de levensfase van de actieve ouderdom (60-80 jaar). Uit het vorige bevolkingsonderzoek (SvZ, 2009) bleek al dat dit ook de levensfase is waarin men vaak en uitgebreid mantelzorg verleent. Omdat de vraagstelling in 2013 afweek van die in 2009, kunnen we geen exacte vergelijking presenteren voor mantelzorg. In 2013 geeft een op de vijf Zeeuwen regelmatig mantelzorg aan mensen in hun omgeving. Opmerkelijk is dat de mantelzorgers minder dan in 2009 behoren tot de groep actieve ouderen. Minstens zo actief als mantelzorger is de groep in de levensfase tussen 30 en 60 jaar. Dit betekent dat een bredere laag van de bevolking zich inspannt om anderen tot steun te zijn.

Het aanvullende deel van de informele zorg wordt gevormd door de vrijwillige hulpverlening, d.w.z. hulp geboden door niet-directe familie of naasten, maar wel in georganiseerd verband. Als niet georganiseerd en meer als psychisch ervaren vorm van hulp of ondersteuning kan daarnaast - wat is gaan heten - collectieve redzaamheid worden gezien. In de Sociale Staat van Zeeland 2009 is het begrip collectieve redzaamheid gepresenteerd. Dit houdt in dat inwoners van een bepaald gebied elkaar vertrouwen en bereid zijn samen te werken om bepaalde problemen op te lossen of bepaalde doelen te bereiken. In dit verband wordt ook wel de term samenredzaamheid gebruikt. Samenredzaamheid is de zelfredzaamheid van mensen met behulp van hun sociale omgeving.

In het bevolkingsonderzoek is gemeten of inwoners het vertrouwen hebben dat de mensen in de eigen wijk of kern anderen zouden aanspreken op overlast en zouden ingrijpen bij overlast van jongeren, heftige woordenwisselingen, vechtpartijen, vandalisme, inbraak, huiselijk geweld, discriminatie of verloedering van tuinen.

Figuur 3.8 Collectieve redzaamheid



Bron: SvZ

In 2009 zagen we een belangrijk verschil in de mate waarin mensen aangaven bereid te zijn zich voor elkaar in te zetten bij problemen en de mate van stedelijkheid. Vooral de kleine dorpen kenmerkten zich door een hoge mate van collectieve redzaamheid. De gemeente Veere is koploper in Zeeland. In 2013 is het aandeel van de bevolking dat veel vertrouwen heeft in het met elkaar oplossen van problemen in hun omgeving gestegen. In 2013 heeft 27% van de inwoners van Zeeland daar veel vertrouwen in. Dat is een stijging van 4% ten opzichte van 2009. De maatschappelijk toegenomen oproep tot actief burgerschap heeft daarmee bredere weerklank en draagvlak gekregen. Stijging is vooral te zien in de meer stedelijke kernen. Vlissingen, in 2009 de hekkensluiter op het gebied van collectieve redzaamheid, is opvallend sterk gestegen. Hulst is nu de rode lantaarndrager. Sluis is de enige Zeeuwse gemeente waar de collectieve redzaamheid is afgenomen.

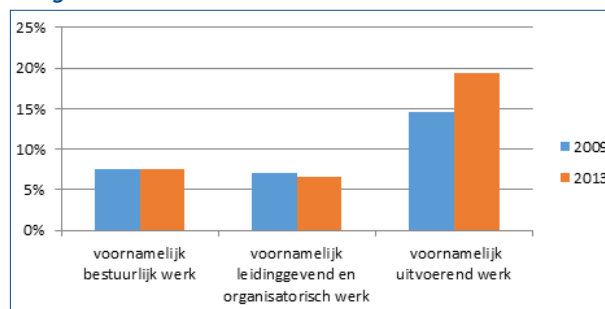
PARTICIPEREN

Meedoen in de samenleving uit zich op verschillende domeinen. In de Staat van Zeeland is een aantal van deze domeinen onderzocht, zoals lidmaatschap van verenigingen en cultuurdeelname, vrijwilligerswerk, digitale mobiliteit en participatie in kernen en wijken. Ook zijn achtergrondmerken beschikbaar die de verschillen in participatie illustreren.

Vrijwilligerswerk

Ongeveer één op de drie Zeeuwen (33%) verricht vrijwilligerswerk. Dit is meer dan vier jaar geleden werd gemeten (29%). Veel verenigingen zijn afhankelijk van de inzet van vrijwilligers. In 2009, bij de vorige meting, leek het er op dat het vrijwilligerswerk aan belang inboette, maar de cijfers uit 2013 laten zien dat dit niet het geval is. Het vrijwilligerswerk bestaat vooral uit uitvoerend werk.

Figuur 3.9 % dat vrijwilligerswerk verricht, naar type vrijwilligerswerk



Bron: SvZ

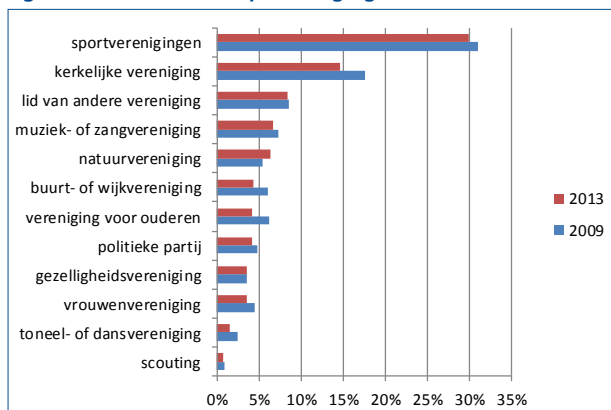
Uit de Staat van Zeeland komt naar voren dat vrijwilligerswerk vaker op het platteland wordt verricht dan in de stedelijke gebieden. De ‘actieve ouderen’ nemen meer vrijwilligerswerk voor hun rekening dan inwoners uit de andere levensfasen. Het verschil tussen mannen en vrouwen is erg klein.

Uit de Jeugdmonitor blijkt dat het percentage 15-jarigen dat vrijwilligerswerk verricht met 36% iets boven de 33% uit de Staat van Zeeland ligt. Vooral in de gemeenten Sluis en Veere zijn er veel jongeren die vrijwilligerswerk verrichten, terwijl dat er in Goes en Vlissingen relatief weinig zijn. Ook bij de jongeren speelt het al dan niet wonen in stedelijke gebieden blijkbaar een rol. Jongeren verrichten vooral vrijwilligerswerk voor sportverenigingen. Voor een deel bestaat hun vrijwillige bijdrage uit min of meer verplichte diensten die zij voor hun vereniging verrichten, zoals het draaien van een bardienst bij een tennisvereniging.

Deelname aan het verenigingsleven

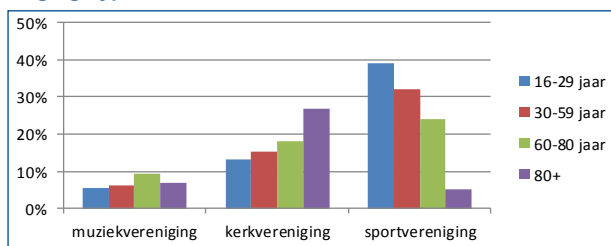
Het verenigingsleven is een belangrijke factor in de vrijetijdsbesteding van Zeeuwen, maar het boet wel aan belang in. Bij de vorige meting in 2009 was nog 67% lid van een sport-, kerkelijke of culturele vereniging en in 2013 was dit 60%. De sportverenigingen lijken het minste last te hebben van de daling in het lidmaatschap. Behalve de sportverenigingen en toneel/dansverenigingen worden verenigingen gekenmerkt door vergrijzing. Het belang van kerkelijke verenigingen neemt duidelijk af.

Figuur 3.10 Lidmaatschap verenigingen (%)



Bron: SvZ

Figuur 3.11 Leeftijdverdeling van de drie belangrijkste verenigingstypen



Bron: SvZ, 2013

De categorie ‘andere verenigingen’ geeft een idee van de enorme verscheidenheid aan domeinen waarop het verenigingsleven zich afspeelt: het is een bonte verzameling die het brede spectrum van het formele en informele Zeeuwse clubleven bestrijkt. Van bridge- tot biljartclubs, lidmaatschap van de vrijwillige brandweer tot EHBO-verenigingen, heemkundige en genealogische verenigingen, computerclubs en duiven-, honden- en paardenclubs, kook- en leesclubs, et cetera.

De vereniging waar men lid van is, ligt minder vaak in de eigen kern of wijk dan in 2009 het geval was; mensen reizen dus meer om naar hun vereniging toe te gaan. In 2009 lag 51% van de verenigingen waar men lid van was in de eigen kern of wijk; in 2013 was dat 47%. Vooral op het platteland gaat het lidmaatschap van een kerkelijke vereniging vaak samen met het lidmaatschap van een politieke partij, een vrouwenvereniging of een zang-, of muziekvereniging. Veere, Tholen, Reimerswaal, Borsele en Schouwen-Duiveland zijn gemeenten met een relatief hoog percentage inwoners dat lid is van een zang- of muziekvereniging. Het lidmaatschap van sportverenigingen ligt in alle typen woongebied rond de 30%. In de gemeenten Reimerswaal en Sluis, echter, zijn relatief weinig inwoners lid van een sportvereniging: 21% resp. 23%.

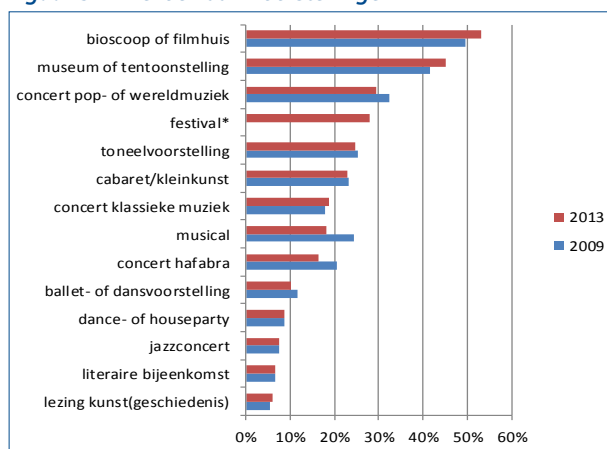
Ook de jongeren die niet tot de respondenten van de Staat van Zeeland behoren, geven aan dat zij minder dan vroeger lid zijn van een vereniging (Jeugdmonitor VO-klas3). Zo is het percentage 15-jarigen dat lid is van een sportvereniging teruggelopen van 63% in 2007 naar 61% in 2011. Alleen de voetbalverenigingen kunnen zich in een toenemend ledenaantal verheugen. Het lidmaatschap van een zang-, muziek- of toneelvereniging liep terug van 14% in 2007 naar 11% in 2011.

Cultuurbezoek

De verwachting is dat ten gevolge van de crisis theaters, bioscopen en musea minder bezoekers trekken. Landelijke gegevens over de cultuurdeelname (Staat van Cultuur) geven echter aan dat het cultuurbezoek nauwelijks afgenomen is. Het bioscoop- en museumbezoek zijn zelfs toegenomen. Mogelijk heeft dit te maken met het gegeven dat men in de vrije tijd activiteiten dichterbij huis zoekt in plaats van een vakantie verder weg. Ook in Zeeland is de stijging in het bioscoop- en museumbezoek waarneembaar. Er lijkt zich een afname te hebben voorgedaan in het bezoek aan concerten pop- en wereldmuziek. Opvallend is de terugval in het bezoek aan musicals en hababra-concerten. Dit laatste kan te maken hebben met het dalende lidmaatschap van de traditionele muziekverenigingen. In totaal geeft in 2013 driekwart van de Zeeuwen van 16 jaar en ouder aan in het afgelopen jaar tenminste één culturele voorstelling te hebben bezocht. Dit is iets meer dan vier jaar geleden, toen het percentage 74% betrof.

Dat het cultuurbezoek op niveau is gebleven ondanks de economische recessie is des te opmerkelijker omdat het in toenemende mate ook virtueel te beleven is. Boeken, films en muziek worden in toenemende mate gedownload; men kan virtuele rondwandelingen in musea maken.

Figuur 3.12 Bezoek aan voorstellingen

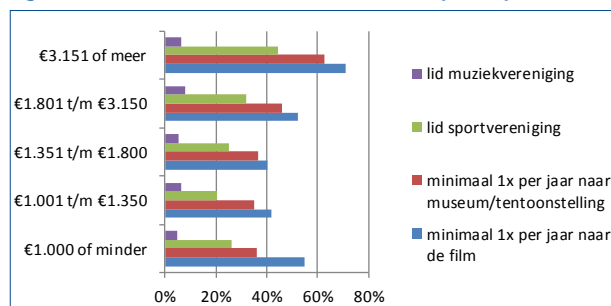


*In 2009 was niet gevraagd naar bezoek aan festival

Bron: SvZ

Het huishoudinkomen bepaalt voor een belangrijk deel de mogelijkheid om deel te nemen aan het maatschappelijk leven. Veel lage inkomens zijn te vinden bij eenoudergezinnen. Het lage inkomen heeft zijn weerslag op bijvoorbeeld de cultuurdeelname, zoals bioscoop- en museumbezoek en lidmaatschap van verenigingen. Mensen met een laag inkomen zijn ook beduidend minder vaak lid van een sportvereniging.

Figuur 3.13 Netto inkomen huishouden en participatie



Bron: SvZ

Actieve cultuurdeelname

Zelf kunstzinnig bezig zijn in de vrije tijd geeft veel plezier en voldoening. Het is ontspanning en zelf creëren tegelijk. Bovendien heeft de amateurkunstbeoefening een sociale component, want een aanzienlijk deel ervan vindt in groepsverband plaats. Veel creatieve hobby's worden in min of meer georganiseerd verband beoefend. In de tabel staan de aandelen kunstbeoefenaars die de betreffende discipline in georganiseerd verband beoefenen.

Tabel 3.1 Cultuurdeelname

zingen	49%
volks- of stildans	38%
muziekinstrument bespelen	24%
beeldhouwen etc.	23%
tekenen/schilderen	20%

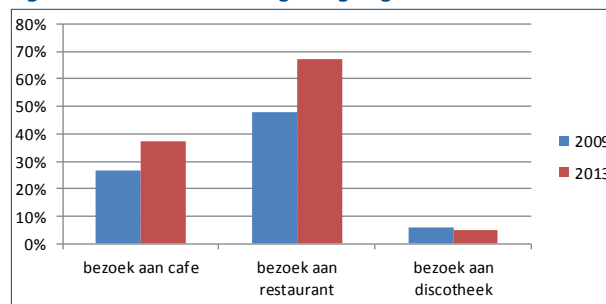
In het landelijke rapport de Staat van Cultuur wordt een dramatische terugval in de actieve cultuurdeelname gemeld. Deze terugval vindt plaats op alle gebieden van de amateurkunst: het bespelen van een muziekinstrument, zingen, beoefenen van theater en beeldende kunst. De deelname aan harmonieverenigingen en cursussen bij een centrum voor kunsteducatie zijn terug gelopen. Tegelijkertijd zijn de mogelijkheden om online amateurkunst te beoefenen enorm toegenomen. Muzieklessen via you-tube en internetplatforms voor het beoordelen van eigen producten in film, fotografie en het schrijven, zijn hier goede voorbeelden van. Nieuwe vormen van digitale kunstbeoefening, zoals gamedesign, zijn nog niet in de cijfers verwerkt.

In Zeeland is de actieve cultuurdeelname slechts licht gedaald. Beoefende in 2009 40% van de Zeeuwen van 16 jaar en ouder tenminste 1x per jaar een creatieve hobby, in 2013 was dit 39%. Zowel de actieve als de receptieve cultuurdeelname is sterk gekoppeld aan leeftijd. Vooral in de levensfase intensieve verzorging loopt de cultuurdeelname sterk terug. Het bezoek aan voorstellingen ligt voor plattelandsbewoners iets lager dan voor stadsmensen. Daarbij moet worden aangetekend dat het aanbod van podia en theaters ook vooral in de stedelijke gebieden is geconcentreerd. In lijn met landelijk onderzoek blijkt verder dat vrouwen in het algemeen meer aan cultuur doen dan mannen.

Uitgaan

Driekwart van de Zeeuwen van 16 jaar en ouder gaf aan in de afgelopen vier weken één of meer keren een uitgaansgelegenheid te hebben bezocht. Dit is duidelijk meer dan in 2009 (62%). Zowel het café- als het restaurantbezoek is sterk toegenomen. Het bezoek aan uitgaansgelegenheden neemt af in de latere levensfasen. Inwoners van het platteland bezoeken minder vaak een café dan inwoners van de stedelijke gebieden; mannen gaan vaker naar het café dan vrouwen.

Figuur 3.14 Bezoek aan uitgaansgelegenheden



Bron: SvZ

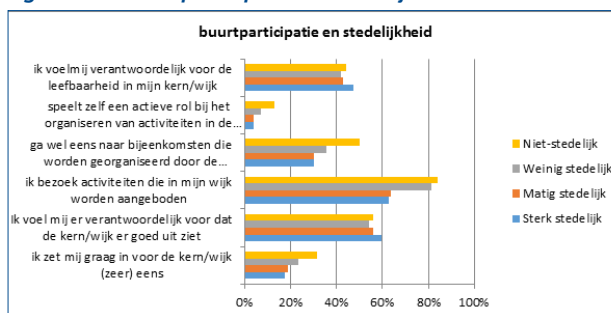
Digitale mobiliteit

Steeds meer aspecten van het dagelijkse leven spelen zich online af. Denk hierbij aan geldzaken, informatie zoeken, winkelen en het onderhouden van contacten met familie en vrienden. Het internetgebruik is tussen 2009 en 2012 sterk gestegen. Ongeveer vier op de tien (41%) Zeeuwse internetters van 16 jaar en ouder gebruiken social media om te 'netwerken'. Dit was in 2009 nog 25%. 58% van de Zeeuwen gebruikt internet (ook) voor het doen van aankopen (was 44% in 2009) en 79% doet aan telebankieren (was 66% in 2009). Ook lijkt het erop dat ouderen een grote inhaalslag hebben gemaakt voor wat hun digitale mobiliteit betreft. Hierbij moet worden aangetekend dat de cijfers uit het bevolkingsonderzoek 2013 ongetwijfeld zijn beïnvloed door het gegeven dat in 2013 veel vragenlijsten digitaal zijn ingevuld.

Participatie in kernen en wijken

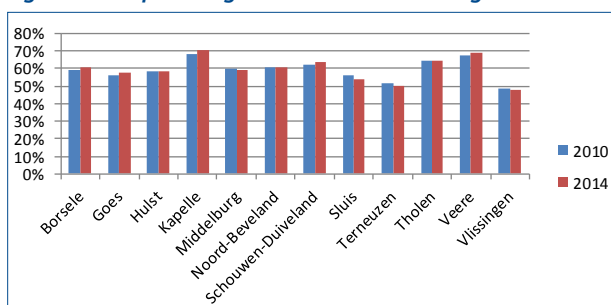
In het bevolkingsonderzoek de Staat van Zeeland is een aantal vragen gesteld over de mate waarin bewoners actief bij hun woonomgeving betrokken zijn. Hoe is het gesteld met hun participatie in hun directe sociale omgeving? Opvallend is dat deze participatie in 2013 op een iets lager niveau ligt dan in 2009 het geval was. De buurtparticipatie is het sterkste in de niet-stedelijke gebieden. Echter, de vraag of men zich verantwoordelijk voelt voor de leefbaarheid in de buurt en dat de buurt er goed uit ziet, wordt door stedelingen het vaakst bevestigend beantwoord. Verantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid en deelnemen aan lokale verkiezingen zijn twee heel verschillende zaken. De opkomst voor de gemeenteraadsverkiezingen lag in de stedelijke gemeenten immers lager dan in de platelandsgemeenten. Vooral voor Vlissingen en Terneuzen was dit het geval.

Figuur 3.15 Buurtparticipatie en stedelijkheid



Bron: SvZ, 2013

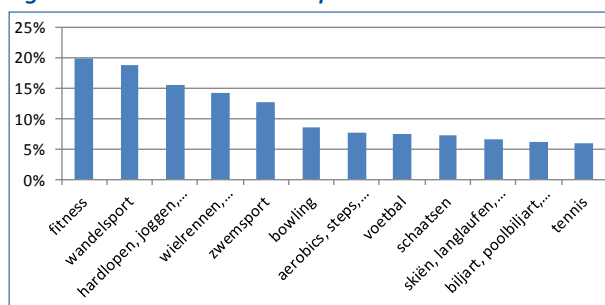
Figuur 3.16 Opkomst gemeenteraadsverkiezingen



BEWEGEN

In de Staat van Zeeland 2013 is voor het eerst de sportbeoefening als vrijetijdsbesteding in de vragenlijst opgenomen. Er is dus geen vergelijking met 2009 mogelijk. 70% van de Zeeuwen van 16 jaar en ouder geeft aan in de afgelopen 12 maanden een sport te hebben beoefend. Er zijn geen significante verschillen tussen mannen en vrouwen of tussen inwoners van de diverse stedelijkheidsgebieden voor wat de sportbeoefening betreft. Wel is duidelijk dat toenemende leeftijd de sportbeoefening daalt.

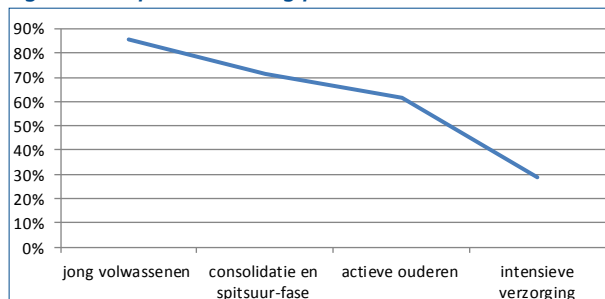
Figuur 3.17 Meest beoefende sporten in Zeeland



Bron: SvZ, 2013

In vergelijking met andere verenigingen is het lidmaatschap van sportverenigingen slechts licht teruggelopen, van 31% in 2009 naar 30% in 2013. Ook hebben sportverenigingen minder last van vergrijzing dan andere verenigingen. De Jeugdmonitor laat zien dat het aantal 15-jarigen dat lid is van een sportvereniging is teruggelopen van 63% in 2007 naar 61%. Alleen de voetbalverenigingen kunnen zich in een toenemend ledenaantal van jongeren verheugen. Overigens wil dit niet zeggen dat jongeren minder sporten, aangezien er sporten zijn die individueel worden beoefend.

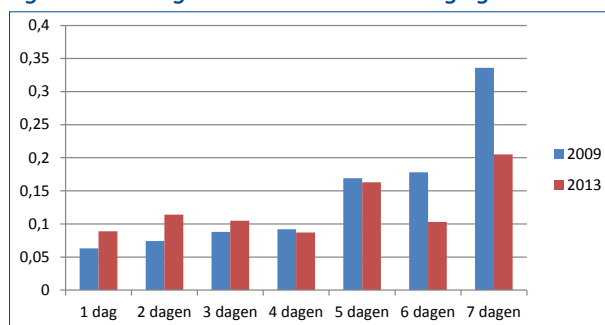
Figuur 3.18 Sportbeoefening per levensfase



Bron: SvZ, 2013

De helft van de Zeeuwse bevolking voldoet aan de norm gezond bewegen. Dat wil zeggen dat zij tenminste vijf dagen per week 30 minuten matig intensieve lichaamsbeweging hebben. Matig intensieve lichaamsbeweging is tenminste zo inspannend als stevig doorlopen of fietsen. In vergelijking met 2009 is het aantal dagen waarop Zeeuwen matig intensief bewegen afgenomen.

Figuur 3.19 Matig intensieve lichaamsbeweging



Bron: SvZ, 2013



4. LEEFBAARHEID

Inleiding

Leefbaarheid komt voort uit wat mensen individueel en samen ervaren en doen. Leefbaarheid is niet alleen een gegeven op een bepaald moment, maar tevens een proces dat inzet vraagt. Inzet van inwoners en van overheden.

De belangrijkste doelstelling van het provinciaal leefbaarheidsbeleid zoals verwoord in de nota 'Nieuwe wegen' is om Zeeland als leefomgeving optimaal te laten aansluiten bij de behoefte van de (potentiële) inwoners. Het duurzaam versterken en op peil houden van leefbaarheid is daarmee een integrale opgave voor de provincie.

De analyses in de vorige hoofdstukken maken duidelijk dat leefbaarheid nauw samenhangt met economische ontwikkelingen, met de invulling en het gebruik van de ruimte in Zeeland, met de mogelijkheden die jong en oud hebben om in Zeeland 'hun ding' te doen.

Hoe leefbaar een omgeving voor iemand is, hangt van een heleboel zaken af en de waardering daarvan kan per individu verschillen. Voor ouders met jonge kinderen is het bijvoorbeeld van belang dat kinderen veilig buiten kunnen spelen, terwijl voor ouderen die niet erg mobiel zijn het belang van zorgvoorzieningen in de buurt een belangrijke rol speelt. Voor jongeren is de aanwezigheid van goede studiemogelijkheden en mogelijkheden om een onderneming te starten of een baan te vinden van belang.

Leefbaarheid zoals mensen dat ervaren is daarom op twee niveaus te bekijken. Dat is op het niveau van het dagelijks leven (dagpaden) en op het niveau van de levensloop van mensen (leefpaden).

Lokale ervaren leefbaarheid

Leefbaarheid wordt meestal op het niveau van dagpaden bekeken en vaak op een laag geografisch niveau (de straat, de buurt, de wijk, het dorp).

De ervaren leefbaarheid wordt dan gemeten aan de hand van de mate waarin je op dat moment tevreden bent met je dorp of wijk als woonplaats, hoe tevreden je bent met de samenstelling van de bevolking ter plaatse, wat je oordeel is over de kwaliteit van de voorzieningen in je woonplaats en het oordeel over de kwaliteit van de woonomgeving. Met andere woorden, kun je de dingen die je momenteel wilt of moet doen ook goed doen in of vanuit je woonplaats. Een gemiddelde score van de huidige inwoners op deze vragen representeert dan de collectief ervaren lokale leefbaarheid. Uitgaande van een dergelijke methode zoals ook gebruikt in het themarapport leefbaarheid van de Sociale Staat van Zeeland (Van der Wouw, 2011) laat zien dat deze lokale leefbaarheid tussen 2009 en 2013 is gedaald.

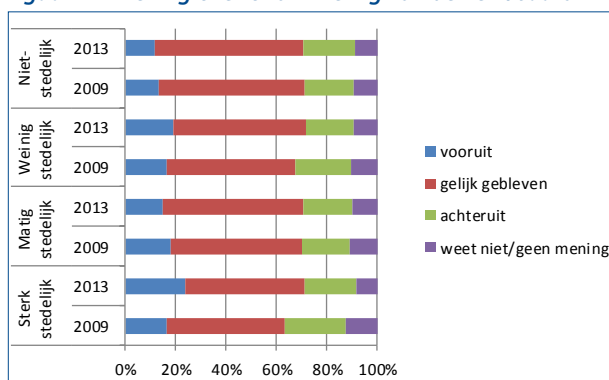
Tussen 2009 en 2013 is het aandeel inwoners van Zeeland van 16 jaar en ouder dat niet helemaal tevreden over hun woonplaats gestegen tot 20%. In onderstaande tabel staan zes indicatoren voor de ervaren lokale leefbaarheid in Zeeland met de beschrijving van de eventuele veranderingen ten opzichte van 2009.

Tabel 4.1 Indicatoren leefbaarheidsbeleving

Voorzieningenniveau	De tevredenheid met het voorzieningen-niveau is in 2013 nauwelijks veranderd t.o.v. 2009. Desondanks worden er minder vaak hoge rapportcijfers gegeven aan het voorzieningenniveau.
Dorpsbinding/sociale binding	Het percentage Zeeuwen met een (zeer) sterke binding is afgenomen van 54% in 2009 naar 50% in 2013
Tevredenheid met de bevolkingssamenstelling	Het percentage Zeeuwen dat (zeer) tevreden is met de bevolkingssamenstelling, is afgenomen van 64% in 2009 naar 60% in 2013.
Fysieke kenmerken van de woonomgeving zoals openbare verlichting, bestrating en groenvoorzieningen	Er is een lichte verschuiving naar hogere scores zichtbaar.
Overlast zoals lawaai, rommel, stank e.d.	Geen verandering opgetreden
Veiligheid	Het percentage Zeeuwen dat aangeeft zich in de eigen kern of wijk zelden of nooit onveilig te voelen is met 1% gedaald: van 84% in 2009 naar 83% in 2013.

Dat de leefbaarheid in Zeeland als minder positief wordt ervaren, heeft dus vooral te maken met de verminderde waardering voor het voorzieningenniveau en met sociale aspecten. In alle soorten woongebieden is men in 2013 minder tevreden met de kern of wijk waarin men woont dan in 2009 het geval was. In de sterk stedelijke gebieden zijn er minder inwoners die tevreden zijn dan in de andere woongebieden. Wel is in de sterk stedelijke gebieden een inhaalslag aan de gang waar het ontwikkelingen in de buurt betreft. In 2013 waren in de stedelijke gebieden van Zeeland beduidend minder inwoners die van mening waren dat hun buurt achteruit was gegaan.

Figuur 4.1 Mening over ontwikkeling van de kern/buurt



Bron: SvZ

Over het geheel genomen ligt de tevredenheid over het voorzieningenniveau op het platteland lager dan in de stedelijke woongebieden. Daarentegen is de sociale binding en tevredenheid met de bevolkingssamenstelling het minst in de sterk en matig stedelijke gebieden. Toch is de achteruitgang voor wat deze aspecten van leefbaarheid betreft ook zichtbaar in de niet-stedelijke gebieden.

Leefbaarheid in kleine kernen: de maat der dingen

Kleine kernen hebben de afgelopen decennia een ontwikkeling doorgemaakt van dorpen met veel voorzieningen en werkgelegenheid, naar dorpen waar nog nauwelijks een voorziening aanwezig is. Thissen (2013) beschrijft deze ontwikkeling als de transformatie van autonome dorpen naar woondorpen. We zagen ook dat het gebruik van voorzieningen in de eigen kern de afgelopen jaren is afgenomen. Voor de Sociale Staat van Zeeland 2009 is op basis van gemeentegidsen voor alle kernen in Zeeland een inventarisatie gemaakt van voorzieningen en zijn ‘objectieve’ scores bepaald voor het voorzieningenniveau van kernen. In 2013 is dit opnieuw geïnventariseerd en zijn wederom scores toegekend. Deze scores zijn vergeleken met die uit 2009. Hoewel deze inventarisaties niet de pretentie hebben alle voorzieningen, verenigingen en activiteiten altijd compleet in beeld te hebben, is wel de conclusie te trekken dat het voorzieningenniveau van dorpen en steden in Zeeland in zijn algemeenheid niet achteruit is gegaan. Zowel wat betreft eerstelijns gezondheidszorg, wonen en zorg, de aanwezigheid van een bank, postkantoor of pinautomaat, horecavoorziening, winkelvoorzieningen, onderwijs en kinderopvang zijn er meer kernen op vooruit gegaan dan achteruit. Wel is door het dalende aantal leerlingen in het basisonderwijs in een aantal van de kleinste kernen van Zeeland de basisschool verdwenen.

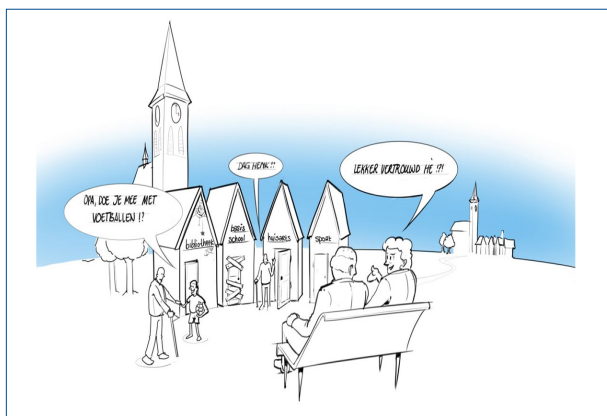
De basisschool wordt door velen nu juist als de meest belangrijke voorziening van een klein dorp gezien. Het is volgens hen niet alleen een voorziening voor onderwijs, maar een ontmoetingsplaats en centrum voor activiteiten voor het hele dorp en daardoor wellicht onontbeerlijk voor de levendigheid en leefbaarheid van het dorp.

De recente gegevens over scholen in kleine kernen in Zeeland laten zien dat direct na de sluiting van een basisschool de lokale gemeenschap ervaart dat het dorp erop achteruit is gegaan. Wanneer de basisschool haar poorten moet sluiten wordt dit duidelijk als een verlies voor het dorp ervaren. Het lijkt er op dat men na een aantal jaren aan die situatie gewend is geraakt. Inwoners van kernen die het al langer zonder school moeten doen zijn niet minder tevreden dan inwoners van kleine kernen met een basisschool. De recente ontwikkelingen in de bevolking en economische activiteit in kernen zonder basisschool geven ook geen aanleiding voor de stelling dat het sluiten van de school ook de 'sluiting' van het dorp betekent.

De kwaliteitsindicatoren illustreren de grotere kwetsbaarheid van de kleine scholen. De ontwikkelingen in de lokale politiek laten echter zien hoe moeilijk het is voor lokale bestuurders om het ideaalbeeld van de kleine school in de kleine kern te verlaten als de maat der dingen. De bekostigingsproblemen die ontstaan door de structurele leerlingendaling die er de komende jaren aan zit te komen, zal er daarom toe leiden dat steeds meer scholen zullen verdwijnen.

De schoolsluiting in Zeeland blijkt zich tot nu toe voornamelijk te ontwikkelen volgens het scenario om zo lang mogelijk kleinschalige voorzieningen te behouden en. Andere scenario's waarbij sprake is van expliciet geplande herschikking of bundeling van voorzieningen in het licht van een streven naar optimale kwaliteit en bereikbaarheid (SCOOP & Hospitality Consultants, 2011) zouden een ander beeld hebben moeten geven.

Figuur 4.2 toekomstscenario behoud zelfstandige voorzieningen



Bron: SCOOP/HIC

Schoolbesturen, lokale bestuurders en ouders zullen onder de druk van leerlingendaling gezamenlijk moeten werken aan nieuwe scenario's die een toekomstbestendig basisonderwijs en leefbaarheid van het platteland gaan opleveren. Daarvoor dienen we definitief afscheid te nemen van het beeld van het kleine dorp als de maat der dingen.

De traditioneel sterke focus op het behoud van voorzieningen in het eigen dorp maakt het moeilijk om de planning van voorzieningen op een meer gemeentelijke of regionale schaal te organiseren. Het voelt altijd als verlies. Moeizaam worden kleine stapjes gezet; bijvoorbeeld in een 'Masterplan voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen' of een 'Tij van de toekomst' op Schouwen-Duiveland, waarin de noodzaak wordt aangegeven om de koestering van de kleinschaligheid los te laten omwille van het behoud van kwalitatief goede en bereikbare voorzieningen.

Het zijn niet alleen de gebruikers of de dorpsbewoners die de strijd voor behoud voeren. Ook directies en besturen van voorzieningen lijken maar moeizaam bestaande structuren te willen veranderen. De ontwikkelingen rond de ziekenhuizen in Zeeland vormen daar een exemplarisch voorbeeld van. Het bestuurlijke en politieke krachtenspel is de spreekwoordelijke kruiwagen met kikkers. Het blokkeert ontwikkelingen en de gemeenschap resteert uiteindelijk een half ei of zelfs een lege dop. Bundeling van krachten, echt samenwerken, het blijft vaak bij uitgesproken voornemens en strandt niet zelden in de uitvoering.

De bestuurlijke focus op het dorp als de maat der dingen blokkeert ontwikkelingen die noodzakelijk zijn om de leefbaarheid van het grotere gebied te waarborgen of te versterken.

Regionale leefbaarheid

Leefbaarheid in Zeeland wordt bestuurlijk dus vooral gekoppeld aan dorpen. De ervaren leefbaarheid is daarmee vooral gekoppeld aan het hier en nu.

De vraag kan echter ook gesteld worden of een woonplaats ook op iets langere termijn leefbaar voor je is. Dat heeft met (grotere) keuzes in het leven te maken. Dan spelen vragen een rol als: wat wil ik later worden, waar ga ik naar school, waar wil ik straks wonen als ik een baan ga zoeken of met pensioen ga, welke partner kom ik tegen, wat doe ik als ik zorgbehoevend wordt en wat gaat dat betekenen voor de leefbaarheid van de huidige omgeving. Kan ik hier blijven wonen of moet ik verhuizen?

Op dat niveau wordt leefbaarheid echter nog zelden gedefinieerd. Door maatschappelijke ontwikkelingen als schaalvergroting en concentratie van (hoogwaardige) voorzieningen is het voor omgevingen die lang niet alle mogelijkheden bieden voor alle fasen van het leven echter steeds belangrijker om ook op dat niveau naar leefbaarheid te kijken. We kunnen dan spreken van regionale leefbaarheid. Dat betekent voor Zeeland inzetten op een leefbare provincie voor zowel jong als oud en aantrekkelijk voor nieuwkomers.

Het gegeven van de krimpende bevolking en veranderende samenstelling van de Zeeuwse bevolking is voor een belangrijk deel het gevolg van leefbaarheid en heeft tegelijkertijd ook weer effect op de leefbaarheid. Veel jongeren trekken na hun middelbare schoolopleiding niet alleen weg uit de dorpen, maar ook uit de steden van Zeeland. Kort door de bocht geformuleerd is heel Zeeland voor hen 'onleefbaar' geworden. Met uitzondering van wellicht het Walchers stedelijk gebied ontbreekt het Zeeland aan voldoende stedelijke aantrekkingskracht. Banen vinden hoogopgeleide jongeren als zij willen terugkeren na hun studie slechts mondjesmaat in de provincie. Een omgeving met veel hoogopgeleide mensen is aantrekkelijk voor kennisbedrijven. Het wegtrekken van de jongeren en de verminderde terugkeer naar Zeeland is daarom een directe bedreiging voor het vestigingsklimaat en daarmee de leefbaarheid van Zeeland. De Wetenschappelijke Raad Zeeland pleit daarom ook voor een betere benutting van 'de slimme kracht van Zeeland' (Meijaard, 2014).

De vraag is of deze bedreiging voor de leefbaarheid van Zeeland voldoende wordt onderkend en of men bereid is daaruit consequenties te trekken. Welke stedelijke aantrekkingskracht heeft Zeeland dat ingeklemd ligt tussen grote steden zelf nodig? En hoe kunnen we de bestaande stedelijke aantrekkingskracht in Zeeland beter benutten en versterken?

De regionale leefbaarheidsopgaven vragen in ieder geval om een duidelijke regionale regie. Te noemen zijn de opgaven op het terrein van veiligheid, kwalitatief goede en bereikbare onderwijs- en zorgvoorzieningen, passend openbaar vervoer, hoogwaardige culturele voorzieningen, banen en mogelijkheden om te ondernemen. Door samenwerken vanuit ieders eigen lokale verantwoordelijkheid als richtsnoer voor het bestuurlijk handelen te nemen, blijft bundeling van krachten in Zeeland veelal steken in goede bedoelingen. Een belangrijke vraag voor de komende tijd is daarom in hoeverre de Zeeuwse identiteit kan leiden tot Zeeuwse eenheid.

Bronnen

Adel, M. den & Van der Wouw, B.A.J. (2002), *Sociale structuurschets Schouwen-Duiveland*, Middelburg: SCOOP.

Ayers, John W., 'Novel surveillance of psychological distress during the great recession', in: *Journal of Affective Disorders*, Vol. 142, Issues 1–3, 15 December 2012, pp. 323–330.

Bijl, R. et al., red. (2013), *De sociale staat van Nederland 2013*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broek, A. van den, en K. van Eijck (2013), *De Staat van Cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland*, Amsterdam/Den Haag: Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau.

CBS StatLine (databank)

Dalen, P. van et al. (2014), *Het dal voorbij. Kwartaalbericht Woningmarkt*, Utrecht: Kennis en Economisch Onderzoek (Rabobank).

Dekker, S. (2013), *Beleidsvisie leerlingendaling in primair en voortgezet onderwijs*, Den Haag: Ministerie OCW.

Dronkers, J. (2013), *Toelichting op de berekening van toegevoegde waarde van reguliere basisscholen op grond van hun gemiddelde scores op hun toetsen 2011, 2012 en 2013*, Maastricht: Universiteit Maastricht.

GGD (2012), *Op uw gezondheid! Regionale Volksgezondheid Toekomstverkenning Zeeland* [rVTV], Goes: Gemeenschappelijke Gezondheidsdienst Zeeland.

GGD Zeeland voor professionals: <http://www.ggdzeeland.nl/voor-professionals/gezondheid-in-cijfers/ggd-gezondheidsmonitor.htm>

Hoeymans, N. (2014), 'Gezondheid in krimpregio's', in: *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, Vol. 92, afl. 4 (05), p. 135.

Hospitality Consultants & SCOOP, Nu 2021. *Masterplan Voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen*, Amersfoort/Middelburg:

Hospitality Consultants/SCOOP.

Huber, M. et al. (2011), 'Health: how should we define it?', in: *British Medical Journal*, Vol. 343, pp. 235-237.

Inspectie van het onderwijs (2013), *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2011/2012*, Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

Kooten, P. van & Somers, N., 'Zeeuws-Vlaanderen. (Provinciale) reflectie', in: *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, Vol. 92, afl. 4 (05), p. 137.

Locatus (databank)

Louter, P. & Eikeren, P. van (2014), *Economische toplocaties 2014. Special topic: sociaaleconomische regioprofielen*, Delft: Bureau Louter.

Luyten, H., ed. (2013), *School size effects revisited. A qualitative and quantitative review of the research evidence in primary and secondary education*, with contributions from Hans Luyten, Maria Hendriks and Jaap Scheerens, Enschede: Universiteit Twente, Vakgroep Onderwijskunde.

Marlet, G. & Woerkens, Clemens van (2013), *Atlas voor gemeenten 2013. De 50 grootste gemeenten van Nederland op 40 punten vergeleken. Naar een optimale gemeentegrootte*, Nijmegen: VOC Uitgevers.

Meijaard, J. (2014), *De slimme kracht van Zeeland*, Middelburg: Wetenschappelijke Raad Zeeland.

Oevering, F. (2014), *De Nederlandse woningmarkt in regionaal perspectief. Waar en hoe wij wonen en waarom daar*, Utrecht: Kennis en Economisch Onderzoek (Rabobank).

Onderwijsraad (2013), *Grenzen aan kleine scholen. Sterk en pluriform onderwijs in tijden van krimp*, Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad (2014). *Toegevoegde waarde: een instrument voor onderwijsverbetering – niet voor beoordeling*. Den Haag: Onderwijsraad.

PBL (2013), *Samenhang in de Zuidwestelijke Delta. Naar een vitale, veerkrachtige en veilige delta. Achtergrondrapport*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

PBL (2014), *De veerkracht van regionale arbeidsmarkten*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

RIBIZ (databank)

RTL nieuws (2013), *Publicatie citoscores 2013*.

Ruijven, E.C.M. van, red. (2012), *Leefbare dorpen zonder basisschool. Een analyse van verschillen tussen dorpen met een basisschool, dorpen zonder een basisschool en dorpen met een recent gesloten basisschool*, onderzoekers: M. Jokhan & L. Crommentuijn, Leeuwarden: Partoer.

SCOOP, *Jeugdmonitor* (diverse jaargangen), te vinden via www.jeugdmonitorzeeland.nl

Smit, A. et al. (2013), *Themarapport Sociale Staat van Zeeland. Mobiliteit en bereikbaarheid*, Middelburg: SCOOP.

Smit, A. & Clement, H. (2013), *Mobiliteit en bereikbaarheid. Themarapport* (Samenvatting) Middelburg: SCOOP.

Thissen, F. (2013), *Dorpen in verandering*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Verwij, A. & Lucht, F. (2014), 'Onderzoek naar gezondheid in krimpregio's', in: *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, Vol. 92, afl. 4 (05), pp. 135-136.

Wouw, D. van der et al. (2009), *Leefbaarheidonderzoek Sluis. Een onderzoek naar de veronderstelde en ervaren leefbaarheid, met de nadruk op de tien kleine kernen van de gemeente Sluis*, Middelburg: SCOOP.

Wouw, D. van der et al. (2010), *Onderwijs ons goed. Afnemende leerlingenaantallen in Zeeland*, 2e herz. dr., Middelburg/Vlissingen: SCOOP/PCZ.

Wouw, D. van der (2011), *Leefbaarheid. Themarapport Sociale Staat van Zeeland*, Middelburg: SCOOP.

Wouw, D. van der (2011), *Leefbaarheid. Themarapport (Samenvatting)*, Middelburg: SCOOP.

Wouw, D. van der, Kraker, P. de & Schellekens, H. (2012), *Sluit de basisschool: sluit het dorp? De basisschool als hart van leefbaarheid*, Middelburg: SCOOP.

Wouw, D. van der, Schellekens, H., Sprundel, E. van (2012), *Goed voortgezet. Veranderende stromen in voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs in Zeeland*, Middelburg: SCOOP.

Wouw, D. van der & Somers, N. (2013), *WoON-themaraapport: Ouderen en gezondheid*, Middelburg: SCOOP.

Wouw, Dick van der (2014): <http://economischeberichten.wordpress.com>.

Wouw, D. van der (2014). *Leerlingendaling, schoolkeuze en leefbaarheid in krimpgebieden*, paper voor het symposium 'Krimp en kleine scholen' tijdens de Onderwijs Research Dagen 2014: Deelname en Distantie.

Wouw D. van der et al. (2014), *De Staat van Zeeland. Een analyse van ontwikkelingen 2009-2013*, Middelburg: SCOOP (nog te verschijnen).

